UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00637551 3

РАМАЗАНСКЕ ВЕЧЕРИ

РАМАЗАНСКЕ ВЕЧЕРИ

ПРИПОВИЈЕТКЕ

БРАНИСЛАВА Ђ. НУШИЋА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА НАПРЕДАК
1922

PG
1418
N8R3

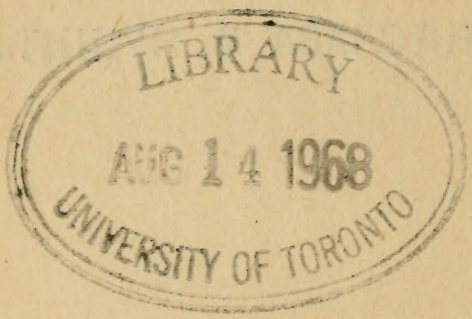

Ову књигу посвећује писац старини пјеснику, господину

ЈОВУ ИЛИЈЋУ

уз ово писмо:

Бâбо!

Пространо је небо, под којим праведни Алаху клањају; големо је царство, што га је Алах Падишаху подијелио. Седам мора дршћу под његовим ногама; седамдесет и седам милнета робују му а седам стотина седамдесет и седам градова окитили су му царство и, преко тога још, Стамбол легао на два мора и на два свијета. Па у тако пространоме царству, има ти и горостаснијех планина и чаробнијех језера; мудријех дервиша и лијепијех жена; блиставијех шедрвана и хладовитијех теферича; мириснијех бахча и тијеснијех сокака; високијех минарета и нискијех тороња; тајанственијех харема и топлијех хамама; шаренијех наргила и срмали алтипатлака; ћетене халве и руменијех портокала; маснијех

пилава и модријех маслина. И већ што ти нема, и зенђина и фукаре и бијесна и покорна и рзлија и р'суза и инсана од сваке руке и од свакојака адета и дина.

Е, па под тако широкијем кровом, као што је Падишин, гдје се сав тај инсан комеша; гдје се све те слике виђају и привиђају, што ти се није десило и што ти се неће десити, и оно што је писано и оно, Алаха ми, што нигдје писано није било.

Ако сам што и забиљежио, нијесам све још, а и оволико што сам могао и умио, у тебе сам, бâбо, књигу изучио, па за то теби нека је ова књига и намијењена.

Халали, бâбо!

У Серу, 1898. године.

Нушић.

Први јашмак.

Испод широког крова Бејтула-аге касапа искупи се увијек много дјеце, сав коншилук. Широк кров хвата готово половину сокака, па кад има сунца ладовина је а кад је киша, сувота је. Тек не можеш никад ту рахат проћи од дјеце. Ту Бејтула-агина Зинише, ту Јонуз Исмајил-ефендије ћатиба у нуфуз-идаре, па троје дјеце телеграфџијине, па онда још нека дјечурлија, те не знаш које је од којега горе. То стане дрека, вика, цева; море, пењу се на плот, кршe ћерамиде, туку се, и шта већ не чине. Ако прође кој те протјера краву, навале те јој чупају длаку да граде топке; ако прође који сељак с колима, натоваре му се сви на стрченик, а већ псу

Јашмак — покривач за лице у Туркиња; *рахат* — мирно; *ћатиб* — писар; *нуфуз-идаре* — статистичко одјељење; *топке* — лопте.

или магарету што ће учинити или пјану што ће се насмијати, то да Бог сачува.

И не знаш које је несташније: дјечаци ја ли дјевојчићи. Бејтула-агина Зинише понајнесташнија и најћаволастија. Има јој тако једанаест или биће и дванаест година, живих очица а лаких ногу, па као кошута час је овамо а час тамо. Један пут се и потукла са Јонузом Исмајил-ефендијиним те га свог изгребла а још је и коншија и заједно одрасли. Исмајил-ефендија већ петнаест година сједи у тој кући до Бејтула-агине, ту се Јонуз и родио, једва је годину дана старији од Зинише, те су заједно и расла дјеца. Али чудо, никад се нијесу трпјела. Тако Зинише сједи који пут у бахчи са другим дјевојчицама, прострле сиџаде, подавиле ножице, узеле капак од какве кутије те пјевају и ударају у капак, као бајаги то им деф, а Јонуз преко плота, па тек пуну шаку пијеска те међу њих; или, Бајрам, па Зинише обуче нове димије што јој теза скројила од црвеног лаураћа и тек што изађе на капију а Јонуз шибљиком пљесне по бари, па је блатом сву испрска; или, који пут она остави нал'не пред врата, те потрчи низ сокак са дјевојчицама а он јој нал'не баци на кров. А један пут чак, кад је ћувеч носила на фуруну, те метла таву на главу, а он је гурнуо те јој се тава преврнула и цио ћувеч сручио у олук.

А већ, ни Зинише њему није остајала дужна Колико пута Јонуз сиромах награди учуртму, окити је амајлијама од зелене и црвене хартије, па изнесе пред кућу да је пушта, а она му га прстом или пјесницом пробуши; па онда му метне иглу на

Теза — тетка; *лаураћ* — памучна шарена материја; *нал'не* — нануле; *тава* — суд, у којем се спрема и пече ћувеч; *учуртма* — змај или хала, коју дјеца пуштају.

праг од куће те он сједне; или тако пред петак који пут он дао металик те му се фес метнуо на калуп, а она му га шчепа с главе те удри о земљу и још га шорне ногом. Те готово свака игра под кровом Бејтула-агиним свршава се тим, што ће се Јонуз и Зинише потући. Он ће њу дочепати за косу а она њега грепсти или, ако је побјегао, бацати се нал'нама за њим док га не погоди или док не замакне у капицик.

Колико су пута због те њихове омразе и старији имали белаја. Ето баш онда, кад Јонуз подметну ногу Зиниши те јој се сручи ђувеч, диже се Рефике-ханума, Зинишина мајка, у Ифет-хануме Исмајил-ефендијине, те ријеч по ријеч, па дође до кавге. Бога ми та кавга послије дође дотле, те Бејтула-ага узе кесер и закова капицик, кроз који се из куће у кућу пролазило. Читав белај, ама не потраја дуго. Срамота бјеше од свијета да се прве коншије заваде, и за што, за дјечије работе и за један ђувеч. Измирише се послије лијепо, отковаше капицик те не прође и без зијафета, јер Бејтула-ага вели Исмајил-ефендији:

— Измириле нам се куће ама ти да даш курбан.

— Ја велим: ти! — вели Исмајил-ефендија, домишљајући се како већ четири мјесеца није примио ајлук.

— Ама, ти си борчлија; ти си мени ђувеч превртуо, те ја остао без ручка. Хак је . . .

— Е, хак је! . . .

Један пут. за тим, прешла Рефике-хануме, тако у јутру, код Исмајил-ефендије. Сједе обје хануме у

Кавга — свађа; *кесер* — чекић са сјечивом; *зијафет* — част, весеље; *курбан* — жртва; *ајлук* — мјесечна плата; *борч* — дуг; *хак* — право.

соби крај пенџера и егленишу ја ово, ја оно. Рефике-хануме, као гошћа, сјела у ћоше на шилте а Ифет-хануме на ћебе, на земљи, привукла ближе себи мангалу, те турила у пепео џезву и кува каву а обје припалиле цигаре те се ниска соба испунила димом.

— Тирјаћија ти овај тутун, хануме — вели Рефике-хануме.

— Качак је. Добио га мој ефендија од једног забита.

Кафа проври, те Ифет-хануме нали два филџана и настави разговор.

— Фитнет-хануме миралајевој умрло дјевојче, јеси ли чула?

— Нијесам. А што му би, здраво дјевојче бјеше?

— Писани дан, хануме. Ништа му није било, ама стиже га његов дан.

— Евет, хануме. Алах рахмет ејлс'н!

Ифет-хануме сави још једну цигару коншики, јер се овој баш свидио тутун, те је цигару за цигаром пила.

— Баш, хануме — додаје више као уз ријеч Рефике-ханума — реци оном твоме да се смири мало. Синоћ се баци каменом за Зинишом те мал ми не полупа пенџере.

— А ко ће их смирити, хануме. Ни твоја Зиниша боља ни мој џонуз гори. Колико га је пута ефендија и тукао, па већ сад, ето, мрзи ме и да говорим ефендији, само се љути бадјава. Не знам, Алаха ми, што је тој дјеци.

Тирјаћија — дуван, који се добро пуши; *качак* — је онај, који избјегне од закона, дакле и дуван, који се кришом уноси у монополске области; *забит* — официр; *миралај* — пуковник; *евет* — да, јесте; *Алах рахмет ејлес'н* — Бог да га прости.

— Право кажеш, хануме. А и ја што ћу, кад је оно шејтан а није дјевојче.

— Ти му и можеш наћи чаре — вели Ифет-хануме.

— Камо да могу, камо да могу!

— Можеш. Покриј је, задјевојчи је. Јашмак ти њој, па не ће моћи више јурити по сокацима и махалама, те ће и овај мој смирити се, а овако зор, дина ми. Мрзе се дјеца као да су крв једно другом дужна.

— Мислила сам ја на то, хануме, да је покријем, па жао ми је. Дијете је још, младо је, нека се нагледа још мало свијета.

— Истина је, ама друго чаре нема.

Рефике-хануме се замисли, повуче дим два, па и сама додаде:

— Валах, нема друго чаре.

Послије већ ударише у други мухабет; о стамболској басми што је о рамазану стигла Керим-ефендији; о удовици Хурмиз-хануми, како је продала кућу; о харему Мехмед-беговом, како се иселио на чифлик; о баклави, што ју је направила Решид-агина ханума за мутесарифа, те мутесариф-паша казао да би та баклава могла и пред цара. И тако, водио се мухабет те о овоме те о ономе, као што мухабету и нема никад краја.

То вече Рефике-хануме не рече ником у кући што ће сјутра чинити а сјутра дан позва тезу, те јој вели:

— Знаш што, да скројиш Зиниши фереце.

Теза зе пљесну рукама, па вели:

Дин — вјера; *мухабет* — разговор; *басма* — чојница; *баклава* — турско слатко тијесто; *мутесариф* — окружни начелник; *Фереца* — хаљина у Туркиња, коју облаче, кад већ хоће јашмаком да се скрију.

— Што, море?!

— То, што ти кажем.

— Аман, Рефике, не чини гријеха. Младо је још, имаће и за то кад, нек се нагледа свијета.

— Младо је, ама видиш какво је! Ајлаз; хоће да направи какав р'сузл'к; хоће да се научи на махале и сокаке, па ће послије бити потеже и за њу и за мене.

А Зинише ту, па чује лаф, па куд веће радости за дјевојче већ да добије фереџе и јашмак; да носи чад'р и да ходи барабар са ханумама. О колико је пута тај сан снивала Зинише и колико пута дјевојчице њених година то снивају! Само, никад није смјела мајци поменути, бојала се изгрдиће је и исмијаће јој жељу. Али, кад сад мајка почиње разговор, Зинише јој обисну око врата те моли, моли и амани а тезу љуби у руку, у образе, у чело.

— Хоћу, хоћу фереџе; хоћу јашмак!

— Кад хоћеш, нека ти буде — вели јој теза — ама ћеш зажалити.

А послије већ не прође ни два дана а теза срезала ферецу, а изабрала најљепшу басму у Керим-ефендије, те Зинише, кад је видје, сва срећна и пресрећна. Часом загледа у ферецу, тури је на се, погледа се у огледало; скиде је опет те отрча, скакућући с ноге на ногу, преко авлије, те на сокак, па у конџије Сајит-бегове хануме. Похвали се тамо дјеци како ће она од сад бити права дјевојка, па онда хајде у друге конџије Ашир-чаушеве хануме и тамо се похвали дјеци, те преко сокака кући а уз пут срете још један пут Јонуза и, као пошљедни

Ајлаз — љењивац; *р'сузл'к* — неваљалство; *лаф* — ријеч; *чад'р* — сунцобран; *барабар* — заједно; *аманити* — од аман.

пут да учини ћеиф, дохвати камен те ћус њега у леђа. Јонуз јаукну, потрча за њом, сустиже је на капији и ту се јуначки покрвише. Он њу дочепао за косу па јој главу лупа о капију а она скинула нал'ну, па њега све у леђа грува. Прође некако сокаком Мухарем-ефендија евзација те их развади а онако, ко зна докле би су носили. Јонуз оде низ сокак пипајући се по леђима и кунећи се, да ће јој разбити главу кад је још један пут сретне а Зинише улеће у капицик, сва усплахирена, изгребана и замршене косе.

— Вај бана! — узвикну сирота Рефике-хануме. — Ти се опет намјерила са оним чапк'ном. Аман, зар си за то изашла пошљедни пут на сокак. Е, бити, кз'м, бити! Нај ти ферецу, па од сад нема више капицик и махала.

Кад се један пут стави фереџа и јашмак, више се не може скидати, али Зинише док је у кући нема је зашто стављати, за то Рефике-хануме смисли да изађе по подне у тезе, па послије било и битисало дјетињство.

И тако, послије подне, намјести се Рефике-хануме; обуче се и Зинише, те хајде у тезе.

Ох, Боже, кад се отворио капицик па напријед изашла Рефике-хануме а за њом Зинише на сокак, па покривена, ех. ех, ех! Осврће се десно и лијево, па у први мах не умије ни да ходи, смета јој, а хоће да високо носи главу, понијела се, па се спотиче о сваки камен.

Па јој теза сједи далеко у Мухаџерској махали, има да се прође преко Уч-бунара, па кроз чаршију, те поред Мамуд-бегове џамије, на Таш-ћуприју, па

Ћеиф — воља; *евзација* — апотекар; *вај бана* — тешко мени, јао мени; *чаак'н* — лола; *бити* — сврши се.

у мухаџерску махалу. Таман доста вакта Зиниши да се поноси.

Па колики их уз пут срели. Прошао баш онај Мухарем-ефендија евзација мимо њих, па прошао Исмајил-ефендија, па прошао и Ислам-чауш и Ремзи-ефендија хоџа. Оно истина, нико их није познао а Зинише је баш вољела да су је познали, да су је видјели, како је она већ дјевојка.

Па онда, као за пакост, ни кад оде ни кад се врати од тезе, не срете под кровом ни једно дијете са којим се до јуче играла. А како је то имала ћеиф.

А сјутра дан, под широким кровом Бејтула-агиним, искупио се опет сав коншилук. Ту Бејтула-агина дјеца, па телеграфџијина, па Сајит-бегова, па Ашир-чаушева и ко ти ту није. Само Зинише није ту, нити смије извирити на сокак. Она стоји ту код капицика из авлије, па слуша и гледа кроз рупицу како весело дјеца играју и чисто јој дође да груне у капицик, да излети и она, али — сад већ више не смије, она се сад већ мора крити.

А дјеца весело играју и Јонуз међу њима. Праве топове од блата те их груну о калдрму и пуцају тако; па онда ухватили некакву птицу, чавку, везали јој узицом ногу па је пуштају, те чавка таман да полети од куд је и дошла а оно се затегне узица, те се она врати дјеци а ова у смијех. Ох, како би Зинише вољела на поље, макар мало, макар са свим мало! . . .

Покајала се сирота што је онолико жељела ферецу али сад је то доцкан.

Тако данас, тако сјутра. Кад год се дјеца на

Мухаџери — исељеници (у свакој турској вароши има по једна махала исељеника из Србије или Босне); *ташћуприја* — камени мост; *вакат* — вријеме.

пољу играју, а она као заробљена птичица стоји код капицика па гледа и слуша. Дођу јој, истина, по који пут дјевојчице, те се у бахчи забављају, али њу сад као и срамота да се игра оне дјетиње игре а она би баш те игре хтјела.

Један пут баш дјеца се играла а она навалила на Рефике-хануму да иду у тезе. Није јој толико до тезе већ само да прође поред дјеце, да их види и она њу да виде. Није, да Богме, казала мајци да је напунила шаку пепелом, па кад прође поред дјеце а она да поспе Јонуза по глави, само тако од шејтанлука. Обуче се Рефике-хануме, обуче се и Зинише, па кад отвориле капицик и изашле на сокак а Зинише у један пут осјети како то није лијепо; како је она дјевојка већ и, најзад, како јој Јонуз није ништа ама баш ништа крив. Па отвори шаку и пусти полако, кришом, да нико не види, пепео на земљу, а прође озбиљно, са свим озбиљно мимо дјецу.

Али кад је пролазила а њој се напуниле очи сузицама; баш би радо остала; бацила би с главе јашмак, сјела би на калдрму, дочепала би оно блато или би шчепала из Јонузових руку узицу са чавком, па онда . . . онда би се и потукла са Јонузом.

Кад је стигла у тезе, те скинула јашмак, а на њеним трепавицама блиста се роса од оне сузе што јој се откиде кад се покаја за дјетињством.

— А што ти је та сузица, кз'м? — пита је теза и милује по коси. А Зинише јој прича како јој жао било.

— Бра́к, бра́к, бра́к! Остави, бога ти, што има дјеце да ти је жао? Зар не видиш, како су едепс'з? Па онда нека ти дођу, зови абабије.

Бра́к — остави; *абабије* — другарице.

— Јест — вели Зинише — ама жао ми Јонуза!

— Бре, бре, бре! — чуди се теза а Рефике-хануме отворила очи, па не умије да се поврати од чуда.

— Аман, аман, Зинише! Што збориш, море? Кажи још један пут, остарила сам, па не чујем ваља да. Је л ти га жао што не можеш да се кавжиш с њиме?

— Јôк! — отеже Зинише. — Сад, кад сам га видјела, жао ми га је, не бих се више тукла. Од како имам фереџе и јашмак, друкчи ми се види Јонуз.

Теза и Рефике-хануме поваљаше се по сиџадету од силна смијеха, па једва теза могаше и оволико казати:

— Јест, јест, ћериме, јест, друкчије се то гледа кроз јашмак. Стара сам али памтим, кад сам први пут метла јашмак на очи и онај кога сам највише мрзила друкчији ми се видио, баш као ово теби, Зинише.

— А мора бити — додаде Рефике-хануме — да ти Јонуз сад изгледа и већи.

— Јест, порастао је за ову хавту што га нијесам видјела! — додаје Зинише, а чуди се што јој се то смију кад она ништа лудо не збори.

Кад дође у акшам Рефике-хануме кући а она само што прислони чад'р за врата, те брже кроз капицик у Ифет-хануме. Нађе је таман у бахчи, чучнула под орахом, напунила крило пиринчом па тријеби за пилав вечерас.

— Ех, хануме, хануме! Једва сам дочекала да дођем, да ти кажем што нијеси ни у сну чула.

Кавжити се — свађати се; *Ћериме* — ћерко моја; *хавта* — недјеља, седмица.

Ето, така и така и така ствар . . . и исприча јој све што је било у тезе и што је Зинише казала.

И Ифет-хануме да се искида од смијеха.

Прошло послије од то доба и читав мјесец дана а једно јутро Рефике-хануме изађе на чардак, те види, Зинише у бахчи шушка нешто око капицика Исмајил-ефендијиног.

— Шта ти то, море, тамо? Ајд' овамо у кућу.

— Ништа! — вели Зинише. — Хтјела сам да видим Јонуза.

— Ама каквог Јонуза, вај бана?

— Па нашег Јонуза! Нијесам га видјела већ мјесец дана . . .

— Овамо, у кућу! Гле ти ње! Сакривена дјевојка ни смије кога гледати, ни кој њу видјети.

Зинише се посрами, те уђе у кућу.

А кад је и то Рефике-хануме причала Ифет-хануми, ова вели:

— Море, и онај мој жали њу. Чек баш да се прошалимо мало — па диже кавез са авлијског пенџера те викну Јонуза, који је био на врх једног дуда, те горе резао гране и правио нешто.

— Јонуз! Гел Јонуз!

Сиђе он, а под пазухом му пуно насјечених гранчица.

— Што? — вели.

— Отур!

— Тх, јок! — вели Јонуз и маше главом.

— Сједи, море, кад ти кажем.

— Да ми даш једну цигару — вели — па да сједнем.

— Ајде де, угурсуз!

Гел — оди; *отур* — сједи; *угурсуз* — неваљалац.

Даде му ханума цигару и он је припали као какав маторко, те клече на кр-ј, тамо код врата, а грање што је имао под пазухом, не испушта.

— Знаш, што лафимо са коншиком? — пита га Рефике-ханума.

Јонуз климну главом и напрћи уснице, тврдећи, да не зна.

— Лафимо, да те женимо, Хоћеш?

— Јок! — вели Јонуз.

— Ама, зар никако нећеш?

— Јок! — тврди Јонуз.

— Ама, ето хоће и ефендија (отац).

— Нећу! — вели Јонуз. — Јеси ли ме за то звала?

— Па, јес, за то.

— Е ето! — вели Јонуз, па се диже и пође, а кад изађе он остави руку на кваки, па с поља провуче понова главу те додаде:

— Нека ми коншика да њену Зинишу, па хоћу! — па онда брзо затвори врата и појури низ басамаке те сва кућа затутња под њим.

А хануме прострле се по сиџадету, једна на једну а друга на другу страну; ухватиле се за срце па се тресу и не могу да се поврате. Једва Ифет-хануме устаде те испи чашу воде и поврати се жена мало, па бришући очи од суза додаде:

— Иди дијете, џаба те било!

А не прође ни једна хавта још, кад ето ти једног дана Ифет-хануме. Обукла се лијепо, као да је Бајрам, па не пролази кроз капицик, куда јој је

Лафимо — говоримо; *џаба* — бадава.

пут, него кроз сокак, па лупа на капију у Рефике-хануме.

— Аман, шта је то? — пита Рефике-ханума зачуђено.

— Алаха ми, чућеш, па ћеш се зачудити. Ајде у кућу, па спреми кахве.

Тек што сједоше и тек што узавре џезвица, а Ифет-хануме, пошто припали цигару, поче:

— Ето ти, да чујеш што је. Кад направи онај маскарлук мој Јонуз а ја онај акшам причај моме ефендији све редом, шта је и како је било. Ефендија се слатко насмија то вече, кад сјутра вече, он белки нешто мислио и есапио ту ноћ, вели он мени: „Знаш што је, хануме. Ја немам друго дијете, него Јонуза; има тринаест година. Ако, доста је. Људи смо, ко зна шта дан носи а што ноћ. Могу омркнути а сјутра да ми сване писани дан, па за што да не видим радост својим очима? Истина, дјеца су, и Јонуз и Зинише, па нека, нека заједно расту, нека у харему играју као што су прије на сокаку. Него, ти се обуци сјутра, па, Алах'н емр'иле, у Рефике-хануме, наредите се!...“

Послије већ што је било и како је било, што ћу вам причати. Била је радост голема и зијафет још већи. Седам софри је промијенио Бејтула-ага о свадби. На прву је позвао забитларе и мејмуре све од ућумата; на другу све што му је род, по њему ја по жени; на трећу бегове и аге; на четврту позвао је туђаре из чаршије; на пету Хришћане, са којима је конуштисао, нека се и они овеселе; на

Маскарлук — безобразлук; *белки* — ваљада; *есапити* — рачунати; *Алах'н емриле* — с Божјим допуштењем; *туђар* — трговац; *конуштисати* — имати пријатељске односе; *креме* — старјешине у Арнаута.

шесту је позвао бегове и креме са села а на седму сиротињу. Преко тога још послао је двјеста ока хљеба апсеницима и једног печеног вола у астахану.

Једну њиву, једну ливаду и хиљаду шиника жита продао је, те од тог новца учинио је свадбу, али бар и данас се прича кад је Бејтула-ага давао Зинишу а Исмајил-ефендија женио Јонуза.

Астахана — болница; *шиник* — мјера, којом се продаје жито.

Севдах.

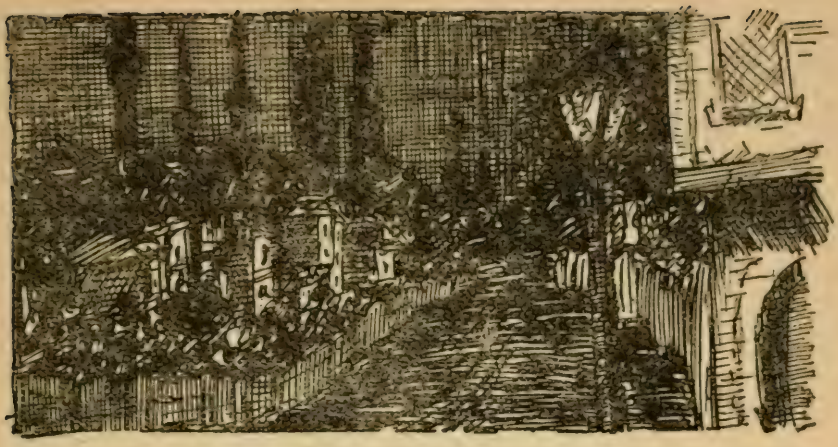

Акшам је прошао; по сокацима већ никог више нема, капицици се притврдили а капци се спустили на пенџере. Беледијски фењер чкиљи на ћош наше махале. Кроз таму, што је покрила касабу, издижу се високо минарета као сјенке; модри кућни кровови легли као тамна, испресијецана поља а стара, опала сахат-кула уздиже се над њима, као сањива стража. Из чаршије се чује кад о калдрму удара пазвант својом великом буџом, па то јекне из покривеног безистена, као из каквог дубоког лагуна. Час и час опет допре жубор прљавог потока, који кваси сокаке у доњој махали или какав необичан глас из

Севдах — љубав; *акшам* — вече; *беледија* — општина; *касаба* — варош; *пазвант* — ноћни чувар, који и сате означује лупајући багином о калдрму; *безистен* — покривена чаршија.

Цинган-махале, или арлук пса који је остао, па се моли господару да му отвори капицик.

Тихи и мек повјетарац ћарлија; њихају се круне на дрвима а лишће трепери и распростире се благи мирис из бахча.

А кроз сву ту тишину, меко као глас гугуткин, слатко као пјесма билбилова и сјетно као ноћ и ведро као дан, простире се готово свако вече глас гарнетин из једне дубоке бахче, тамо на крају махале, гдје је онај ред ниских кућа и пространих бахча. Разлијева се тај глас, час као да вода жубори, час као да лишће шумори; као да цвијеће мирише и као да душа уздише... Извија се, извија се и заноси те, па се утиша, утиша, утиша и успављује те. Па опет те понесе и носи те високо, звијезде ти се чине близу; до неба ти још један корак треба... па те онда спусти, спусти те у зелену траву, у шарено цвијеће, на меке душеке, на дјевојачке груди... час ти кида душу а час је залаже мехлемима; час ти суши усне, суши грло а час их кваси благим шербетом...

Ох, тако само севдах умије да збори!

*

У Сали-аге Ђаковалије израсло дивно момче, Даут-ефендија. Сад му шеснаест година а момак, делија је већ. На њему чохане чакшире а широк тараболос четрнаест пута обмотан му око пáса; минтан му од жуте свиле а јелек златом окићен; за појасом му алтипатлак, сав срмом окићен; има сто и осамдесет драма срме на њему и још преко тога седам мерџана. На глави му бијело ћече те

Гугутке — кумрије; *билбил* — славуј; *гарнета* — кларинета; *тараболос* — појас; *минтан* — копаран (јелек с рукавима); *алтипатлак* — револвер (шестопук), *ћече* — арнаутска бијела капа.

га оборио на лијеву вељу; под вељом му очи љуте као у ешкије. Чисто му лице као у дјевојке, још му ни над усном није нагарило. Кад о свадби каквој прођаше Сали-агина зеленка: пребаци му везено седло, црвене гајтан-дизгине притегне, а зеленко поносно маше главом, а китке на дизгинама играју му, а пјена га час пребаци преко главе а час му кваси груди. Дућанџије остављају у крај чибуке; терзије забадају иглу у кољено; мутавџије прекидају жицу, све се то окрене да гледа Даута. Коњ му не иде већ игра; не можеш да погодиш којом ногом стаје на земљу и пропиње се од једног ћепенка до другог, од једног олука до другог а калдрма пршти и дроби се камен под копитом.

Кад нешто Сали-ага сједи у ка́фу у Али-Бабе, па ту и други, те Даут прође чаршијом а он поносито погледа у наоколо по миндеру: да ли и сви други виде какав је соко у њега.

— Машала! — вели му Фејзула кујунџија. — Не има га ни у цара!

А Сали-ага глади се по брку и чека, хоће ли и други што додати на то.

*

У Латиф-аге има много пара. Зенђин је колико других четворица у чаршији. Има седам чифлика а у сваком кулу туглом и каменом зидану; у чаршији три магазе, те му ћирија носи таман к'о и један чифлик, а кућу, бахче и други милк и не питај. Има коње, има говеди, амбари му пуни; кошеви набијени и свега и свачега има, к'о што зенђин може имати.

Али од свега блага највише му вриједи једи-

Ешкија — одметник, разбојник; *зенђин* – богат; *чифлик* — спахилук; *тугла* — цигла; *милк* — добро.

ница Зилфије. Тек је израсла, тек се покрила. А вријеме је било да се покрије; да је још мало ачик одила, њене би очи бациле јангију у чаршију па краја не би било севдаху и јаду. Бијело јој лице и румено, као лист бијела замбака окићен мерџаном; усне јој мале и румене као ђулова гонца кад тек прсне; па онда очи, као да је проклети шејтан у те очи удунуо ватру Сакар, ватру паклену, која све сажиже, све начиње, све дохита и која пали месо човјеково. А коса јој дивна, мека свила, из које би Еблис најтврђу мрежу могао исплести, те да улови све правовјерне. Па онда чело, поносито и високо, као лист књиге, на који би зацијело пророк исписао ону своју суру, коју нам толико пут понавља, увијек питајући нас: „Смијемо ли које од доброчинстава Алахових порећи?"

А расла је Зилфије, као што расте и његује се племенито цвијеће у саксији. Склања се да га велика жега не сасуши; да га многа киша не окваси; заљева се и чува се у пенџеру; гријe се крај пећи и покрива стаклетом. Не знаш ко ју је више и пазио и мазио. Латиф-ага или ханума. Јединица, па не треба ни да ти казујем више.

Ту, до Латиф-аге, кућа до куће, сједи Салим-ефендија мејмур. Између кућа им капицик те су увијек жене једна код друге. Комшика Сад'к-хануме кад год дође милује Зилфију, грли је, љуби је и заклиње се Алахом, да нигда неће прежалити што није мушко, само ње ради, Зилфије ради.

Једно вече по вечери тако сједе на доксату у Латиф-аге, Зилфијина мајка, Сад'к-хануме и Зилфије.

Ачик — отворено; *јангија* — пожар; *замбак* - крин; *ђулова гонца* — ружин пупољак; *шејтан* — ђаво; *Сакар* — нека ватра паклена, која се и у корану помиње; *Еблис* — зао дух; *сура* — стих у корану; *мејмур* — чиновник; *доксат* — покривена тераса уз кућу.

Изгријао пун мјесец, лагано шеће и готово сишао до минарета и кровова. Сад'к-хануме узела за руку Зилфију па јој вели:

— Е, задјевојчила си се, сакрила си се; а зар ти срце ништа не ише, да му се каже?

— Шта да му се каже? — претјече Зилфијина мајка.

— Зар не видиш да је пун мјесец? — вели Сад'к-хануме.

— Остави Бога ти то дијете, не пуни му главу.

— Хоћу — вели Сад'к-хануме — па ја сам за то вечерас максуз и дошла; што да не видимо к'смет. Зар га ти нијеси гледала, док си била дјевојка? Кажи ти мени, к'зн, хоћеш ли ти само? — окрете се она Зилфији.

— Хоћу!... — одговара Зилфије, а гледа мајци у очи.

Дотле већ Сад'к-хануме отрчала у одају и донијела дебело билјур-огледало; одвела Зилфију на сред бахче, гдје је чистина, гдје дрва не заклањају мјесец, дала јој огледало у руке и поставила га тако да се у зрцалу огледа пун мјесец, па јој вели:

— *Зилфије, душо, гледај сад у то огледало;* мисли на твога суђеника; ишти да га видиш; тражи га очима у зрцалу; немој ништа друго мислити, немој се обзирати што ћу ти ја за леђима говорити; не обзири се ни кад лист шушне, већ гледај тако половин сата, један, два сâта све док у огледалу не спазиш мушки лик, лик твога суђеника, па да бар знаш кој ти је суђен.

Зилфије све тако учини а мајка, као било јој неправо а овамо и она би вољела да сазна суђеника.

Макеуз — нарочито; *к'смет* — судбина.

Зилфије се загледа у огледало, у коме се огледао пун мјесец, а Сад'к-ханума стоји јој за леђима и збори јој непрестано ријечи из корана. Том се приликом обично чита или збори глава „Иа Син", а Сад'к-хануме је знала на памет свих осамдесет и три њених сура. Неколико је пута већ поновила „Иа Син" и увијек гласом јасно ударала на суру, која гласи: „Слава оному који је створио све парове, како међу растињем које земља производи, тако и међу вама, људима и међу стварима, које људи не познају!"

Зилфији је мек глас Сад'к-ханумин већ почео звонити као једноставна успављива молитва; очи, које је већ читав сат нетренимице упрла у огледало, већ су почеле сузити а слика мјесечева у огледалу, која је најприје изгледала као растопљено злато, поче сад да се комеша и да је пребојавају боје, час црвена, час зелена и модра.

А када и пети пут Сад'к-хануме заврши „Иа Син" ријечима о Алаху: „Кад он хоће, да нека ствар буде, он рекне: Буди! и она буде..." Зилфије задрхта тихо а за тим врисну и баци огледало у лију пуну цвијећа и шакама покри очи.

Сад'к-хануме је одмах загрли и брзоплето стаде питати:

— Видје ли га, ко је?

Али Зилфије отрча на доксат мајци и зари јој главу у крило.

— Ето, ето, комшике! Кажем ја, хоћеш да ми поманиташ цуру.

А Сад'к-ханума навалила и даље питањима, па и мајка јој намигује да не престане питати. Но узалуд, Зилфије не диже главе, само ћути и одмахује руком Сад'к-хануми да је више не пита.

Кад Сад'к-хануме пође да оде кроз капицик у своју бахчу јер је већ доцкан било, испрати је Зилфија до капицика а Сад'к-хануме опет:

— Јеси ли видјела?

— Видјела сам! — шапће Зилфије и дршће.

— Кажи ми?

Зилфије задрхта, обгрли рукама Сад'к-хануму, наслони јој главу на раме па јој прошапута:

— Даут-ефендија Сали-агин! — па је онда остави и побјеже преко бахче у кућу, као срна, а турила прсте у уши да не чује само што ће Сад'к-хануме за њом рећи.

*

Гријех на душу Сад'к-хануми ако није сачувала тајну. Тек од оног вечера, како се Зилфији појави лице суђениково у огледалу, не прође неколико дана а тамо доле, из дубоке бахче у оном реду кућа, гдје је и Сали-агина, изви се једно вече њежни глас гарнетин. Даут-ефендија није дотле волио гарнету, али нађе једног доста и замоли га да му свако вече доходи. Свако вече, свако вече та је гарнета отуд слала своје меке гласе, али свако вече ти су гласови били све тужнији, све плачнији. Они су пролијетали кроз ноћ и из срца ишли срцу. Ах, Зилфије је већ разумјела те гласе!

Од то доба на здравом и цијелом цјелцатом капицику Латиф-агином, направи се и једна мала, малена рупица, као да је миш прогризао и кавези се на пенџеру нешто размрдали и око се у Зилфије нешто замутило.

А Даут, ако је прије једанпут на недјељу прошао или није прошао Локач-махалом, сад је један пут на дан. Једног дана иде туда па узе пјешчано зрно и баци га у кавезе Латиф-агине. У харему биле још двије три хануме, дошле на виђење; кад

зрно удари у кавезе, а све се хануме згледаше. Мајка Зилфијина погледа кроз кавез, па вели:

— Ах шејтан, ах шејтан! Онај Сали-агин аџамија.

А Зилфије погледа испод ока Сад'к-хануму па порумење и обори очи земљи.

Једнога дана Зилфије, тако пред акшам, гвири на ону рупицу на капицику а једно мало дијете стоји пред капициком и чука. Она открину врата а дијете јој даде нешто замотано у једну хартију.

— Шта је то? — пита га Зилфије.

— Не знам! — вели дијете.

— Који ти даде?

— Даут Сали-агин и даде ми металик бакшиш, да ти донесем ово.

Зилфије брзо притвори капицик; осврну се овамо и онамо, да види није ли ко спазио од њених; стрпа онај савијутак у њедра па је онда обузе неко дрхтање и прође грозница кроз све кости, те отрча у одају и загњури главу у јастуке.

Кад је мало као прође страх, она разви ону хартију а унутра нађе један свилен кончић, једно зрно црног каранфила и једну цигару до пола испушену. Зилфија грозничаво зави то понова у хартију, па кроз капицик те код Сад'к-хануме. Загрли је најприје, па је онда са аман преклиње, да не каже ништа мајци. Послао јој, вели, нешто Даут-ефендија али она не разумије шта то значи.

Сад'к-хануме разви ону хартију, прегледа оне ствари, промисли се, промисли, па јој онда објашњава.

— Каранфил, к'зн, каже: *„Знај, да си у мом срцу!“*; овај кончић свиле хоће да каже: *„Моја те*

Кавези — решетке на прозорима харемским; *аџамија* — младо, лудо.

душа хоће много!", а ова цигара, пола испивена значи: *„Горим за тобом!"* — ето тај ти абер шаље Даут.

— Па од куд ме зна, те ме воли? — запита наивно Зилфије.

— Е, море, чуо је он колико си лијепа а зна он и да си га у огледалу видјела.

Зилфије се брижно замисли; очи јој опали неки топли вјетар и она зажмури; пуне, округле груди као двије неранџе, нарастоше а кошуља, која је на њима била убрана, растеже се; она покри рукама очи, па јој ударише и двије три сузе и оквасише јој прсте.

— Што плачеш, лудо једна? — пита је и грли Сад'к-хануме.

— Не знам!... — вели кроз сузе Зилфије.

— Остави гајле... треба да мислимо шта ћеш ти њему послати. Он ће чекати одговор.

Зилфије скиде руке са очију па јој се развуче на уснама сладак, дјевојачки осмијех.

— Па шта да му пратимо?

— Ако очеш — вели Сад'к-хануме, по што је мало промишљала — један ивер и парче хартије, један мали камен и мало ћерамиде.

— Па шта је то; шта значи камен?

— Камен каже: *„нека ти не теку сузе за мном!"*

— А артија?

— Артија значи: *„нека ти се макне туга!"*

— А ивер и ћерамида?

— Ивер хоће да каже: *„моје те очи изгледају"*, а ћерамида: *„прођи сваки пут крај капије!"*

— Па зар тако да му кажем? — пита Зилфије.

Гајле — брига.

— Тако, к'зн! — тјеши је Сад'к-хануме.

И Сад'к-хануме зађе по бахчи, те сама сабра ивер, један мали каменчић и парченце ћерамиде; послије нађе неко старо писмо Салим-ефендијино, те оцијепи једно мало парче хартије и натјера Зилфију да отрчи кући и донесе једно лијепо чевре, па у то зави све оно и онда Сад'к-хануме побрину се да прво дијете са сокака пошаље са чевретом Даут-ефендији.

Зилфије остаде још на доксату у Сад'к-хануме, те да испуши ону половину цигаре што ју је Даут до пола испушио. Тако јој казала Сад'к-хануме да се ваља.

*

А потада, кад акшам падне, кад све поспи, кад мујезин сиђе са минарета, кад мјесец ишета да пребројн своје златно стадо а прозрачна ноћ, као јашмак, завије касабу, тада... из оних бахча оздо, из Махмуд-бегове махале, чује се гарнета, али сад не усамљена... одовуд из Локач-махале одговара јој деф. Гарнета сад више не свира онако тужно али још увијек казује чежњу. Извија се кроз ноћ глас њен, час тихо а час силно, час ниско, да се из дна груди уздах креће а час високо, као да душа узлијеће високо под облаке да се тамо грли са звијездама; да се окити ноћним црнилом, да се загрије Алаховом милошћу.

А кад гарнета престане тамо доље у Мамутовој махали, почне деф овамо у Локач-махали. Најприје лагано, а за тим бурно; бурно, као срце у петнаестгодишње дјевојке; живо, као топла крв дје-

---

Чевре — марама везена; *мујезин* — хоџа; *деф* — дахире.

војчице која се први пут јашмаком покрије. Прстићи, бијели прстићи са црвеним к'на-ноктима бију ситно, нежно а чангараци звоне и једномјерни удар проноси се кроз мирну, тиху ноћ, под којом касаба спи.

*

А један пут сунет у Али-аге у Горњој махали. Велики џимбиш под ноћ, и пјесма и мухабет. Једни на чардаку, други у одаји а трећи у бахчи. Софра богата и пребогата а чалгије и тамо и овамо; једни свирају једнима а други другима. У одаји чочек игра, тресе трбухом, превија се у струку а звекећу јој чампарета на прстима. На чардаку један севдалија удара у саз и пјева јуначке пјесме о Али-паши Тепеленлији, а овамо у бахчи три Цигана севдишу, ударају и пјевају, а у около њих све аџамије, младе и пусте, час слушају пјесму а час се прихвате алтипатлака, те суне ватра кроз мрак а куршум прохуји ваздухом као брза птица и јекне ноћ.

Нека аџамија скреса шест пута у ваздух, па онда извади из кесе алтилук и прилијепи га Циганину на чело.

— Нову пјесму да ми пјеваш — додаде му.

Циганин се осврну овамо и онамо, као да се нећка, али зар смије да не пјева гдје алтипатлаци разговарају. Он затеже жице, превуче гудалом, а деф удари тихо за њим, и писну гарнета и разлијеже се пјесма:

К'на — боја, којом Туркиње боје нокте на рукама и ногама; *чангараци* — прапорци; *сунет* — обрезивање, када бивају велика весеља; *џимбиш* — весеље; *мухабет* — разговор; *чамиареша* — справе на прстима, којима се удара; *саз* — друга гамбура; *алтилук* — шест гроша.

Л'јеп је зумбак, л'јеп је ђул,
Каранфил и феслијен,
Најљепша је Зилфије.
Сен с'н бен'м ескиден!

Сали-агин брз је хат,
А Дауту још је л'јен,
Доцкан стиже у Локач.
Сен с'н бен'м ескиден!

Она кућа, беш пенџер,
Један кавез покварен,
На тај кавез ока два.
Сен с'н бен'м ескиден!

Л'јеп је зумбак, л'јеп је ђул,
Каранфил и феслијен,
Најљепша је Зилфије.
Сен с'н бен'м ескиден!

Дум, дум, дум, дум ... пуче шест пута један па други алтипатлак, па онда груну и једна мартина, те се стресе мрачна ноћ и многи, који су ваља да мирно спили код својих кућа, подигоше брижно главе са јастука да ослухну, није ли гдје год јангија јали који други белај у касаби.

*

А већ кад се за кога извади нова пјесма, онда бадава крије своју тајну, пјесма ће је проказати. Пјесма се носи из махале у махалу, иде из куће у кућу, из харема у харем, од уста до уста, од једног дефа до другога, од једног весеља до другога. Гдје год се пјева, ту ће и пјесма стићи.

Зилфији није требао већи душман, доста је да јој је пјесма извађена, пјесма ће већ одати и проказати све цијелом свијету, па и оцу и мајци.

Феслијен — босиљак; *сен с'н бен'м ескиден* — ти си моја од вајкада.

— Аман, хануме, што ћу? — пита сирота Сад'к-хануму. — Извадили ми пјесму, пјевају је, пјевају је свуд, свуд, свуд . . .

— Што ћеш?! Морамо Дауту послати абер — вели Сад'к-хануме, — ја ли нек те проси, ја л' нек те се окане, друго чаре нема.

— Како да му пошљемо? — пита преплашена Зилфије.

— Нађи мало парче креча и исијеци мало твоје косе, па му пошљи. Креч каже: *„ил' ме љуби, ил' ме се окани"*, а коса значи: *„узми ме на твоје груди, па ме носи"*.

Однесе дијете такво писмо Дауту, а од њега донесе једног малог паука, што значи: *„не могу те узети, док те не видим"*.

— Што ћу? — пита опет Зилфије Сад'к-хануму — што ћу, хануме?

— Мораш га пустит' у бахчу ноћас!

— Аман — дрхће Зилфије, — аман, хануме, не смијем!

— Мораш! Он се ломи што те не зна а чуо је само, а ако уху не вјерује нека те види само један пут, па неће ни ноћ и дан проћи а зачукаће халка на твојој капији.

И тако сирота Зилфије посла одговор, један струк нане и једно зрно пасуља. Струк нане каже: *„дођи к мени"*, а зрно пасуља вели: *„дођи ноћас!"* . . .

*

А ноћ лијепа и ведра. По кривим сокацима и махалама куће бациле сјенке а оџаци и минарета испружиле своје далеко преко освијетљених кровова. По мртвим улицама лијено шета кол, а на

Чаре — излазак, начин; *кол* — патрола.

ћошковима и раскрсницама спавају гомиле уморних сокачких паса. Са сахат-куле удара звоно и означава сâт у који већ сви правовјерни спију... Мјесец се све више пење те сјенке сваког часа постају све мање и уже.

Неки благи дах пропирује; лист на грани једва што дршће а звијезда на небу дршће и игра као срце у Зилфије. Она је већ половин сахата у бахчи. У кући су сви легли, а она се искрала и два пут од страха хтјела већ да се врати али, кажу, севдах је јачи и од страха. Наслонила је мердевине на зид, па једним ухом слуша, не ће ли се ко у кући пробудити а другим ухом слуша, не ће ли чути отуд сокаком какав шум. И не зна од чега би више претрнула.

Већ читав сат чека у бахчи а нема ништа да се чује. Да ли је већ сат или се њојзи чини? Она ваља да сахате броји по куцању свога срца а срце њено вечерас куца врло, врло брзо и силно...

У један мах паде један камичак у бахчу, па за тим други, па онда трећи. То је знак, који јој је Даут заказао... И ни сама не зна како се брзо као вјеверица успужа уз мердевине на зид, а кад је већ тамо била, затекла је на зиду Даута, па се обоје на један мах препадоше, кад се тако близу видјеше. Зилфије се препаде што је учинила а он Даут, препаде се пред толиком љепотом.

Зилфије је чекала да он што каже а он је, чекао, неће ли она што рећи, а и једно и друго остадоше нијеми. Што ћеш, аџамије!... Па опет нађоше једну једину ријеч... а шаптали су је дуго, наслонив усијане усне на усне...

Мјесец малко зађе за један облак и сјенка од облака обгрли их, да сакрије ово прво, ово слатко ашиковање...

*

Не свира више доље у Махмут-беговој махали гарнета; не одговара јој из Локач-махале деф... Што ће два разговора за једно срце? —

Пред Сали-агином кућом ударају помамно четири гоча а пиште двије зурле, мећу се пушке и играју коњи окићени... збирају се сватови.

И мој им тебрик: Алах мубарек етс'н!

Тебрик — честитка; *Алах мубарек етс'н!* — Бог им дао много година!

Хатицин гријех.

Ваља да петнаест до двает декика од града прекрасна је шума у Бej-бахчама. Те су бахче вакуфске, те су и отворене свакоме. Дебела хладовина а бистра вода, која тече из два студенца, а иза шуме отворено поље те отуд вјетар попухује. Е, не мо'ш љети тражити ни наћи лепшег теферича.

Кад се љети усија град под сунцем; кад умори врућина — ходе ту многи те се мало расхладе и напију студене воде.

А петком ходе хануме тамо. Мислиш ни једна не остане у граду. И сирота и богата, све то ходи. Видиш само, од сабаиле проходе гомиле сокаком; за њима натоварене измећарке носе сиџаде, један,

---

Декик — минут; *вакуф* — манастирско (задужбинско) добро; *шеферич* — лијепо мјесто за уживање, излете; *сабаиле* — раном зором: *измећарка* — служавка.

два ли јастука; једну крошњу и у њој мало јемека, џезву за каву и каве у малој кутији од тенећке; ту нож, филџан, хљеб, по мало воћа и већ шта је која спремила, јер хануме кад оду из јутра враћају се тек у акшам.

Тај дан теферич у Бej-бахчама изгледа као какво село или град. На половин' сахата далеко, па чујеш ћа-ћу и џеву и кикот.

Тамо под растом, крај горњег студенца, велики аџемски ћилим; на њему, по крајевима неколико јастука. На јастуке се наслониле, те пије тутун, мутесафир-пашиница, џеза-реизова ханума и још двије-три. По трави, ван ћилима, двије-три измећарке, једна се игра с дјецом, друга на мали мангал кува кафу а трећа само служи локумом и прави цигаре.

Тамо доље чак, на једном сиџадету, сједи бимбашница и још двије хануме па се нешто озбиљно разговарају а на трави, до њих, гори мала ватрица од суварака и џезва једнако ври у пепелу.

Близу до њих, на једној асури, сједи амамџијина ханума и повелико друштво. Ту се исјекле двије лубенице па на сред асуре гомила парчади. Амамџинка откида парчад од коре и баца се њима на Литфије-хануму тарират-мудирову, која са мифтијиним харемом сједи ту близу на једном сиџадету.

Крошња — сепет, корпа; *јемек* — јело; *џезва* — бакрени суд, у коме се кава кува; *филџан* — порцулански судић, из кога се кава пије; *акшам* — вече; *ћа-ћу* — надговарање; *џева* — ларма, вика; *аџемски* — перзијски; *шушун* — духан; *мутесариф* — окружни начелник; *џезареиз* — предсједник кривичног суда; *мангал* — покретно огњиште, на коме се ватра ложи; *локум* — слатки колач; *бимбаша* — мајор; *амаџија* — власник купатила; *асура* — простирка оплетена од шаше; *парче* — комадић; *тарират-мудир* — главни секретар; *мифтија* — вјерски достојанственик, поглавица; *харем* — породично женскиње.

Доље, гдје сједи Шукри-бегов харем, удара Мана Циганка у деф и пјева храпавим гласом пјесму, како су севдисали неки Садик и Ајша, па кад понови ријечи: *„Ја сев, ја ваз'гец!“* а хануме цикну и пљескају шакама, те и саме понављају.

Иза доњег студенца, на једном пропланку, прострто је широко црвено сиџаде, баш под једним грдно дебелим храстом. Ту сједе Мејрем-хануме Алај-бегова, Ђулизар-хануме колазова и Есма-хануме табор-ћатибова и још двије-три. Све младе женице, бијеле и румене као јабуке, па веселе као што је младост весела, те мухабетишу све несташне мухабете, као што већ пуста младост и не може друкчије.

На доњем студенцу опет пуно дјеце; које узело тестијицу да напуни свјеже воде; које донијело џезву да пропере, а неко опет лубеницу, да је спусти у студенац те да се ханумама исхлади.

И између' сиџадета, гдје је остало мјеста и траве, трче, мувају се и играју дјеца; дјевојчићи се ухватили у коло те поје; поточић жубори; Манин деф равномјерно чука; хануме ћаскају, шале се, смију се и једна другој, једна с једног а друга с другог краја добацују шале, те нема краја џеви и кикоту и хуци.

И све тако иде и ићи ће до пред акшам... Само, на оној узвишици, на оном модром сиџадету, што сједи сама самцита Хатице-ханума и око ње се находи теза јој. Она је бона и нема јој иљача, близу јој је писани дан, па се зажељела да је још један пут изнесу на теферич, да још један пут види

Деф — дахире; *„Ја сев, ја ваз'гец!“* — „Или љуби, ил' ме се окани“; *алај-бег* — шеф жандармерије; *колаз* — капетан; *табор-ћатиб* — писар батаљона; *мухабетишу* — разговарају; *тестија* — земљани суд за воду; *теза* — тетка; *иљач* — лијек.

свијет, своје пријатељице и оно весеље и онај живот, који је она тако волјела.

А зажељела је и да на овом мјесту сједи; на овом мјесту и ни на ком другом; под овим храстом и ни под којим другим. Кад ју је довела теза овдје бјеше заузео мјесто Алај-бегов харем а Хатице неће на друго мјесто, те сирота теза оде у Алај-беговице и измоли јој се, севапа ради, да се пресели кад је болесница толико мерак на то мјесто.

Сједи тако сама на сицадету и двори је теза. Не воли да јој ко дође; не мухабетише, не смије се. Млада је, па јој жао умријети ваља да!

А сунце већ превалило и хладовина слађа и мек повјетарац пуше, те лишће шумори и шапуће. Брдо се ивицом злати и небо по дну румени, зрака трне . . . скоро ће акшам!

Хатици треба прије него свакоме пожурити да не духне студен вечерњи вјетрић. Њој чисто жао овога мјеста; можда неће више доћи а и сад што је дошла, и ако бона и пребона, хтјела је да се поздрави са свијетом или је може бити и друго што хтјела? . . . Кад хтједоше поћи а она завара тезу; замоли јој се да оде до Алај-бегове и да јој рече још један пут хвала, што јој је дала ово мјесто на коме је Хатице и од прије, док је била здрава, увијек сједила. Оде теза и кад измаче, а Хатице оста сама, осврте се да је ко не гледа, па онда у рупу, под коријеном дебелога храста, тури нагло једно чевре, у које је завила мали камичак* . . . Шта ли је то и коме ли је то?!

---

* *Камичак* каже се таш, те по слику „Таш-ак't ма ђозенден јаш!" значи: *„Нека ти не шеку сузе за мном!"*

Севап — доброчинство; *мерак* — воља; *Чевре* — марама кићена срмом.

Дође теза па је диже, те полако, полако, кроз хареме ходи, ослањајући се на тезу. Поздравља и лијево и десно; смијеши се на све али јој на трепавицама дршће суза...

Млада је, па јој жао умријети ваља да!

*

Хатиџе, аман, Хатиџе!

Ко ће ти казивати Хатиџину љепоту која се ето угаси!... Угасило се и оно лијепо филџан-око; угасила се и она татли душа Хатиџина!...

Хај, а да си је видио када Хатиџе ишета кроз чаршију само, а свако је позна; позна је по ходу, по танану струку, по поносу, по салтанату. Оди као гугутка, ситно, смјерно а опет поносито. Камо тог дућанџије што неће оставити посао из руку те да се осврне за Хатиџе-ханумом? Селвије-хануме, тако је зову у чаршији, са њена поносна боја и хода.

А под оном ферецом и под густим печетом, крије се кажу, благо какво у цара нема; какво на земљи нећеш наћ, а ко зна и тамо горе у џенетским бахчама хоће ли је бит, мањ ако је земља небу не позајми.

Казују шаркије њену љепоту и њен дилберлук, ама шта знају шаркије! Бар да половину кажу па би доста било речено. Шаркије ће ти направити ћеиф уху; отатлисаће ти душу ама око, око... остаће пусто и празно, а кад би могао Хатицу сагледат' једном само, нек би и слијепо остало, не жали!

Ташли — слатка; *салтанат* — раскош; *гугушка* — кумрија; *селвија* — кипарис, танко високо; *пече* — што и јашмак, само црн, прозрачан вео, како Цариграђанке носе *џенет* — рај; *шаркија* — пјесма; *дилбер* — наочит, виђен; *ћеиф* — воља; *отатлисати* — засладити

Па није у Хатиџе лијепа само коса и оно чело под косом и оне очи под челом. Ни образи, ни уста само, ни врат, ни грло, ни груди, ни пâс само... све, све и све друго је лијепо и прелијепо, и кад ходи и кад збори, и кад пјева... Ах, кад пјева!... Треба да заборавиш све; да заборавиш и оца и мајку; да заборавиш кућу; да заборавиш свијет. Кућу, кућу над главом ваља ти запалити, мањи шенлук не мо'ш учинити, кад Хатиџе пјева!

Има мали малечак деф, тек колико да јој је нешто у руци. Па како је мераклија, обојадисала га, излијепила му око обруча неке амајлије; подвезала му џангараце пантљичицама, па кад удари у њега а оно не знаш у што прије да погледаш: у онај весели деф; у њене ли бијеле прстиће и румене нокте, како по њему играју; у њу ли, како час затвори очи, час занесе у натраг главу, час јој се дигну груди, као мали талас који пријети буром а кошуља јој се извлачи из паса, колико је груди затежу.

Час се хвата руком под срцем, да му помогне ... јер Хатиџе што пјева — од срца пјева!

Али и немаш кад гледати је, мораш је слушати. Кад су тако хануме у ње, о рамазану у вече, па је слушају, зањуте све испусте руке са цигаром на колъено, цигаре се полако, полако гасе; оне затвориле очи, завалиле главе, те мислиш не ће се будити. Али кад Хатиџе узвикне и пљесне се шаком под срцем, а оне све као да су поманитале, те за њом и не знаш која ће коју више надвикати. Па кад Хатиџе објеси деф а тек видиш машица са жаром иде од руке до руке, те хануме припаљују цигаре које им се погасиле биле.

Шенлук — веселье; *мераклија* — страствена; *амајлија* — запис; *џангараци* — прапорци.

Није тако веселе хануме, као што је Хатице. Она мухабетише, она утјеши, она насмије. Колико пута само њен ефендија дође суморан и брижан, па она шалом и слатким мухабетом растјера му гајле.

Хоће друге хануме и да је оговоре. Кад су међ' собом, кажу и ружне ријечи за њу, али је опет воле, не могу без ње. А и што кажу за то је само, што јој не вјерују да воли свога ефендију, јер јој муж није на око човјек. Колико пут, па и људи у чаршији рекоше, како је штета што такав човјек доби онаку љепоту.

Па колико год да се говорило и колико год да су хануме и њу питале и онако разбирале, никад се ништа ружно не чу и не разабра за Хатице-хануму.

Све што се за њу чуло то је, да је лијепа, да је прелијепа, да вриједи да се њеном љепотом човјек куне. Па ето, та љепота сад је бона и пребона и иљача јој нема!

Хатице, аман Хатице!

*

Пространа харемска одаја, па чиста и свијетла. Под прозорима, затвореним решетком, простире се дуж цијелог зида миндер, покривен модром басмом; на другом зиду оџаклија, а у једном ћошку три душека једно на друго, и у њима лежи бона Хатице.

Има већ три дана бори се с душом, и биједна теза служи је и гови јој, али јој не може угодити. Кад јој дође тешко и нешто је запти у грлу а она шчепа тезу за руку, те држи је чврсто а сузе јој

Миндер — канабе сламом натрпано; *запти* — стеже, задржава; *басма* — чојица.

се потоком лију из очију. Као да би хтјела да се ухвати за овај свијет и да се не да ономе. По цио дан својим лијепим, великим очима гледа у пенџере, да се нагледа лијепа божја дана и да, ваља да испије очима свјетлост, која се до мало дана и из њених очију тако жарко разлијевала. Не говори ништа или мало, по гдјекоју ријеч само . . .

— Тезо! — рећи ће једнога дана, кад јој би мало лакше. — Умире ли се лакше кад се каже гријех?

— К'зм, зар имаш гријеха? — пита је теза.

— Имам тезо!

Теза јој узе главу на десну руку, па јој лијевом глади косу и љуби јој чело и очи.

— Кажи, елмас'м, младост је младост, није без гријеха а Алах је велики па праште.

Хатиџе отвори јаче очи и стаде узбуђеније дисати.

— Шта да ти кажем. знаш и сама . . . жао ми га је, сад ми га је жао. Био ми је добар, гледао ме је и пазио ме је, али . . . нијесам га вољела. Од онога дана, кад ме је узео нијесам га вољела . . . вољела сам другога . . . другоме сам поклонила моју душу . . .

— Другога? — учини теза, па се замисли и ућута, ућута се и Хатиџе, те се јасно чујаше како муха зуче уз џам и како Хатиџе тешко дише, те јој се дах једва пење уз грло.

— То гајле нека те не мучи! — проговори најзад теза. — Нијеси имала мужа према себи, па шта ћеш, а младост је младост, хоће своје . . .

— Гријех је поголем, него што га ти мислиш, тезо . . . Ја сам љубила другу вјеру . . . ђаура . . .

Џам — стакло на прозору; *гајле* — брига; *Ђаур* — Хришћанин, значи у ствари поганац.

— Ђаура?! — учини теза и сво јој тијело прође нека студен и језа, па заниједи, а упрла очи у Хатицу, те не умије да проговори. Теза је од старих жена, за њу је дин дин; за њу је гријех, гријех. Њу је ова исповиједст ужаснула, јер то бјеше гријех, који Алах већ не може опростити, али је болесницу ваљало тјешити, па ма и лажним утјехама.

— Гријех је, Хатице, преголем. Ја га нећу ником рећи, али га Алах зна... опет, опростиће ти ваља да... Ето, ти се кајеш, ти си га заборавила ... оног... па се кајеш... тебе је стид од твога гријеха...

Теза је то све брзо и потресеним гласом говорила.

— Не! — додаде Хатице, која је тезу мирно слушала. — Не, неће мени Алах опростити!...

— Хоће, кз'м, хоће!...

— Неће, тезо, јер ја се не кајем, ја га нијесам заборавила, мене није стид... ја га и сад волим; ја га не могу извадити из срца... Ја знам, колики гријех носим, ама ми је сладак тај гријех, ја хоћу да умрем са тим гријехом... ја га и сад волим!...

— Хатице! — цикну теза и пљесну се шакама а поглед управи горе небу и осјети како је прође грозница и изломи јој све кости.

— Ја га и сад волим! — додаде Хатице тихо, мирно, али одлучно, па завали главу и склопи очи, као да заспа а ваља да да будна сања.

*

Тог истог дана замоли она тезу, севапа ради, да оде у *„Бej-бахче“*, под онај раст, и да потражи има ли чега у оној рупи, гдје је она чевре оставила

Дин — вјера.

Теза не хтје, али кад видје да Хатиџе броји пошљедње сахате, учини јој и оде тамо, па нађе под растом друго чевре а не оно што је Хатиџе оставила.

Кад јој га донесе, па видје Хатиџе да то није њено чевре већ друго, обли је румен по блиједом лицу и слатко се и задовољно насмијеши. Развн чевре и унутра нађе мали комадић ћумура. А ћумур значи: „Бог ти живота дао!"

Хатиџе грчевито стиште у шаку тај малени знак и — кад су је мртву намјештали и расклопили јој грчевито стиснуту десну шаку, сав јој је длан био црн, те су се чудили сви, осим тезе, која је жалосно климала главом жалећи Хатиџу више ради гријеха но ради смрти.

*

Још једном прође Хатиџе-хануме кроз чаршију, али не оним поносним ходом као што гугутка оди, не као Селвије-хануме. Осврнуше се и сад све дућанџије за њом, колико да рекну: Алах рахмет ејлес'н!

Алах рахмет ејлес'н — Бог да је прости!

P ' 3.

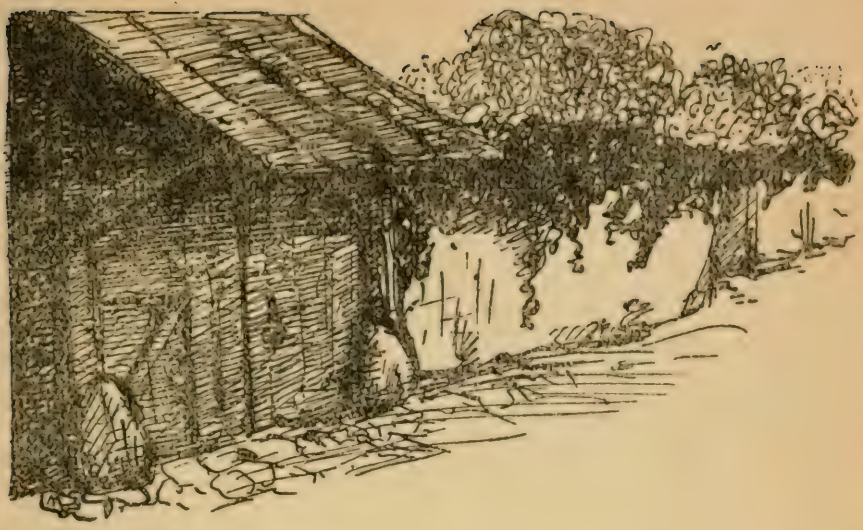

I.

Хаџи-Абдуш има кућу ниже Ибрахим-пашине џамије. На врло великој капији испружила се стреха, те би се под њом читава кола могла склонити од кише. На десном крилу изрезан је један мањи капицик, јер куд би сваки пролазник отварао онолику капију. Унутра је, иза капије, једна мала ониска кућица са двије одаје. Ту је Хаџи-Абдушев селамлик. Једна одаја застрта ћилимима а дуж источног и западног зида дугачак миндер, застрт шареном басмом, и двије-три

Р'з — образ, у преносном смислу: част; *капија* — врата; *одаја* — соба; *селамлик* — одјељење кућно, у којем се гости мушки дочекују.

сандалије; а у другој соби је измећарска одаја и оџак.

Одмах иза ове кућице диже се висок плот уз који се пружа зелен пасуљ, завршући своју вријежу уз затегнуте редове канапа, и на том плоту мали капицик; мало виши човјек па би се морао сагнути да прође. Иза тога плота је харемлук, стара али лијепа и удобна кућа, са пространим доксатом и врло много пенџера. На доксату има једно узвишеније мјесто, као неки мали а узвишенији доксатић и ту је простртo једно танко шиљте, покривено чупавим сиџадетом које је већ изблиједило од сунца; а уз зид прислоњен тврд, сламом набијен јастук. Овај доксатић је најмилије мјесто Хаџи-Абдушево. Ту, на ономе сиџадету, проводи он јутра и вечери. У јутру, тек што се умио и узео авдес, спусти се на то сиџаде па прави цигару за цигаром; донесу му локум и бистре воде, па онда каву, једну, двије, три... Тако пред вече а тако и по вечери. Колико је пута о рамазану одсједио на овоме сиџадету по цијеле ноћи, пушећи и забављајући се густим димом, размишљајући и удишући меки мирис који пушта липа, што се у бахчи разгранала.

Сједне ту на сиџаде, код његових ногу, и ханума му Атије по који пут, па развезу мухабет о свијету, о години, о ћесатлуку... Док они тако на доксату а у бахчи назли-Ђулсиме, мјезимица Хаџи-Абдушева, обилази цвијеће што га је својом руком засадила; те с онога откине жут лист а с овога увео цвијет; ни један камичак не остави у лији, ни један листак на стази. Мала бахча, једва двааест

Сандалије столице; *оџак* — озидано огњиште, гдје се ватра ложи; *харемлук* — кућно одјељење за женскиње; *доксаш* — предсобље на горњем кату куће; *пенџер* — прозор; *шиљше* — јастук, на коме се сједи; *авдес* — умивање пред молитву; *ћесашлук* оскудица; *назли* — дична, поносита.

аршина уздуж и попријеко, ама чиста, лијепа и нарећена . . .

Хаџи-Абдуш је већ истарио. Има му, валах, и шесет. Проживио је лијепо свој вијек са Атије-ханумом; има им преко четерес година како су заједно. Алах им дао и порода; имали су красног сина, рахметли Назифа; изучио и мејтебе и руждије свршио, па хтио га Хаџи-Абдуш да метне за ћатиба у конак али Назиф, како бијаше аџамија, јахао један пут коња на неком сунету и тркао се са другима, те се озноји и он и коњ. Ето оданде доби треску, те треску, треску. И шта није јео и пио, али не мога да се излијечи; изгоре га она силна ватра и умрије. (Алах рâхмет ејлес'н!) Остадоше Хаџи-Абдушу још двије шћери, Имише и Ђулсиме. Имише је била старија од Назифе, а Ђулсиме је мјезимица. Имише се даде у добра човјека само оде у другу касабу; то мало би тешко Хаџији и Атије-хануми али им остаде Ђулсиме, најљепши и најмирисшији цвијетак, да им слади старе дане.

Хаџи-Абдуша зна и поштује цијела касаба. Није зенђил ама има колико треба, а он и не тражи више. Прав је и здрав је на ријечи, те и паша и кадија хоће да му чују лаф. А учинио је и за душу што је могао. Ето пред његовом кућом, на сокаку, он је саградио ћуприју преко потока, јер ту многа сиротиња проходи. Лањске је године о своме трошку оправио и окречио једно теће; зимус, кад је стегла највећа зима, купио је дванаест товара

Рахмешли — покојни; *мејшебе* — школа; *руждије* — виша школа, гимназија; *ћашиб* — писар; *конак* — суд; *аџамија* — лудо, младо; *сунеш* — обрезивање, када бивају велика весеља; *шреска* — грозница; *Алах рћхмеш ејлес'н!* — Бог му дао покоја; *касаба* — варош; *зенђил* — богат; *кадија* — вјерски судија; *лаф* — говор; *теће, текија* — џамија без минарета; обично гроб каквог свеца; капела.

дрва и раздијелио по Мухаџер-махали сиротињи. А не чини Хаџи-Абдуш то што му се прељева него одвоји, прође и без онога што се не мора бити, па састави пару двије, три, те полако, полако сабере колико му треба да севап души стече.

И прије је био такав, али од како му умрије Назиф, још је повише и ако му је Алах удијелио такву красну утјеху као што је Ђулсиме, коју Хаџија и не зове друкчије већ: „Гугутко моја!“ а Атије-ханума још је мази и милује онако исто, како ју је мазила, кад је била мала. А Ђулсиме и одрасла и постасала, те не има у касаби дјевојке као што је она, и ако је има, не има ни у које тако грло, грло билбилово, какво је у Ђулсиме. Колико пута Хаџи-Абдуш сједи на оном сиџадету суморан, неки секлет притискао му душу, набрало му се чело а оборио главу на груди, па звекеће му бројаница колико је брзо пребраја и одваја зрно по зрно прстима, који дршћу. А Ђулсиме доље у бахчи, под гранатом липом, полако, тихо, слатко пјевуши ону стару, ону пјесму од земани вакта, ону пјесму што ју је у младости Атије-ханума пјевала Хаџији и што ју је Ђулсиме од мајке научила. А старац, најприје једним ухом и чује и не чује пјесму, па за тим је слуша све више и више; са чела му се растурају боре, са душе му се миче секлет; диже главу и диже очи, па се слатко смијеши и довикује јој са доксата: „Гугутко моја!“

II.

Ђулсиме је тако и одрасла, у рахатлуку, у љубави, ту крај оца и мајке, на доксату, у бахчи. Она други свијет и не зна. Доходе у Атије-хануме

Билбил — славуј; *секлет* — јед, чамотиња; *земани вак'т* — старо вријеме; *рахатлук* — задовољство.

многе хануме, оди и Атије-ханума у њих, али Ђулсиму не води. Ђулсиме највише што оди у двије-три коншике а од ових најрадије у удовице Елифе-хануме што ту, четврта-пета кућа од њих, сједи.

Елифе-хануме је најслађе разговара; она јој прича све, све што чује; ко је умр'о, ко се жени, ко ашикује. Поред Елифе-хануме и Ђулсиме зна мало нешто о свијету.

— Па како се то ашикује? — пита један пут Ђулсиме, па јој Елифе-хануме и то казује и на широко и на дугачко. Ама то Елифе-хануме и умије некако тако лијепо да каже и да исприча да се Ђулсими све зажаре образи те мислиш цио је дан крај оџака сједила.

Послије, Елифе-хануме има брата Шерифа. Није га Ђулсиме никад видјела али јој Елифе-хануме и о њему збори, много јој прича: како је дилбер, како је јунак. Зна Ђулсиме и како фес носи Шериф и какав алтипатлак има и како ала франка носи пантоле и кондуре, све, све већ зна Ђулсиме, па опет сјутра дан дође у Елифе-хануме, те је пита, као да је заборавила:

— Је ли, хануме, у Шерифа је фес âл?

Па ваља да, са тих мухабета и воли највише да иде у Елифе-хануме.

Један пут тако рећи ће јој:

— Ох, како би волјела да видим Шерифа?

— Па добро, кз'н, послаћу му абер да сјутра прође.

Коншика — сусјетка; *ашиковати* — љубав проводити; *алтипатлак* — револвер, који шест пута пуца; *ала франка* — европски; *пантоле* — панталоне, чакшире; *кондуре* — обућа, ципеле; *Фес ал* — црвене, алеве боје; *абер* — вијест, порука.

— Аман, ама-а-ан, ханумо! Ама да не зна, да сам ја то хтјела.

— Како да зна?

Кад сјутра, истина, сједи Ђулсиме на пенџеру у Елифе-хануме, па гвири кроз решетке а Шериф, ето га сокаком. Носи поносито главу, на њему ала франка хаљине, тијесне пантоле а кондуре плитке, исјечене, те гвири шарена чарапа; па фес навалио на очи. Прави ефендија. Ђулсиму узео неки стид и пламен ударио у образе, па тамам Шериф да прође поред куће а она бјеж' са пенџера.

— Видје ли га? — пита је Елифе-хануме.

— Јок, хануме!

— Ама, па не прође ли?

— Док бјеше оздо, што сам га нешто мало видјела а кад да дође ближе а мени се нешто напуниле очи сузама, и нешто ме ухвати страх, те га и не видјех.

Елифе-хануме да се искида од смијеха.

Прође опет неки дан а Ђулсиме ће рећи Елифе-хануми:

— Нема Шерифа опет да прође!

Елифе-хануме слатко се насмије, па милује Ђулсиму по образу и вели јој:

— Да те питам нешто али право да ми кажеш!

— Шта?

— Ако ћеш право да ми кажеш, тако ти младости?

— Хоћу!

— Је л', волиш ли Шерифа?

Ђулсиме се најприје уплаши од таквог питања, па онда заћута, замисли се и забрину се...

Ефендија — господин.

— Кажи, зашто од мене да кријеш?

— Не кријем, хануме! — одговори брзо Ђулсиме. — Не кријем, него ево да ти кажем. Ја не знам . . . не волим га . . . а волим тако да га видим . . . да ми је са свим из близа да га видим . . .

— Пеки, пеки! Нећу те више питати. Кад га заволиш а ти ми сама кажи.

— Казаћу ти, хануме, нећу крити од тебе.

— Него . . . знаш шта Ђулсиме, ево дођи сјутра. Ја ћу звати Шерифа, па ћемо ја и он сједити на доксату и пити каву а ти сједи у соби мојој, па га види лијепо и гледај га колико ти драго.

— Али да му не кажеш? . . .

— А гдје би му то казала?

Па тако сјутра дан и направише. А од тада Ђулсиме је све радије ишла у Елифе-хануме а и Шериф је много чешће пролазио тим сокаком и много се чешће увраћао у своје сестре на каву.

Прошло је тако и подоста мјесеца а један пут ето ти Елифе-хануме у Атије-хануме, те прво овај и онај мухабет док на пошљетку не рече е је дошла да јој иште Ђулсиму за Шерифа. Тражили су и до сад Ђулсиму колики честити и ваљани бећари, па и Хаџи-абдуш и Атије-хануме, све некако завијају, обрћу, не даду. И не што би имали што-год замјерити момку, ја ли кући, ја ли досту, већ тако, боје се, боје се за себе; отиће им сва радост из куће и остаће сами под старост. Па и сад, кад Елифе-хануме рече зашто је дошла, а Атије-хануме се збунила, плаче а не умије ништа казати. Вели, казаће Хаџи-Абдушу; разговараће са Хаџи-Абдушем.

Пеки — добро; *бећар* — младић, момак.

А кад је, истина, у вече поменула Хаџији, он све бјесни и лупа по кући:

— Зар ја своје дијете да дам Шерифу, томе пошљедном р'сузу што се вуче по цијелу ноћ по јеђупској махали; томе сарошу, томе комарџији. Он ако хоће да се жени нека чочеке узима за жене, оне су таман за њега, са њима је он обикао!

А сирота Атије само ћути, јер, Алаха ми, има Хаџија хак. Такав је на длаку Шериф, како га он казује. Цијела касаба зна да Шериф иде ноћу у јеђупску махалу, те тамо са чочецима. Па и комарџија је, а што је најгоре сарош је, пије и вино и ракију, као пошљедни човјек. И кад сокаком оди, не оди како му доликује, већ нагне фес на обрве а китку пусти напријед, те му се више очију њиха; носи бастун а цигарлук му дебео, колико рука у човјека. Па завирује у капицике и у харемске пенџере, а већ ришћанска жена тешко може рахат проћи крај њега.

Има хак Хаџија, такви је Шериф како га он казује.

III.

Не знам баш колико ама канда већ прошло и пет мјесеца од оног дана, кад оно Елифе-хануме бјеше у Хаџијиних да проси Ђулсиму. То било, па се заборавило а Ђулсиме и даље остала као што је и била, назлија и оцу и мајци.

Али Ђулсиме није више онако весела не пјева више кад шета између лија, те да Хаџи-Абдуш са доксата слуша своју гугутку. Лице јој није више онако румено, него жуто и увело; око јој није више

Р'суз — неваљалац; *Јеђуп* — Циганин; *сарош* — пијаница; *комарџија* — карташ; *чочек* — играчица; *хак* — право; *бастун* — штап; *цигарлук* — муштикла, облица.

онако весело, већ боно и сузно, упало у дупље а око очију јој се оцртао модар прстен.

— Што јој је? — пита брижно Хаџија хануму. — Што је том дјетету?

— Не казује! — одговара ханума а очи јој пуне бола и суза и лице јој без боје и ријечи јој дршћу и гледа у земљу. Грјешница, она је већ знала шта је Ђулсими али, зар је смјела казати?!

— Јеси ли јој давала иљаче? — пита опет Хаџија.

На све, на све, што ју је питао, — а питао ју је и свако јутро и сваке вечери — на све му је Атије-хануме одговарала и овако и онако, али на једно му није умјела или није могла да одговори, на оно: што је Ђулсими?

Једном је и он сам питао. Било пред вече а он сједио на своме мјесту, на доксатићу. Прође Ђулсиме великим доксатом да оде у амамџик неким послом а Хаџија је зовну.

— Сједи, сједи, кз'м, овдје код мене! — вели јој благо и топло.

Она изу папуче крај сиџадета, подави димије, те сједе на сами врх сиџадета, а све у земљу гледа и дршће као кошута и мијења боју у лицу.

— Што ти је, елмас'м, кажи мени? Боли ли те нешто; имаш ли неки дерт? — па је помилова очински дршћућом старачком руком по црној, мекој коси.

А Ђулсима бризну у плач, па скочи те побјеже у своју собу а тамо паде на душеке и стаде јецати као мало дијете.

Амамџик — соба, у којој је купатило; *елмас* — драги камен.

— Има неки џерт, те не ће да каже! — вели Хаџија Атије-хануми.

— Тако ће бити! — додаје ханума а дрхће и она и гризе доњу усну.

Послије већ Ђулсима није ни излазила много из своје одаје. По гдје-кад, по гдје-кад док и то не престаде. И кад пита Хаџија за њу, вели му ханума да је не дира, бо̂на је али, иншалах, биће добро.

— Иншалах! — додаје Хаџија, али нешто врти главом и све му то чудно изгледа.

Атије-ханума сад већ, кад сједне на сиџаде да пије са Хаџијом кахву, избјегава да говори о Ђулсими; навија на свашто друго разговор, само да не да Хаџији ни времена да се запита о Ђулсими.

Кад јој дођу хануме у походе а она их води у другу одају а кад оне траже да обиђу бо̂ну Ђулсиму а она им вели: „Спије!“ или: „Не може, не трпи мухабет, не воли да јој ко уђе у одају; ето и ја јој не одим до кад ме виче!“

Ето, тако навија сирота ханума; а кад је сама, кад је нико не види а она се грува у груди, чупа косе и вије се по патосу, као сиња кукавица.

— Вај бана! Што ћу и како ћу?! — нариче сирота и јадује.

Тако данас, тако сјутра, а једнога дана, ваља да се прекрха нешто у ње те, кад бјеше Хаџи-Абдуш на сиџадету, а она приђе слободно и гледа му у очи али јој цијело тијело дршће и ноге клецају.

— Иштеш нешто, да ми кажеш хануме? — пита је Хаџија.

Дерт — брига; *иншалах* — ако Бог да; *вај бана* — тешко мени, јао мени.

— Аман, ефенд'м! Алах је велики и праведан, а ми смо грјешни... Мора да смо грјешни, кад нас казни срамотом.

Хаџија подиже обрве а цигарлук остави крај сиџадета и погледа мрко у хануму, но она не изгуби храброст.

— Ја сам, ефенд'м, трпила, ама не могу више. Ево да чујеш и ти за нашу срамоту и р'сузл'к. Наша Ђулсиме... — и ту прекиде ријеч, ухвати је као неки ропац у грлу и стискоше јој се усне.

Хаџији најприје осташе очи укочене; дватри декика гледао је у хануму, као да је није разумио, а за тим му заигра доња усница; удари му неки пламен у образе и ноздрве му се почеше ширити а вратна жила му набрекну и помодри... Али се мирно диже са сиџадета, прође поред хануме а и не погледа је и оде у своју одају одмјереним, крупним корацима.

Црна Атије-ханума разумјела је што је, па одлети вратима оне собе у којој је Ђулсима лежала, забрави их и сама остаде пред вратима.

Хаџи-Абдуш изађе из своје одаје са алтипатлаком у руци, али сад већ не више мирно већ мислиш прелеће доксат а снажно руком гурну у страну биједну хануму.

— Не, Аџо! — писну Атије-хануме. — Не, прво мене, па онда њу!... Јеси ли јој ти дао живот па да јој га узмеш?!

— Алах јој је дао живот, али р'з, р'з сам јој ја дао!...

— Не, Аџо, аман!... Не гријеши душу! Ко је још убијао гибеклију?! Зар два гријеха да носиш; зар са двије крви да се задужиш? Имаш кад р'з

Р'сузл'к — неваљалство, бешчашће; *гибе, гибекли* — тешка жена (под бременом).

откупити и опрати... Аман!... — и она му се објеси о ону руку у којој му је био алтипатлак и та рука паде, малакса. Он ухвати снажно за руку своју хануму па је повуче од врата и одвуче у своју одају. Остави тамо алтипатлак на миндер, извади чевре те побриса зној са чела а за тим узе алтипатлак и пажљиво га стави у појас. Поћута мало, поћута, па ће онда дубоким, храпавим и промуклим гласом рећи:

— Ко ми узе р'з?

— Не знам — одговори тихо ханума.

— Знаш!

— Не знам! — понови она одлучно.

— Није ти казала?

— Није, неће да каже!...

— Казаће!... Казаће!!... — грмну Хација. За тим изађе из врата, па их тресну за собом, а великим крупним корацима пређе преко доксата, па преко баште и оде негдје кроз капицик.

IV.

А чим се он измаче, Атије-хануме ни часа не почаси већ посла измећара да доведе један стрем добар, покривен. Измећар оде, а Атије-хануме разастрије једну бошчу, те поче у њу слагати шеове, што је гдје нашла, а сузе јој липте низ очи, а она се загрцну, па загрли ону бошчу те поче плакати и јецати.

— Спремо моја, чеизу мој, хаиру мој... Вај, вај бана!... — па се груну песницама у груди и дохвати чупати солуфе.

Диже се за тим полако, те уђе у одају Ђул-

Стрем — кола, која коњи вуку; *шеови* — ствари; *чеиз* — мираз; *хаир* — срећа.

симину. Ђулсима није лежала, сједила је у душеку па плакала и јецала.

Атије-хануме не смије да је погледа у очи, него једва, једва поче:

— Ђулсиме, ћериме, ено ти је готова бошча... сад ће ти доћи стрем, па ... иди ... иди!... — па ту јој удари поток суза и она покри очи чевретом.

Ђулсима цикну као рањена, скочи са душека те ухвати матер за руке:

— Гдје ћу, гдје ћу; за што? Вај, вај!... Зар да ме отјерате, као пошљедну? ... Аман, мајко!... Ја ћу молити Аџу да ме остави под овај кров...

— Он ће те убити!

— Па нека ме убије. Овдје, овдје нека ме убије!...

— Не тјерам те ја, синко, али бјежи, немој ни дочекати Аџу, бјежи... Иди у сестре, у Имише, у другу касабу, далеко ...

— У Имише?

— Примиће те, иди, па ваља да ће дати кадгод Алах да те мајка опет види ...

У том и кола затандркаше и уставише се пред кућом.

— Ах!... — цикну Ђулсиме. — Убиј ме, мајко, не тјерај ме!...

Али Атије-хануме не проговори ништа, изађе мирно те узе ону бошчу па је додаде измећару да је однесе у кола, па се онда опет врати Ђулсими.

И Ђулсима се више не опираше; пође мирно. Само кад изађе на доксат, цикну у један пут, па полеће оном мјесту гдје је обично сједио Хаџија, паде на кољена и пољуби оно мјесто гдје његове ноге обично стоје. Нађе и папуче му, па их стаде

љубити покајнички, бôно . . . А за тим се диже и паде мајци у загрљај.

— Хвала, хвала на хљебу и соли и . . . алали, алали, мајко, алали! . . .

— Алал нека ти је!

Онда се диже и одважно сиђе низ басамаке, пребаци ферецу а покри лице печетом, отвори капију и уђе у кола.

— Алали! — викну кроз арњеве још један пут а сузе јо загушише.

— Алал нека ти је! — одговори Атије — ханума, па пође брзо у капицик и једва стиже до доксата, те паде ничке на патос наричући. Диже још један пут главу те ослухну . . . чу далеко тандрк кола, све даље . . . даље. А кад се више не чу, рикну ханума као рањена звијер али, ваља да јој препуче срце, усануше јој сузе, те ни једна више не кану.

Пред вече дође Хаџија мирно, као да се ништа није десило. Сједе на своје сиџаде као и отприје; нити што запита хануму нити јој што рече.

Знао је он да ће његова ханума учинити што је учинила и склонити грјешницу испред очају, те заштедити једну крв и један гријех повише.

V.

Прошло је од тога доба много, много времена. Пролазили су дани, мјесеци, године. У Хаџи-Абдуша све је како је и било, само кућа није више весела а башта се и затрла. Мало још држи се она лејица крај куће, што по њој расте феслијен и нана и што је стара ханума надгледа, јер Хаџија воли феслијен и нану, па кад у вече сједи на доксату,

---

Феслијен — босиљак.

а оздо му доходи тај питоми мирис и слади му душу.

Десет година је прошло тако и нико у кући за то вријеме не смједе поменути име Ђулсимино. Један пут само, сам Хаџи-Абдуш рече хануми, кад је радила око своје лије:

— Не мучи се море бабо! Друге су руке биле за то а не твоје! — па дубоко уздану и обрну брже разговор на другу страну, као да забашури оно што је несмотрено изрекао.

Десет година у кући није било веселе ријечи; десет година сједе они као апсови у кући; нигдје не иду, а не воле ни да им ко дође. Једва по гдје-кад по гдје-кад да изађе Хаџи-Абдуш и то никад у чаршију, већ у каквог доста, па и то врло мало што посједи.

Један пут им је била и Имиша у гостима. Сједила је читаву хавту у њих, али је Хаџија никад не запита за Ђулсиму, нити она смједе проговорити за њу.

И Атије-ханума један пут тражила изин да иде у Имише, но не даде јој Хаџија. Не рече јој зашто али не даде изин.

А Атије-хануме, ако није смјела пред Хаџијом, у вече кад су лијегали, питала је Имишу све, све, све. Имиша јој је причала како њен ефендија испрва није хтио да прими Ђулсиму у своју кућу; није хтио ни његова кућа да се срамоти. Али, Имиша га молила и на њен аман примио је. Родила је мушко, па је и сад живо и велико је, иде и у мејтебе. Има му већ десет година, лијепо дијете као јабука. Ђулсима га воли и премного воли, грли га непрестано и љуби. Нигдје не иде из куће и

Апсови — апсеници; *хавша* — недјеља, седмица; *изин* — допуштење.

служи као измећарка; све ради, само да се удобри Имиши и њеном ефендији. А ноћу плаче, кад успава дијете, а она цијелу ноћ плаче и жали кућу, жали мајку и жали Аџију; вољела би да им се врати, па макар да је као измећарку приме, само да им се нађе под старост. Имише је признала да је за то максуз и дошла да се моли, али не смије јер познаје Аџију. И послије, да нема оно дијете, па хајде де, а она не ће од дјетета да се одвоји.

— Алаха ти — пита Атије-хануме? — рече ли ти који пут, од кога јој је дијете?

— Никад! . . . Тврда је, к'о камен. Колико сам је пута питала па никад не хтједе казати.

— Аман, аман!

— Па зар се овдје не зна?

— Ич, ништа. Цијела касаба зна за ту нашу срамоту али нико још̌те не рече од кога може бити. Ја се и сад чудим још . . . Није се одвајала од куће и од мене! . . .

Тако су шапутале у одаји Атије-хануме и Имиша, па се онда договарале како би замолиле Хаџију да опрости Ђулсими, да је прими макар као измећарку. И договорише се два-три пута како ће сјутра замолити се, па кад дође сјутра, а Аџо сједи на сиџадету, а оне му пожеле „Сабах хаир-јолс'н!", па се згледају и говоре очима међу собом али ни једна не смије ни ријечи казати.

И тако Имише-ханума ништа не битиса а дође јој вакат и за полазак. Кад приђе руци Хаџијиној да му каже збогом а он се маши руком у појас, те извади отуд пет бијелих меџидија те јој спусти у шаку.

— На, — вели, — нека ти се нађе!

Максуз — нарочито; *сабах хаир-јолс'н* — срећно јутро, добро јутро; *битисати* — свршити.

— Што ће, Аџо, мени је ефендија дао колико ми треба.

— Ако, нека имаш коју пару повише за сиротињу!

Имише-хануме разумједе то, те таман да дограби прилику да се замоли за несрећницу, али хаџија је пољуби у косу, па нагло оде са доксата и са капицика јој пожеље: „Хаир-јолс'н!“ те чисто побјеже из куће.

VI.

Прошло је још вакта од онда, од како је била Имише у Аџе. А што више вакат ходи и стари се више, па старост и хасталук носи.

Хаџи-Абдуш лежи у јатаку има већ мјесец дана. Не зна што му је; нешто га у грудима пече и мори. И не једе, само што воду пије и увијек је жедан. Лијечила га је Атије-ханума и овако и онако; кога све није послушала и шта му све није давала? А срце му здраво, не изгледа као да му је писани сахат близу али тако, не може да се дигне и слаби, слаби, сваки је дан слабији. Долазио је и беледијски хећим па га је гледао и дао му нешто да пије, те ако му од тога буде нешто лакше.

Двори га Атије-хануме и не миче се од његовог душека. Колико је пута сједећи тако крај његова душека мислила на своје прогнано дијете, али зар је смјела вријеђати болесна Хаџију, те му то помињати. Чекала је неће ли који пут сам поменути. А наводила је онако из далека разговор, неби ли га заподјела. Тако један пут ће рећи:

— Аџо, ефенд'м, да зовнемо Имишу, нека дође.

Али Хаџија затресе главом, па вели:

Хасталук — болест: *јатак* — постеља; *беледијски хећим* општински лијечник.

— Јок! Нијесам ја, бабо, још за умирање. Ако дође до тога... зовни је, а овако... има она своју кућу, нека је чува!

Један пут опет, додаје му Атије-ханума кашиком онај иљач што му је написао беледијски хећим, па некако задрхтала јој рука те јој се просу иљач.

— Ај, ај, бабо, — насмија се болесник. — Хич ништа ја с тобом. Шта ћеш, кад немамо никог млађег да нас његује и мене и тебе.

— Имамо! — додаје ханума тихо а очи упрла у земљу.

Хаџија се закашља и обрну главу на другу страну, као да није ни чуо што му ханума рече.

Једнога дана било нешто мало теже Хаџији. Притисло му нешто груди те му не да ни да се накашље, ни да дише рахат.

— Није ми добро! — вели хануми. — Није ми ич добро! — па наслони руку на груди. — Ништа ми друго није... умријећу, а... овако без р'за...

Атије-ханума не мога више; удари у плач па загрли ноге Хаџијине и стаде их љубити.

— Аман, ефенд'м, било.. доста је било! Десет година... и Алах за толико вријеме опрости... ето... немаш ко да те његује!...

Хаџија не одговори ништа али тешко уздану, а сузе му наиђоше на очи. Заћута... Ћути он а ћути ханума, један декик, два, три... Прође пола сата а они ћуте. Најзад Хаџија се окрете хануми па вели:

— Да сам знао бар ко је, да оперем р'з!...

Атије-ханума не рече ништа, али се брзо извуче из собе и одмах нареди што је смислила.

Прође за тим још пет-шест дана, као и сви дани; Хаџија болан а Атије-ханума крај његова душека. А једнога дана пред вече заустави се пред вратима један стрем. Чу се лијепо како дотле зво-

нише звонцад и кола труцкаше, па се ту заустависше.

Хаџија диже главу и строго погледа у очи Хатије-хануми а ханума обори очи. Хаџија се нешто узнемири у душеку, па кад још чу да неко чука у капицик а он брже чевретом обриса очи.

Ханума се диже те изађе на поље, а мало за тим врати се и са њом Имише. Притрча Аџином душеку, пољуби му руку и прислони је на чело, па га пита:

— Како ти је, Аџо?

Он не одговара, већ гледа и даље у врата, а квака на вратима дршће под нечијом руком, која нема снаге да их отвори.

— Јеси ли сама дошла? — пита Хаџија Имишу.

— Нијесам! — одговара она а уједно пита очима.

— Нека уђе! — додаде Хаџија а дршће му брада од узбуђења.

Врата се полако отворише и Ђулсиме пође, па паде на патос и цикну, те онда диже главу и вукући се на колењима допуза до Аџиног душека, па му узе љубити ноге и папуче а сузе јој теку и нешто грца у грлу а кида се у души . . .

Хаџија покрио руком очи а другу пружио, па маше њоме, тражећи Ђулсимину главу, а кад је нађе, притиште је на груди, али . . . отвори очи за тим и сагледа иза Ђулсиме уплашеног дјечка, који стоји и звјера и чуди се шта се то збива.

Хаџија се придиже на лактове, лако као да није болан; расколачи добро очи, гледајући дјечка и као нешто домишљавајући се. Па, у један мах се пљесну по челу и чисто рикну:

— Ха познајем га! Познао сам му лице! — онда скочи из душека, као да никад ни боловао није, те

потеже вратима; пређе преко доксата и оде у своју одају па је затвори за собом.

Жене се згледаше и окаменише. Прва проговори Имише:

— Ђулсиме, личи ли твоје дијете на свог оца?

— Личи много! . . . — одговори тужно Ђулсиме, па пригрли уплашеног дјечка.

А док су се жене од чуда повратиле и док су проговориле по ријеч, двије, Хаџија онако болан оде негдје из куће.

Жене се прибиле једна уз другу па дршћу; осјећају нешто а не умију да кажу. Атије-хануме узе љубити Ђулсиму, коју десет година није видјела али је не љуби као што се љуби у радости . . .

Ни једна ни ријечи не проговори а опет све три се разумију и све три једно мисле.

Тако прође један, па два, па три сата . . . а онда неко закуца на капицик. Атије-хануме брзо склони дјечка у другу одају.

На врата наиђе Хаџија. С поља још са доксата чујеш колико га тресе грозница, али весела лица и уздигнута чела. Уђе, распаса се; извади из појаса алтипатлак, који замириса на барут и стави га на јастук, па за тим паде ничке на душек и поче дрхтати и стењати. Читав сахат га трајала љута ватруштина; читав сахат нико не проговори ни ријечи. Тад као да га мало попусти те се окрете у страну:

— Халали, Атије . . . Дошао ми је сахат!

— Халал нека ти је, Аџо!

— Халали, Имише!

— Халал!

— Халали, Ђулсиме . . . Ђулсиме . . . гугутко моја!

Она се наже и паде на његове груди, па се ту

чврсто, као дављеник прикопча; мислиш не ћеш је моћи раставити.

. . . . . .

А у ту тишину у један мах доприје из коншилука тужан јаук и врисак.

Атије-хануме ослухну, ослухну, па рече тихо:

— То је у Елифе-хануме!

И Ђуслиме диже главу и ослухну, те чу и име онога над којим Елифе-хануме нариче, па врисну и потрча у ону одају гдје бјеше дијете, да га притисне на груди.

А Хаџија, у самртним мукама, диже и сам главу, па кад чу да врисак одиста од Елифе-хануме долази, задовољно се осмјехну и једва изговори:

— Тако се р'з пере!...

То су му уједно биле и пошљедне ријечи.

Хаци-Јакуб бербер.

Сунце већ легло; на барјак-џамији се узнио мали црвен барјачић; топ са калета огласио ифтар а мујезини са минарета отпјевали акшам-езани. Хоће да буде лијепа, хладовита ноћ а има ли љепших ноћи од рамазанскијех.

Проифтарили смо добро; испили по једну чашу студене воде, па онда припалили по један дуван те хајд, у кога ћемо вечерас.

Ја сам Бог'ме свакад радо одио у Хаџи-Јакуба бербера. Има лијеп чардак у бахчи, ту ти одмах код руке чешма да дохитиш воду а да се и не помјериш са сиџадета, па онда, Јакуб је мухабеџија да га ријетко има. Прошао је много свијета; још

Барјак-џамија — џамија са које се барјачићем даје знак о рамазану; *ифтар* — вечера; *мујезин* — хоџа; *акшам-езани* — вечерња молитва; *чардак* — дворац; *мухабеџија* — разговорџија.

док је млад био; ишао је у аскерију овамо и онамо, од једног краја царевине па на други, а ишао је и на ћабу, па да је један пут, него два пут. Један пут је ишао за свој есап а један пут за другог. Кад он стане казивати, кад стане причати из старог вак'та; муаребе оно тамо, муаребе оно онамо; па се видио и зборио с царем; па како се тукао један пут са двајест ешкија; па како један пут наишао на змијскога цара... е слушао би га цијелу ноћ до зоре. Који пут се у причу занесе, занесе па заборави истину, те почне да кити, кити, ама не м'ош ухо да одвојиш, мислиш најљепшу књигу читаш.

А у овим ноћима рамазанским, ако хоћеш да те прође сан; ако хоћеш да ти прође ноћ онако, како је Алаху драго, а ти хајде у Хаџи-Јакуба.

У бахчи му се разгранала липа, па онај мирис чисто те успављује, а ту жубори чешма, а тамо неђе у коншилуку удара неко у гарнету: горе на небу играју звијезде као драго камење просуто по ћилиму; ти вучеш лако дим из чибука а срчеш сâде-каву, а Хаџи-Јакуб неким меким, топлим гласом прича ти, прича, а ти кроз ту причу идеш за њим, идеш, идеш, а не скидаш очију са њега, па ти се и чибук угаси...

— Ја се у хану успавао — вели Хаџи-Јакуб причајући причу, како се по други пут враћао са хаџилука — а караван, цијело моје друштво, кренуло пред зору. Кад се ја пробудим а ханџија вели: „Одоше они, него ти пожури за њима; нијесу измакли ни половин сата!“ — Како ћу их стигнути, кад ја пута не знам? — „Ето тако — каже ханџија — испод тих селвија па све тако право, немој

Аскерија — војништво; *Ћаба* — поклонство, хаџилук; *есап* — рачун; *вакат* — вријеме; *муаребе* — рат; *ешкија* — хајдук; *коншилук* — сусједство; *гарнета* — кларинета; *сâде-кава* — грка кава.

врдати ни лијево ни десно!“ Послушам га ја па хајд поћи тако. Идем, идем, идем, половин' сата, па један сат и два и три и четири... нигдје мога друштва. Дођем тако до једног мјеста а ту се пут дијели. Што ћу сад, мислим се; ако залутам, тешко мени, земља ми непозната, туђе касабе, други адети, како ћу и што ћу ја. Ударим десно, јер овако се домислим: ако ми је писано да се изгубим загубићу се а ударио десно а ударио лијево. Идем тако још три четири сата а нигдје хана и нигдје живе душе на друму те да се упитам. Паде већ и акшам а ја гдје ћу, него велим заноћићу ту крај пута, па сјутра у име Алахово даље. Легнем ја тако и наслоним главу на један камен, те студен онај камен па једва склопих очи. Спијем ја, кад оно, као да ми неко шапће нешто на ухо. Рекох, сним ја то, али није него сам будан. Опет се ућутим, а сан већ не може више да ме ухвати; ућутим, ућутим, кад оно опет шапће нешто под каменом: „Јакубе, Јакубе, не дижи главу са овога камена док га не загријеш!“ Што ли ће то бити, мислим се ја у себи, те ме сан више и не дохвати али не дигох главу са камена, већ сваки час потурам руку под образ, да видим је ли се загријао камен. Кад се камен добро загријао а нешто писну под њим: *„Јакубе, дижи сад камен!“* — Ја га дигох, а кад под њим једна змија, дуга тако колико моја рука и још мало дужа.

— Јакубе, је си ли севаплија? — пита ме змија.

— А да богме да јесам, са ћабе идем!

— Па хоћеш ли ми учинити један голем севап?

— А да ти учиним, кад си и ти мени. Могла си ме и ујести, па нијеси.

Селвија — кипарис; *касаба* — варош; *адети* — обичаји; *севаплија* — доброчинитељ.

— Нијесам хтјела — вели змија — а и нијесам могла, јер ми нијеси крив. Него носи ме дома па ћу ти рећи све.

— А гдје да те носим?

— Метни ме у њедра, па пођи тако право од овога камена, па на онај гô брежић; кад се попнеш на тај брежић видјећеш далеко на запад једну расуту кулу, ту код куле стани те ме извади из њедара.

Учиним ја тако. Ево и сад ме још туга по њедрима, кад вам ово причам...

И ту Јакуб прекиде причу и стаде пунити лулу а ми сви се ућутали, те чекамо час прије да настави.

..... — Ефенд'м, — поче Јакуб пошто припали чибук и повуче два три дима — доћем ти ја на брежић, сиђем ти и до расуте куле, а таман некако поноћ.

Извадим змију из њедара и спустим је на земљу а она вели: „Е ајде, Јакубе, сад за мном, само пази немој ми загубити траг". — Ама, што ћу за тобом и гдје ћу? —, питам је ја. Вели: „Теби се треба одморити, гладан си, жедан си а и твој пут да ти сутра покажем, јер сам ти дужна за твоје добро!"

Идем ја тако за њом а она пузи хитро и лако преко оног камена, док не дођосмо на сред оне куле, те ту она писну, као што змија може писнути. *А на то се диже један велики камен и оздо, као из неког бунара, просу се на поље грдна свјетлост, као да је сунце у том бунару било скривено под каменом.* Мени засинуше очи те трљај, трљај, трљај, а кад отворих очи, нема моје змије, већ на ономе гротлу и у оној свјетлости стоји једна дјевојка расплетене косе и сва у бијело одјевена.

— Хајде за мном, Јакубе! — вели ми, а ја ајд за њом, те корачим у онај бунар и камен се одмах нада мном затвори. Иди ја низ неке степенице иди, а све за оном дјевојком, док ти не дођосмо до једне капије бијеле, стаклене, ја ли је од леда, ја ли од биљура, ни сад не знам вам казати. Отворише се те капије те ми уђосмо.

— Ех, ефенд'м, што сам тамо видио, то се не може ни упамтити ни казати. Грдна велика просторија, па све големи стубови и дувари, онако као и капија од биљура. Свијетли се у у тој одаји, као да гријују пет сунца; пенџери све од бисера а џамови на њима од дијаманта. Ту ти совре од биљура и што ти душа замисли на њима; воћа са свих страна свијета, меда, шербета и воде, све у златним и сребрним бокалима и ибрицима. И мирише најскупља измирна и ђул а ја само бленем и мислим у себи:

— Хаџи-Јакубе, Хаџи-Јакубе, гдје си ти ово?

А ту преко сто и двјеста ваљада дјевојака; све љепша од љепше и једнако у бијело одјевене; очи им лијепе и ватрене; косе црне као поноћ а груди им као мерџани. Али све ћуте и све су невеселе.

Ја се осврћи овамо и онамо, те као нашао се у незгоди; ко ме доведе овамо и што ћу и како ћу? А тек ће једна, најљепша међу дјевојкама:

— Јакубе, ја сам те довела овамо.

— Ама — ишчудих се ја — оно бијаше змија.

— Ја сам то била, вели она, него ти си уморан и жедан и гладан, па напиј се и наједи, а таман дотле ће и зазорити, а тад ћемо ми све што

Капија — врата; *одаја — соба; пенџери* прозори; — *џамови* — стакла; *ибрик* — бакрени суд из кога се вода пије; *измирна* — мирис, који се у ватру меће; *ђул* — ружа.

нас видиш опет се претворити у змије и разићићемо се из ових двора, па тек ћемо се сабрати сјутра у вече. За то ћеш ти овдје сјутрашњи дан проспавати, а кад у вече дођемо, имаћемо кад цијелу ноћ, те ћу ти ја испричати што ти ваља знати.

Засједнем ти ја тако те једи, браћо моја, колико ми је трбух поднио! Ево још и сад сам жељан оних јела и оног воћа и оне воде!... Одведоше ме и да спавам а ни сад вам не умијем рећи, какви оно бијаше јатак и ода шта, али, пет цара да здруже своје благо, не би га могли откупити. Свилени душеци све чистом паучином пуњени а кревети златни и бисером искићени. Чирак, болан, од једнога дијаманта а свијећа од драгога камена, па се и не пали већ онај драги камен свијетли боље но да си упалио сто свијећа. Легнем ти ја тако царски, шкрипи она свила пода мном а повија се памучина и тада ми падосте ви сви на памет, те велим у себи: шта ли ради сад она моја сиротиња што спава на сламњим и вуненим душецима, а свијетли јој лојана свијећа!...

Ту се Хаџи-Јакуб засмија а и ми сви, те данусмо један час, а таман и дијете донесе још по једну каву, те улијеписмо и припалисмо још по једну цигару а Хаџи-Јакуб настави:

...— Цио сам дан слатко преспавао, а и ко би се сјетио у тако царским душецима, да се буди. Кад дође пред акшам а моја свијећа од драгог камена опет забљешта, јер преко дан није толико сјала, те ме удари онај блијесак у очи, па хтио не хтио пробудих се од оне свјетлости; умих се ђулводом а из златна легена, те кад изађох из одаје, а у двору све дјевојке на окупу, сједе онако не-

---

Јатак — постеља; *леген* — бакрени ловор.

веселе и ћуте. Она моја — опет вам кажем најљепша међу толиким љепотама — узе ме за руку, те изведе у бахчу, па сједосмо на једну биљурну клупу. Каква је то бахча не умијем вам је описати и ја је се тек овако не могу сјетити, већ кад зажмурим, па тако дуго, дуго ућутим а оно изађе ми пред очи, те се сјетим и оних поточића што не жуборе као ово наши потоци, него њихов жубор то је најљепша пјесма што си је кад год чуо, па сваки поток другу пјесму жубори; па онда оно цвијеће, као да сваки цвијет у круни има свијећу или као мало око, ја ли као звијезду; па онда билбили на грани поје па сачекавају једно друго. Их, их, их, те бахче не ћу никад заборавити! Што зажелиш то ти замирише, ја велим: нек мирише феслијен а оно мирише цијела бахча феслијеном; послије кажем зимбил, па ђул, па замбак, па све редом што зажелиш то ти мирише.

Сједимо ја и дјевојка тако у сред те љепоте, те она ми поче казивати:

— Јакубе, Јакубе, видим да си севаплија човјек, те ти неће остати незахваљено за ово што си ми досад учинио а ако ми и даље ушчиниш, што ћу те замолити, ни то ти неће бити бадјава.

— Што могу учинићу — рекох ја а не могу очи скинути са оне љепоте, него сам се заковао за клупу, па дршћем од њених очију.

— Е онда да ти кажем. Ја сам ћерка јединица Абдула самарџије, у престоници која је далеко одавде три дана и три ноћи. Мој отац није био богат човјек, али је зарађивао толико, да смо могли лијепо живјети и још преко тога, да ме одјене како приликује. Мајка ми је давно била умрла, па смо

Билбил — славуј; *феслијен* — босиљак; *замбак* — крин.

отац и ја сами живјели. До наше куће сједио је кадија, врло познат са своје учености и мудрости но сиромах, јер је био прав и великодушан.

Он је имао сина Ахмета, који се и сам књизи научио, али није толико марио за књигу, колико за лов, за коње и друге забаве. А био је лијеп као уписан, најљепши човјек у граду и у свој држави. Ми како смо били у коншилуку, виђали смо се, па и замиловали смо се. Он ми се клео на вјечиту вјерност и ту клетву понављао много пута а и ја сам га вољела неизмјерно. Бих обезумила да га не видим бар сваког дана по један пут, ако не и више пута а и он тако исто. Ако је лов донио, послаће и мени, ако је пазар, те је нашао што лијепо, купио је и мени а ако ме један пут на дан види, три пута ми и четири шаље поздраве.

Султан, који је тада у нашој држави владао, био је човјек лоше ћуди. Његова ћуд била је догрдила свима и мал те се није народ бунио против њега, но он опет био је толико мудар, те је знао шта ваља чинити да се народ завара. Кад је осјетио у народу незадовољство против себе а он одмах отјера великог везира, па узме оног за везира који је народу најомиљенији; држи га двааест и триест дана, док се народ утиша и свак легне на свој посао, па га онда отјера и узме опет онога, који ће угађати његовим ћудима. Тако један пут, кад је догрдило и народ се много узбунио, узме он кадију, Ахметовог оца, за великог везира, јер је кадија, као учен и великодушан а прав, био врло омиљен у народу.

Али, кадија је знао да ће га султан за тим отјерати, па му каже: „Мени није до везирства, доста ми је и што сам кадија; а није ми ни до

Дегенеци — батине по табанима.

тога да се играш, царе, са мном те да ме послије ни крива ни дужна тјераш. Будем ли крив, сам ћу положити главу на пањ, па ти сијеци; будем ли прав, па ме отјераш и оцрниш ми образ, нећу ћутати?" Цар прогута ове оштре ријечи свога новог великог везира што је тада био на муци, али не прође ни двааест дана а он отјера кадију, па још га осрамоти што нареди да му на сред пијаце ударе дегенеке. Тада се кадија разгоропади и искупи око себе сав народ, те цара напустише и његови најбољи пријатељи. А кад видје цар да је остао сам, а он сједе ноћу на најбољега хата и погради блага што је могао, те побјеже у другу државу. Народ оста без цара те прогласи кадију за свога цара и постави га на пријесто. Тако он од сиромашнога кадије постаде цар а његов син Ахмет принц, најљепши међу принчевима свију држава.

Али тад ни онај Ахмет ни дај Боже. Заборави са свим на сироту ћерку Абдуле самарџије; ни да ме поздрави, ни да чује за мене. А једнога дана... сав у злато и у свилу обучен, са великом пратњом, оде у другу државу и мало за тим доведе отуд султанску ћер и ожени се њоме. А на скоро за тим умрије и кадија, те царство остаде на Ахмету.

Како је мени било и како ми је још и сад, не умијем ти, Јакубе, казати јер ја Ахмета нијесам престала волјети, па га волим ево још и сад! Али, кад ми на скоро за тим умрије отац, те остах самохрана на свијету, бјеше ми још теже и заклела сам се, заклела сам се на гробу очевом, да ћу се Ахмету осветити. Молила сам се Алаху дан и ноћ да ме претвори змијом и да ме снабдије најљућим змијским отровом, те да би се могла осветити и, Алах ми ево испуни жељу.

Сад сам змија, а и све ове друге дјевојке што овдје видиш, све су то змије и све су моје судбине.

Остале су самохране, без оца и мајке, без брата и без икога, који би их осветио а сваку је издао њен драган, те су се умолиле Алаху и постале су змије. Ми све овдје заједно боравимо, те здружили смо своје јаде. Ноћу се претворимо у дјевојке те се овдје зберемо и тјешимо и кријепимо, а дању свака постане змија, те ходимо по пољима и шумама и тражимо: није ли гдје у лов изашао онај, коме има која да се освети; или уђемо у град, завлачимо се у бахче, завлачимо се под кућни праг и чекамо кад се можемо осветити али тако, да онај осјети, колико је тешка освета преварене дјевојке. А ми се можемо лако осветити, јер смо пуне и препуне змијскога отрова. О, колико сам пута ја у лову могла Ахмету и смрт задати али нијесам хтјела, јер тражим такав начин освете да он зна, па и да цио свијет сазна, како се свети унесрећена дјевојка!...

Ту дјевојка заћута а заћутах и ја, јер ме чисто нека хладноћа подузе, а кад јој погледах у очи мене опет прође нешто топло, те ме загрија.

— И јуче — настави дјевојка — кад си ме нашао под каменом, скрила сам се да дочекам зору, јер ме бијаше ноћ ухватила а и уморна сам била од дугог тумарања по планини; за то сам те и молила да ме понесеш. Али, Јакубе, немој остати на томе добру, већ ми учини још једно а ја ћу те срећним учинити.

Ја се и не размишљах дуго, него одмах рекох: „Што год хоћеш и што год могу учинићу ти, дјевојко!“

— Ја сам, вели, смислила како ћу се осветити Ахмету а ти ми мораш помоћи. Сјутра кад зазори, узећеш ме у њедра, па ћеш ме носити у престоницу у којој Ахмет султанује. Тамо ћу се претворити дјевојком, а ти ћеш се казати трговцем

из далеке земље и мојим оцем и стараћеш се да се рашчује по граду да имаш лијепу ћер.

Како она рече то вече тако и учинисмо. Сјутра у зору, узех ја змију и метнух је у њедра. Пођох тако на пут и путовао сам три дана и три ноћи све путем, који ми змија казиваше; док четврти дан, таман у зору, а ја уљегох у касабу.

А прекрасна касаба. Има ваља да хиљаду минарета и велике конаке; пазар све на сводове сведен, па чешме на сваки ћош а на раскрснице шедрвани; па онда многе и богате бахче и прелијепи хамами. И лијепа касаба и богата. Пуни они дућани свиле, памука, ћитаіке, мерџана, седефа и срме и већ што ти срце и очи желе.

Чим стигосмо, ја сиђи у један велики хан, те узми једну мало одвојену одају са харемлуком. Још кад смо хтјели да уљегнемо у град а змија се претворила у дјевојку, а змијску кошуљицу остави да јој ја чувам и закле ме као да ми је најскупљи аманет дала. Она се максуз није много крила, те које тад што опазише а које у хану, у брзо прште глас по граду е је стигао један богат и учен хаџија из далеких земаља и довео собом ћер, љепоту, да јој у овоме бијеломе свијету нема равне. Што који дан дуже сједисмо у граду, тај се глас све више распростирао, па дошао бог'ме и до царских ушију. А цар млад човјек, па зажелио имати ту љепоту дјевојку.

Дођоше једног дана мени царске слуге па веле: Таква и таква и таква ствар. Цар је чуо, у тебе има љепота дјевојка, да јој на овоме бијеломе свијету равне нема, па ти се цар поздравио да му је даш а ишти колико ти драго блага. Не даднеш ли

Хамам — бања; *харемлук* — одјељење за женскиње; *максуз* — нарочито.

му је лијепим, узеће ти је силом. Ето то ти је, па се размисли!"

Мене те ријечи много збунише, те потеци хану и реци дјевојци све шта је и како је а она се од тога ни мало не преплаши, него се стаде задовољно смијати. Вели: „Па то сам ја и хтјела!" — Па како ћемо? — питам је ја.

— Ништа, даћеш ме, а ишти колико ти драго блага, те буди срећан човјек.

— Нећу — велим јој ја — нећу блага већ хоћу ако опет стечеш љубав Ахметову, да ме учиниш великим човјеком.

— Биће ти и то, али пази добро да учиниш што ћу ти рећи. Сад ће доћи царске слуге да ме воде и вечерас већ ћу бити у ложници Ахметовој и са њиме ноћ провести. Ја ћу оставити код тебе моју змијску кошуљицу па кад буде пред зору, кад чујеш прве пијетле а ти ћеш ту кошуљицу сажећи на пламену.

— А за што тако да учиним? — питам је ја.

— Ако ми се сажеже кошуљица — вели она — а ја не могу више змијом постати, већ ћу остати дјевојка.

Дођоше царске слуге па ми одведоше дјевојку, а кад би те прође поноћ и скоро пред зору; кад први пијетли запојаше, ја узех ону кошуљицу из њедара те је сажегох на пламену. Вај мени, шта учиних и што је послушах!...

И ту Јакуб заћута, дуго заћута а ми нестрпељиво, сви као у један глас:

— А што, Јакубе?

— Превари ме дјевојка — настави Јакуб — она без те кошуљице не могаше ни један декик

Декик — минут.

живити и кад сам јој спалио кошуљицу, ја сам јој био и живот узео. А она је то и хтјела.

— Ама, па за што тако учини? — опет ми сви.

— Ево за што. Кад је Ахмет ушао у ложницу, задиви се њеној љепоти и одмах је стаде грлити а она му се каза да је Абдула самарџије кћи. Ахмет се бијаше скаменио од чуда, но она му рече: „Жељна сам те била и жеља ми је само једну ноћ да те љубим, па ме немој више!“ Не мога Ахмет одољети пред толиком љепотом, него је стаде грлити и љубити, а кад му она обисну око врата и пољуби га у уста, просу сав онај змијски отров, што је имала у себи и Ахмет тај час остаде мртав Тако мртвог, она га је све до зоре грлила и љубила и кад би пред зору и запјеваше први пијетли и она (јер не хтје да га преживи) издахну крај њега, јер тада сам баш ја спалио њену кошуљицу.

Ето тако се освети цару Ахмету ћер Абдула самарџије. Кад је свануо дан а њих нађу обоје загрљене али мртве! . . .

И ту Јакуб стаде, јер је свршио причу, а ми сви се ућутали, па се само чује оно тихо жуборење чешме и липин лист како игра и шушти и онај меки глас гарнетин из оне друге махале и сат како откуцава на сахат-кули, али га нико не броји. Сви се задубили и мислимо, мислимо нешто, пред очима нам се колутају слике из Јакубове приче, те змија дјевојка, те пламени бунар и биљурни двори и двоје мртвих, загрљених у царској ложници.

Једва у једвите јаде Садик-ага кујунџија вели:

— А болан, Јакубе, бар да узе силно благо, што ти га нуђаху; овако те извара дјевојка бан бадјава!

— Јок, не извара! — тврди Јакуб.

— Како не извара?! — потекосмо и ми.

— Ето тако! — рече Јакуб, па прође два-три пут прстима кроз браду. — Не извара! Сјутра дан кад народ чу да остаде без цара, а он што ће него да бира новог цара. Рашчуло се било по граду да сам ја мудар и много учен, те дође народ мени и вели ми: Ти да нам будеш цар, ја ли нико други!...

— А ти? — повикасмо сви.

— Не примих се. Гдје ћу ја царовати у туђој земљи? Не могу... волим у својој земљи, међу својим људима бити и бербер, но у туђем мемлећету и међ' туђим људима цар... па ето... и дан данас сам бербер!... — И ту нас Јакуб све редом погледа у очи, као да види вјерујемо ли, а ми сви оборили очи у земљу, те један другог крадом погледамо.

— Не вјерујете ми, је ли? — додаде Јакуб. — Ако. Доста сте ми и вјеровали, док сам вам цијелу причу испричао!...

А ми сви прснусмо у смијех, те онда удри у шале и у други мухабет; док тако не прође вријеме а тада исписмо још по једну чашу оне студене воде па сваки фењер у руке, те хајде кући. Скоро ће топ, па ваља и мало јести, јер дуг је дан за тим.

Мемлећет — држава, земља, област.

Сали Пич.

Има већ томе и двадесет година, кад се оно једнога дана, на сред наше махале у горњем сокаку, заустави један стрем и из њега изађе једна жена са дјететом на рукама. Осврте се овамо и онамо, па ослови главом Шехабедин-ефендију, хоџу, који туда прође; рече му како је јабанџика, те не има никога у овој касаби, ни свога, ни познатога; рече још да је фукара, удовица, а хоће овдје да се настани, те се замоли хоџи, севапа ради, да јој каже гдје би заноћила. Хоџа-ефенди одмах на то:

— Моја ти је кућа, хануме, отворена. Хајде за мном и нек пође стрем.

— Ејвала! — рече удовица. — Алах нек ти плати! Но ја велим дуго је до ноћи; те што би

Пич — ванбрачно дијете (копилан); *стрем* — путничка покривена кола; *јабанџика* — странкиња; *касаба* — варош; *фукара* — сиромашна; *севап* — доброчинство.

сјутра, могу и данас. Шеови ће посједити на стрему а ако знаш негдје празну сиротињску кућу, да је одмах и пазарим.

Шехабедин-ефендија се осврте овамо и онамо. Сјети се да у Супхи-аге бјеше једна кућица, те пође најприје тамо а удовица за њим, па онда стрем са јорганима и душецима. Али у Супхи-аге не бјеше, дао је кућу.

И дјеца махалска збрала се око ове гомилице, те ће једно рећи Шехабедин-ефендији за неку кућицу тамо до мале ћуприје, испод табак-хане. Обрну стрем тамо те истина, кућа празна а мала, заклонита, таман удовичка кућица. И сајбија јој честит човјек, те Шехабедин-ефендија удеси са њиме кирију по 140 гроша на годину а удовица цијелу кирију одмах и плати.

Ту се растовари стрем те стремџија развеза дењкове и удовица се намјести како је могла, колико да прође ноћ. Једне коншије јој одмах послаше товар дрва; друге јој послаше ћумур а Шехабедин-ефендија јој посла на једној тепсији четири сâна манџе.

Тако дође у нашу касабу и у нашу махалу Илвије-хануме и од тог времена још је у тој кућици до мале ћуприје, испод табак-хане. Вриједна и чиста а добра и честита. Од јутра до мрака ради, крпи своје, а ради туђе и што уради, вриједно ти је видјети. Везла је и плела и ткала; отвори сандуке у које хоћеш хануме, па све што је тамо чеврета, бошча, учкура, све је то Илвије-хануме извезла. А то јој и доста било да исхрани и себе и дијете. Помагала се и одовуд и одонуд, а никоме

Шеови — ствари; *табак-хана* — радионица, гдје се кожа учиња; *сајбија* — газда, притежалац; *коншија* — сусјед; *манџа* — јело; *чевре* — марама златом везена; *учкур* — свитњак.

није досадила, ја ли да запрости, ја ли да замоли, ја ли борч да учини. Кућица јој била чиста и наређена; дијете јој одјевено.

А млада је те, кажу и лијепа, па није чуло што се нашло и ко ће је поискати, те да и себи кућу окући и души севап стече што ће удовицу склонити.

Нуредин Топал бербер, већ поодавна је удовац те хоће да се жени. Једни му говоре за једну, други за другу, ама њему се учини да би најбоље било да узме ту удовицу, јабанџику, јер цио свијет вели како је вриједна. Топалова сестра, Уми-хануме, ишла је максуз један пут у Илвије-хануме да наручи једно чевре, те да је види и њу и кућу, па кад се вратила отуд а она вели Топалу:

— Ја њу да узмеш ја ни једну!

— Пеки! — вели Топал, те иде у коншије Васфи-аге, доброг доста његовог рахметли оца, те да се и са њим разговори, јер добро је чути и старачку ријеч.

Васфи-ага га савјетује да тако чини и никако друкчије, да се жени. А за удовицу му вели:

— Добра је, добро се збори за њу, ама опет коншија, распитај се: која је, одакле је, кога има, Она је јабанџика, ево већ трећа година је овдје а нико још не зна, ко је и шта је?

Замисли се Топал, па рече: „Тако је!“, те ће Уми-хануми рећи:

— Да се распитамо прво, ко је и шта је и кога има?

Е, па онда Уми-хануме узеде да се распита на све стране и чу, да је Илвије-ханума још дјевојка; да је родила, те су је од куће отјерали. Од

Борч — дуг; *максуз* — нарочито; *пеки* — добро; *досш* — пријатељ; *рахметли* — покојног.

добре је и честите куће, ама не ће за њу у кући јој ни да чују.

Ко ће га знати ко донесе тај абер у касабу, тек просу се таква ријеч кроз хареме и кроз чаршију. Једни вјерују, други не вјерују, тек највећу муку мучи Топал, што се њему баш много свиђало да узме ту удовицу.

Послије већ и Топал пребоље мерак и диже руке од тога посла а по харемима се и даље разговарало и распитавало о Илвије-хануми, те послије као сазнало се, како она има само матер и двије сестре и три мала брата; како је нијесу од куће отјерали него је сама од срамоте избјегла; како су је звали кући али она није хтјела и већ шта се све није чуло и шта се још неће чути. Тако је то свакад кад лоша ријеч поведе оро.

А Илвије-хануме и даље се бринула о хљебу и кућици својој. Радила је и дању и ноћу, те израсла Салију сина и за мејтебе. Опремила га је лијепо; његов ћитаб увијек у чисто чевре завијен; његова кеса у коју метне мало хљеба и сирца, кад у мејтебе пође, сва вуницом и мерџанима кићена. Како га са вољом испрати, али . . . са каквим га болом дочека кад Сали дође па се жали:

— Або, за што мене абабије зову пич?

Знала је она и чула је што је свијет казао за њу; проплакала је, али је трпила; учинила је срамоту, па је право и да трпи, али нека јој бар дијете оставе на миру. Ишла је и у хоџе, па кад није помогло, ишла је и у Шехабедин-ефендије, који јој се први нашао кад је к'смет донио у ову касабу; па се сваком редом молила, да учине дјеци јасак. Ама, ко ће дјеци запушити уста!

Абер — глас, вијест; *чаршија* — пазар; *мерак* — страст; *мејтебе* — школа; *ћитаб* — школска књига; *к'смет* — судбина; *јасак* — пријетња, заповијед.

Пролазило је вријеме полако и тихо; трпила је Илвије-хануме мучно и тегобно и већ како, душа јој зна, али — дође још и горе зло. Сали и одрасте мало те поче разумијевати шта ће то рећи: пич, и онда већ муци и злу не бјеше краја. Не прође дан, ја ли два, а тек дође из школе крвав, изгребан, ја ли без феса, ја ли без ћитаба. Тукао се.

— Вај бана, што је опет? — превија се сирота Илвије-ханума, а Сали ћути, па сјутра опет тако.

Тако данас, тако сјутра, а једнога дана дође Сали сав крвав; више чела му каменом разбијена глава а крв низ чело и образ лопи. Завришта грјешна Илвије-ханума, па га мође на миндер и доноси легене и воде, те га мије и превија му мехлеме. Опет му рекли ону ријеч а он потегао да се крвави.

А послије, кад се дијете придиже, и не даде му више Илвија да иде у школу. Нека га, нек сједи ту, крај ње.

Али и Сали, ни оно дијете више ни дај Боже Закрвавиле му очи; намрштило му се младо, дјетиње чело, те видиш, како му тешка рука из рамена расте. Постао убојица, те за мало што готов да се туче, а још ајлаз, не ради ништа, већ од ћоша на ћош, из махале у махалу. Па забоде нож за појас, те оде на ћош пред мејтебе, кад хоће да се пусте дјеца, те крвнички чека неће ли му које што рећи. Али га се дјеца заплашила те ни једно зуба не помаља, већ све добрим око њега. Па није само на дјецу, него се поасио те би и на човјека насрнуо, да је неко да му што ружно рече.

Вај бана — јао мени, тешко мени; *миндер* — канабе сламом натрпано; *леген* — бакрени лавор; *мехлем* — лијек за ране; *ајлаз* — љењивац; *поасити се* — осилити се.

Посла неће да се прихвати а годину за годином ниже. Већ је момак, већ оди и у кафе, или иде по механе те игра комар, ја ли по бахче, те игра табле, или тако ајлази, иде по махале овамо и онамо а посла се не прихваћа.

Па онда, ко су му и друштво. Џемил Зекин, који је три године лежао хапус што оно прободе човјека о курбан-бајраму, па Руста Чолак најпрви качакџија, који се већ четири пута пушкарао са колџијама, па Рама, Уста и већ све такви бећари, да их горих нема у граду. Са њима у пољу, са њима у граду, са њима по махале, са њима у механе. Колико пут те нема га и по цијеле ноћи дома да дође а по гдје-кад боме и по двије и три ноћи.

Али опет мајку, Илвије-хануму, пази; са њом све лијепо и слатко. Колико му пут она каже да не ваља што се тако испустио; да не ваља, што тако ради, него да нађе пут, ако има чаре, те да помисли и на кућу. Који пут само, кад му Илвије-хануме каже што ружно за другове, он се набусито избрецне на њу и викне те она сирота ућути, а да шта ће!

А кад је неко ајлаз, лако ће наићи на белај. Један пут тако пред акшам, искочили на чајир под лојзе више Цареве ћуприје, он и његови другови, све сами бећари. Ту Џемил Зекин, ту Чолак, Рама, Уста и већ све такви и таквима равни. Сјели под један багрен, те пију тутун и мухабетишу. Лаф по лаф, па ти се око нечега покавже. А лако ти је

Комар — карте; *шабле* — трик-трак; *курбан-бајрам* — празник, кад се коље курбан (жртва); *хапус* — затворен у хапсу; *качакџија* — који преноси забрањене ствари, највише крај граница; *колџије* — чувари; *чаре* — излазак, начин; *белај* — несрећан случај; *акшам* — вече; *чајир* — ливада; *тутун* — духан; *мухабет* — разговор; *лаф* — говор, ријеч; *покавжити* — посвађати.

бећарима завадити се; зар је њихов мухабет као што су мухабети? Или ће зборити о некој Јеђупки, ја ли о чочеку, ја ли о дилберу и већ све такве ствари, гдје се лако завади.

А већ кад је било белаја те да и Сали ту није био први. А плане брзо као ватра, за ништа за једно *„бре!“*

Џемил Зекин, као и он, те му рече:

— Ти бре, Сали, с'з!

— Ко с'з?! Коме бре?! Ћафир бре! — плану Сали.

— С'з! — виче Џемил а играју му руке и пламте му очи. — Мени зар да каже да сам ћафир један Сали, Сали *Пич?!*...

А ту више не мога да се устави. Прошло је толико година а ту му ријеч нико не рече, нити смједе рећи, па сад да му је каже Џемил и то пред толиким друговима. Рикну Сали као рањен, крв му се навуче на очи, па дохвати нож иза појаса и полети као звијер на Џемила. Али скочише и сви остали, те једни држ' Џемила а други Салија.

— Остави, макни се! — цичи Сали а сву усницу изгризао од муке, те му крв пишти.

Али људи не пуштају, па кад га савладаше те му и нож отеше, а он се оте од њих, те као тигар, у три скока, сиђе низбрдицу па преко ћуприје те право својој кући.

— Побјеже жена! — дречи Џемил.

— Вала, не побјеже — вели му Чолак — већ оде по пушку. Да се склониш, Џемиле, да не буде и већега белаја.

Јеђупка — Циганка; *чочек* — играчица; *дилбер* — љепотица, наочита, вијена; *ћафир* — безвјерац, незнабожац.

— је л' ја да се склоним?! — пита Џемил а све се буса шаком у прса.

Док тако горе, а Сали преко Цареве ћуприје, па кроз циганску махалу, те низ поток на табак-хану, па кад стиже кући он ногом, колико га снага доноси, те у капију, па груну у авлију, те одатле у собу и шчепа са зида мартину, која је тамо висила више његова душека.

Тек на врата, да се врати чајиру, а у авлији се од некуд нађе Илвије-ханума те сагледав му крваве очи и мартину у руци, рашири руке и писну:

— Вај бана! Што ћеш и гдје ћеш?!...

Сали застаде на прагу и задрхта. Њега нешто ужасно опече по лицу и по души кад се у овом часу сусрете са мајком очи у очи. Њему се она учини тога часа ружна, одвратна, црна; она узрок овоме белају; она узрок његовој срамоти, она крива свему... и у један пут му паде мрак, тежак мрак на очи а рука сама одапе мартину, те плану, а — Илвије-ханума се прострије по земљи и шикну јој крв из срца.

— Ето... гдје ћу! — заплака Сали. — Хоћу да перем срамоту, па... опрао сам је!... — па онда баци мартину далеко од себе и уморан сједе на праг, окрећући главу да не погледа у матер која се у трави грчевито трзаше.

Али она доби још мало снаге, па се уздиже на лактовима и тихим, изнемоглим и покајничким гласом, погледав у Салија, у своје дијете, у своје јединче, прошапута:

— Сали... опрости... и нека ти је просто!..

Авлија — двориште; *мартина* — пушка Мартиновог система.

Даље није могла, али су га њене очи звале, молиле, преклињале да дође ближе, да га пољуби.

А Сали заб'о главу у шаке и не гледа и не смије да подигне очи...

У том се из далека сокаком зачу тропот. Он диже главу, ослухну, па више за себе прошапута:

— То заптије трче овамо!...

Па опет зари главу у шаке и уђута се...

Заптије — жандарми.

Мејрем-ханумин Берђузар.

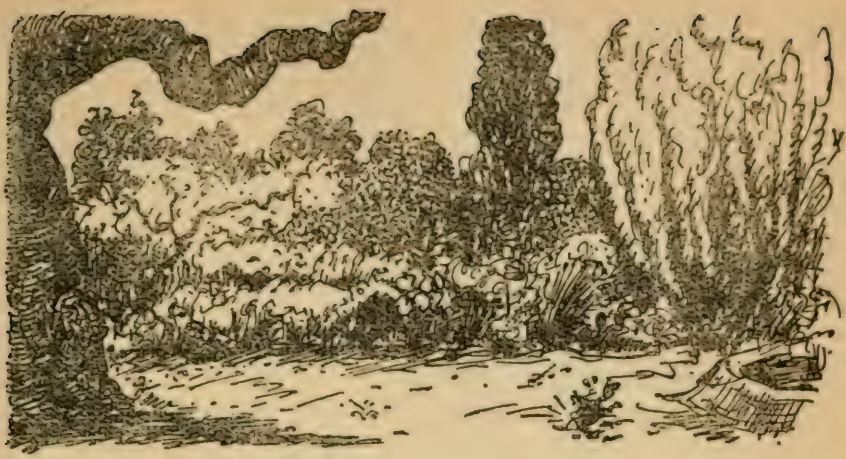

Одтиди у Имер-бега, па да видиш што је бахча и што је хлад и што је вода. А мераклија је, те још да видиш како су му срезане лије, све турли турли; па како по њима цвијеће, на свакој друга боја. На сред бахче му мали шедрван, не бије вода до један бој у вис, ама му тенећецијa срезао неке звјездице и неке лоптице, те их пусти па их млаз носи собом у вис и игра се њима а вода се распрскава и дроби у ситну влажну маглицу, па је вјетар понесе бахчом, те она маглица помилује и овлажи ти лице е мислиш неко ти максуз превукао руком по лицу да те расхлади.

А иза шедрвана велики ченар, хвата осам ар-

Берђузар — дар; *турли* — разне врсте; *шедрван* — водоскок; *тенећецијa* — лимар; *ченар* — платан.

шина у колу хлада. Рахметли Сади-бej, отац Имер-бегов, причао је да је ченар овако велики био док он још бјеше дијете. А он умрије много стар и ево већ толико година како он умрије, те биће му, том ченару, и преко сто и педесет година ваља да.

Е па ту, под тим ченаром, износе чељад душеке и јастуке, па ту Имер-бег сједне, те му код ногу клобуче и клокоће наргила а он тихо пије и размишља. На врх ченара, како је дебло пребијено те се није ни подмладило, два лејлека направила себи гнијездо, те добују кљуновима; под широком стрејом напатиле се гугутке, те их пун кров на којему се по цио боговетни дан сунчају, милују и гугучу.

А док Имер-бег сједи тако на душеку, Мејрем-хануме тке уз велики разбој под доксатом и полако, тихо, гласом који је некада морао бити лијеп, пјевуши ону лијепу, ону милу пјесму:

Џан'м гиби севдикче сени
Ђојнум, ej афет
Ђостермедин асла бана
Хич рујн мухабет ...*

И та пјесма лијепо пристаје уз оно клопотање разбоја, уз оно жуборење шедрвана, уз оно гугуткино гугутање.

А тамо у крају бахче, играју се Нури и Хајрије, Имер-бегова утјеха. Нури набрао младе шибљинке од врбе, па се мучи већ читав сахат да начини крошњу; Хајрије плете шибљинку с једне а он с

---

* У преводу би гласило:

Ах, ја те љубим, као душу своју,
Анђеле убави!
Ал' с лица твога не прочитах још'те
Слатку р'јеч љубави.

Гугутка — кумрија; *Крошња* — сепет, корпа; *доксат* — покривена тераса уз кућу.

друге стране, па таман наплели два три реда, а тек извуче им се крај од шибљинке што га заболи у земљу, па сад настане цева. Хајрије вели: Нури покварио, а он вели она. Те кад не нађу ко је кабајет а они почну из нова. Ја ли узели бијели кабак па га сијеку на поле, те Нури чисти једну половину а Хајрије другу. Хоће да праве клопку, те да хватају птице. Па тек да видиш белаја кад је клопка готова; то се радују, то пљескају шачицама, па се Нури пење на крушку а Хајрије се подмеће, држи, додаје, док не намјесте клопку и не наспу сјеме, те отворе и запну. Па тек онда задовољно отрче на доксат, сакрију се тамо у собицу, те кроз пенџер видиш двије мале главице како гвире и нестрпљиво чекају птицу да падне на крушку. А кад птица падне а они живи претрну, те им страх расте што се птица више ближи клопци скакућући с гране на грану. А кад пр'не те одлети, лица им се развуку те видиш како их прошла радост и ћеиф.

А Нури и Хајрије, то су муж и жена. Њему је једанаест а њој дванаест година.

Имер-бег, бег међу беговима, зенђин, добар и хаклија. Остао му од оца велики милк; два чифлика носе колико је доста па и преко тога, а куће и воденица на Карапотоку носе још толико кирије, те тај новац Имер-бег даје по мало једном и другом туђару, па се тако множи пара за његовог јединца сина Нурију. Е па, у таквом изобиљу како да не зажели Имер-бег, да му је и кућа пунија и да су му сви послови на овоме свијету посвршавани, те

Цева — вика; *кабајет* — крив; *кабак* — дулек, бундева, тиква; *пенџер* — прозор; *ћеиф* — воља; *зенђин* — богат; *хаклија* — прав, частан; *милк* — добро, имања; *чифлик* — спахилук; *туђар* — трговац.

ако кад год и дође писани сахат, који никакви инсан неће мимоићи, да рахат пође пророку.

Нури је, истина, онда имао тек десет година ама нека, вели Имер-бег. Јединче је, па ту радост да доживи нема кад он чекати још пет и шест година. А послије нек дјеца заједно расту; нек се играју; нек се привикну једно на друго; нек науче једно другом табијат, те кад стану живјети као муж и жена, знаће се и вољеће се, те лијепо овај вијек вјековати. А пазиће их Имер-бег и Мејрем-хануме, пазиће их и његовати, да одрасту мили једно другом. Ето им харема, ето доксата, ето бахче, ето цијеле куће, па нек играју, нека их грије својом милошћу оно Алахово сунце, под којим цвијет цвати; под којим лејлек гнијездо гради и младунце подиже; под којим гугутке гугучу и милују се.

Па већ кад је Имер-бег тако смислио и кад је Мејрем-хануме уз то рада срца пристала; ко ће Имер-беговим просцима капије затворити. Отвориће се капије и да не куцаш халком. Отворене су Имер-бегу капије у свој касаби, гдје год има дјевојака и уз њих чеиза. А да што ће Имер-бегу чеизи, дао му је Алах те мал' да му не прељева; њему требају дости и милости.

Па ако ће доста, права доста, у кога ће Имер-бег прије закуцати до у Шукри-бега, који је у толике касабе и нахије један. Доста ти је његово име, доста ти је да од њега имаш коме селам понијети, па ако си јолџија, боље ти тескере не треба. А у Шукри-бега има и дјевојака, те се ето нађе Хајрије таман за Нурију.

Инсан — човјек; *табијат* — нарав, ћуд; *халка* — гвозден котур, прстен, којим се чука на капији; *чеиз* — мираз, опрема; *нахија* — округ; *селам* — поздрав; *јолџија* — путник; *тескера* — објава, врста пасапорта.

Их, па оно весеље и онај џимбиш што тад бјеше, ево још ми пиште уши од гочева и зује од силне пуцњаве. Требао си да видиш само онај ред бињеџија на хатовима које спопала пјена а раскрвавили ђемови. Пред свима Али-агин алат, чувен, те џамбаси се њиме куну; па онда Мустафе Љесковалије зеленко, па Хаџи-Ејлазов зеленко, па онда Шефкет-ефендијин дорат, ама дорат што би га и цар појахао, те да на џума-ђун њиме оди на селамлик. Па други, трећи, не знаш им краја и не знаш махне наћи. Па све то окићено а све бијесно; док ходе кроз махале и сокачиће, то се зноје и пропињу, а кад наиђу на џаду тек припуцају алтипатлаци а коњи се пусте, бињеџије полегну, колани олабаве а прах се дигне, те не видиш ништа до на крају, из облака од прашине, избио, издвојио Шефкет-ефендијин дорат, ја ли Али-агин алат.

А већ ко ће ти умјети то све и испричати по реду. Ако ти је баш стало да све чујеш а ти отиди у Узун-Усе у каву, онако из јутра. Тамо ћеш наћ Ћосе-Хусејина, као да си га наручио. Ту ти је он свако јутро, зна му се и његово мјесто и његово наргиле и његов филџан. Док испије једно наргиле а он посрче пет до шест кава и исприча пет до шест новости, те га сви слушају. Е па нико ти то не зна као он казати по реду, што је било и како је било, кад је Имер-бег женио Нурију а Шукри-бег давао Хајрију. Истина Ћосе-Ху-

---

Џимбиш — весеље; *гоч* — бубањ; *бињеџија* — јахач; *ђем* — гвоздени ланчић, који се меће коњу преко зуба; *џамбас* — познавалац коња, посредник при куповању коња, обично Цигани; *џума-ђун* — молитвени дан, празник, петак; *селамлик* — честитање, примање, аудијенција; *џада* — широк пут, друм, шосе; *алтипатлак* — револвер, који шест пута пуца; *филџан* — порцуланска судић, из кога се кава пије.

сејин хоће по кој пут и нешто повише да каже, зар да није бадјава она ријеч да ћосавоме брци не сметају. Али кад му мало одбијеш на ту дару, слатки му је они мухабет те ти је драго слушати га и уз то кафу посркати.

Ипак нешто нећеш и не можеш ни од њега чути. Ко ти може казати и описати ону радост, што ју је празновала Имер-бегова душа; радост, коју је разумјела и којој се придружила само Мејрем-ханума.

Што кажу у нас, давно није нико толико одријешио кесу, као што је Имер-бег тога дана. Остави части и софре; остави севапе и добра, што је починио, али да си одкуд видио само оне берђузаре и бакшише, што су их он и ханума спремили. Па су се око тога чак, као мала дјечица, и завадили. Имер-бег купио Нурији ата и сву опрему, па му купио четири ката одијела и преко тога џубе, све лисичином постављено, као да ће Нури сјутра у меџлис пред пашаларе и бејлере; па онда снахи нал'не све седефом ишаране, па зрцало прави чисти биљур а рам од филдиша, па ово, па оно. А Мејрем-ханума иште и она да да берђузар, ама нема што. Што год бјеше и што год могаше да буде а спремио Имер-бег од своје стране.

Најзад диже се Мејрем-хануме да пазари берђузаре и то баш такве, каквима се Имер-бег није досјетио. Нађе у Марка кујунџије један цигарлук, чист ђимиш, па са пет мерџана окићен, два мерџана црвена па у сриједи мавија, те опет два цр-

---

Бадјава — узалуд; *дара* — тежина суда, који садржи предмет, који се мјери, тара; *берђузар* — је дар, који се у стварима чини, док *бакшиш* осим у стварима може бити и у новцу; *ката* — пâра; *џубе* — горња хаљина, мантија; *меџлис* — скупштина првака варошких; *филдиш* — слонов зуб, слонова кост; *ђимиш* сребро; *мавија* — плаво.

вена. Без килибара, па има му цигарлуку четрдесет и девет драма. То берђузар за младожењу, а за невјесту, за Хајрију, што ће и како ће. Иди од мâзе до маâзе; од ћепенка до ћепенка; те у кујунаије, те у тоавџије, те у терзије, те у басмаџије, аја, ништ да нађе што би јој око задржало. Најзад у Сејит-аге нађе нешто баш као што треба и ваља. Нађе бешик, каквога још није било у нашој касаби. Изрезан од ораховог дрвета а окићен седефом, те да око не одвојиш од њега. Е па куд љепши берђузар за снаху.

А кад Мејрем-ханума дотрча дома сва срећна, те да се похвали Имер-бегу како је нашла баш што је најбоље, насмија се Имер-бег, па јој вели:

— Нашао сам ја то; мислио сам ја то узети, ама рекох, није му вакат. Нити је за Нурију цигарлук, нити за Хајрију бешик! Већ ти то, хануме, немој дјеци ни давати. Затвори цигарлук у долап а бешик попни на таван.

— Па зар да ја не учиним бакшиш?

— Иншалах да и твоме бакшишу дође вријеме!

Те истина тако и би. Ено га и сад у долапу лијеп, од срме а мерџаном окићен цигарлук, а ено га на тавану бешик од тврдог ораховог дрвета седефом окићен.

Нури и Хајрије играју игре, шорају се фесом, праве топке од чохе и од кудјељице; покупе ћерамиде, те Нури од њих нареди дућан на дпреку крај плота, узме два капка од ћибрита, те кончићима направи теразије, набере ситне шљунке, те му то драмови, а еспап му ал-бибер од истуцана цријепа

Килибар — ћилибар, *мâза* — магаза, дућан; *тоавџија* — трговац украсних ствари; *басмаџија* — који продаје басме чојице; *бешик* — колијевка, љуљка; *долап* — орман у зиду; *топке* — лопте; *ћибрит* — жигице; *драмови* — грамови; *еспап* — роба; *ал-бибер* — црвена (алева) паприка.

и лишће од ђула и језгра од ораха. А Хајрије игра се хануме; покрије се ферецом и разапне чад'р а од тврде хартије насијече округле паре, велике и мале и иде у чаршију, па сврати као бајаги у овај, те у онај дућан, те најзад пазари у „Нури-ефендије", јер он најјефтиније даје.

А сунце топло сија и лејлек на ченару узноси кљун у вис а растреса крила и гугутке на крову, тихо, меко гугучу и милују се... а под ченаром на душеку, лешкари Имер-бег, те му код ногу клокоће бијел дим у наргилу а под доксатом сједи уз разбој Мејрем-хануме и брдило лупка равномјерно а мечик зврји кроз жице, те вратило с дана на дан дебља.

Тако се гоне дан с даном, па се и године погонише. Прође једна, па друга, а онда трећа, па четврта. А кад се наврши четврта настаде, боме, и пета.

А једнога дана, баш бјеше Имер-бег у џамији те се задржа низ чаршију. Мејрем-хануме забавила се нешто око посла у кући а дјеца се играју у башти. Док ће тек Хајрије доћи љута и прељута, упалили јој се обрашчићи а очице јој дршћу и сузе.

— Што је, кз'м? — пита Мејрем-хануме.

— Нећу више да се играм са Нуријом... р'суз је да га нема!

— Што, мори, што? — пита опет Мејрем-хануме.

— Ево... исцијепао ми је и ферецу...

— Ама како то?

— Срамота ми је и да ти кажем.

Ђул — ружа; *ферецa* — горња хаљина у Туркиња; *чад'р* — сунцобран; *мечик* — чунак на разбоју (онај мишић, што провлачи жицу кроз ткиво); *р'суз* — неваљалац, бешчасник.

— Ама казуј, кз'м, што је?

— Ја пазарим у њега; узела за три гроша сапуна од ђула и за грош ал-бибера, па онда . . . па му дам велику пару, мецидију, а као тражим кусур, па . . . тражим кусур . . .

— А он? — пита радознало Мејрем-хануме.

— А он вели: нема!

— А ти?

— А ја нећу из дућана . . . иштем мој кусур. а он вели . . . каже: „Је л' хоћеш кусур, е, ево ти кусур!"

— Па шта учини?

— Па ми скиде ферецу, и . . . ево овдје је исцијепао . . .

— Ама што скиде р'суз? — пита још Мејрем-хануме.

— Тако . . . вели: „Ево ти кусур!"

Насмија се Мејрем-ханума, ама се насмија од свег срца, слатко, задовољно, па узе те ижљуби снаху, ижљуби јој оба ока, па јој вели:

— Знаш што је; кад си давуџија а ти чуј и карар: иди му у дућан, те му исцијепај минтан па и ти њега пољуби!

Па тако и би.

А кад Имер-бег слеже из чаршије има што и видјети. Тамо под ченаром, на његов душек, сјео Нурија па слатко пије цигару из великога срмали цигарлука, окићеног мерџанима, а на доксату Мејрем-хануме скинула са тавана бешик, па типом брише с њега прах, што је пет година падао а лејлек на ченару весело клепеће кљуном а гугутке

Мецидија — новац султана Мецида, сребрна мецидија чини 20 гроша; *кусур* — остатак; *давуџија* — тужилац, *карар* — ријешење, пресуда, *минтан* — копоран; *шипа* — крпа, пачавра.

на крову гугучу високим, несташним гласом, а сунце топло сја, љупко и топло као кад Алах хоће да својом милошћу згрије свијет.

— Што је то? — пита Имер-бег хануму а усне му се смијеше и очи му се смијеше и чело му весело.

— И моме берђузару и моме бакшишу дође вакат! — одговара поносито и весело Мејрем-хануме.

Царије.

Имаш хак, хануме, да дамо једну оку зејтина у дервишево тење! — вели Халил-ефендија, па досрка још оно мало каве, што му заостало у филџану.

— Да дамо и двије, ефенд'м, и двије оке; нека стигне да једно кандило за цио рамазан гори од нашег зејтина. Белки, погледаће нас Алах!

— Иншалах! — додаје Халил-ефендија и промијени ноге на сиџадету, које је разастрто под великим орахом у бахчи, гдје су најрадије он и Хатуш-хануме сједили.

А колико су пута они исти мухабет водили, па

Џарије (арапски а турски *Халаик*) — жена која се може купити и продати, робиња; *хак* — право; *дервиш* — калуђер; *тење, текија* — џамија без минарета, обично гроб каквог свеца, капела; *белки* — можда; *Алах* — Бог; *иншалах* — ако Бог да!

давали и зејтин џамијама и хљебац апсеницима. Није било сиромаха којем нијесу удијелили па, већ ни псе Халил-ефендија није заборављао. „И они су сиромаси!“ — вели он, па свако јутро кад изађе на капицик да иде у ућумат, сврати код Живка фурунџије, узме за металик хљеба па стане на ћош, под беледијски фењер, гдје се највише гладни пси збирају и дијели им сваком по залогај, два.

А све то, неће ли се Алах смиловати те да им да дјеце.

Има већ једанаест година како је Халил-ефендија ожењен и све им је у кући таман и рахат. Хатуш-хануме га пази, чува, воли га, а тако и он њу. Да није то, жалио би на њу што дјеце немају. Он је мејмур у ућумату, тасилдар је, те има четири стотине гроша на мјесец. А има своју кућу, па то му је таман да лијепо живи. И какав би то био живот, да је само та жеља да му се испуни, да има порода. А Хатуш-хануме је још више жалила, што јој Бог није дао дјеце те да ефендију још срећнијим учини. И шта није радила сирота Хатуш-хануме и одила у врачаре и пила иљаче и узимала амајлије од оџе, па и од попа хришћанског, и носила под срцем у свиленој кесици земљу са гроба из Мусине текије, и већ све што је чула и што су јој казали, па опет све не поможе. Види се, сам Алах није хтио да им да порода, па то је Халил-ефендију још више бољело.

Још'те прве године, кад Халил узе Хатуш-хануму, сједио је он по који пут дуго под ноћ са својом мајком (која послије умрије), па су разговарали о

Капицик — врата; *ућумат* — надлештво, уред; *металик* — врста новца, *беледијски* — општински; *мејмур* — чиновник: *тасилдар* — порезник, онај који збира порез; *иљач* — лијек; *амајлија* — запис.

дјечици, што ће их Халил-ефендија имати. Био је изабрао и имена: ако буде мушко, даће му име Худаверд, а ако буде девојче, даће му име Еметуш. Та му се имена свидјела, па је већ и сањао дјецу како их тим именима дозива. Худаверди ће ићи у мејтеб па, кад сврши руждије, послаће га у Стамбол, у забитску школу. Нека буде забит, па кад стигне до бимбаше биће бej, Худаверди-бej, јер то име некако и не личи уз *ага* или уз *ефендија*. Послије, као забит, цара ће служити, може и у царске сараје стићи; може и паша постати, па се чути и видјети по свој царевини као голем човјек...

Тако су сањали Халил-ефендија и његова мајка, али мајка му и умрије с тим жељама а Халил-ефендија већ давно престао сањати и готово се помирио с тим да никад не ће ни имати дјеце.

Један пут тако опет у јутру сједи он на малој троножној столичици, под оним орахом у бахчи, а Хатуш-хануме носи му каву, па кад му прислужи, сједе и она на један ћош од лије, а према њему, те да му прича што је снила. Они су већ одавно свикли да једно другом причају сваки сан, који би се могао макар како тако протумачити тиме, да ће добити дјеце. Тим су се сновима и тумачењима за дуго тјешили.

— Ефенд'м — казује Хатуш-ханума свој сан — као неко веселье, ђимбиш, свадба ли што ли, не знам да ти кажем... Удара гоч и гарнета негдје далеко у махале... а ја као узјахала коња, те као идем и ја у сватове а и не знам, чији су. Питам, кажу: „Халил ефендија се жени, узима удовицу са дјететом; неће више да узима дјевојку, па хоће ли

Руждије — средња школа; *Стамбол* — Цариград; *забитска школа* — школа, из које излазе забити (официри); *бимбаша* — мајор (тај чин носи собом титулу бега, бeja); *сарај* — двори.

имати дијете неће ли, него хоће готово дијете... а ја као и не знам да си ти мој муж...

Халил-ефендија замишљено гледа у хануму, па пола је само слуша а пола се дао за мислима. Одавна је он већ изгубио вјеру и у снове.

— А да си знала од куд да се то твој муж жени, од кс'кнлука би се пробудила у пола сна — додаде за тим у шали Халил-ефендија, кад хануме довршн свој сан.

— Не бих, дина ми... а што?...

Халил-ефендија се диже, скупи у кутију цигариће, што их је од јутрос једнако градио, да у ућумату има аз'р, па оде а ханума га испрати до капицика.

Али хануме се врати опет у бахчу, сједе на ону столичицу, на којој је ефендија сједио, па се нешто замисли. Оно двије три ријечи што јој је проговорио ефендија, кад му је испричала сан, и ако нијесу биле не знам што, већ обична шала, опет њој баците једну мисао у главу, мисао, која јој до сад никад није долазила на памет. И спремала је по кући и отрчала је кроз капицик у коншике на каву и прилегла је мало око подне на доксат, да прележи док не прође сунце, али се те мисли није могла опростити. Пила је цигару за цигаром, па обртала ствар и овако и онако, те најпослије као да је смислила, као да се ријешила.

Пред акшам, кад зачука Халил-ефенди на капицик, она га весело дочека па му не даде ни да се одмори, већ само што скиде на доксату кондуре а она му додаде папуче, па вели:

Гарнета — кларинета; *кс'кнлук* — љубоморство; *аз'р* — готово; *акшам* — вече; *кондура* — обућа, ципела; *папуча* — побућа (пола обућа; папучице — побућице).

— Ефенд'м, хајде слегни у бахчу, хоћу нешто да ти кажем.

Сунце већ зашло за кров сусједне куће, прострла се хладовина по свој бахчи, лије тек заливене свјежом водом, миришу влагом а цвијет, оквашен, спустио главицу па му се циједе капљице са шаренога лица. Мирис јоргована, којега џбун захватио цијелу једну страну крај плота, надмашио снагом све остале. Халил-ефендија сједе опет на ону троножну столичицу под орахом па, како се тек извукао из ућумата, снажно удише вечерњи ваздух баштенски те и не слуша толико озбиљно Хатуш-хануму, која ту крај њега чучнула па оно што хоће да каже и што је цио дан смишљала, почела из далека, из далека казивати.

— Ето — додаде Хатуш-хануме, по што му је говорила о себи, о њему, о к'смету — ето, друго чаре нема. Ми смо били доста муж и жена. Алах није хтио да нас обрадује ... да учинимо *ахретл'к* да будемо брат и сестра, од данас па до страшнога суда а ја да ти нађем жену ... Ожени се, те изроди дјецу а нико их не ће боље очувати него ја, па ...

Она је хтјела још да говори али Халил, који најприје није толико слушао, окрете сад тек главу својој хануми и погледа јој у очи.

— Мислио сам ја и то, Хатуше — рече мирно и подави ногу подасе, па се мало уђута. — Мислио сам ја и то, али ... не дај Боже да се ја од тебе одвајам ... не могу ја без тебе ...

— И не ћеш, ефенд'м, бити без мене; правићемо ахретл'к остаћу ти у кући ... А кој би ти и пазио дјецу?

Ахретл'к — побратимство до страшнога суда. Бива у мухамеданаца, кад жена нема порода, учини побратимство

Халил-ефендија је дохвати за руку, па је привуче ближе и помилова по образу.

— Не могу! Не бих могао ја задржати се, да не учиним грехоту пред Алахом. Зар ти да ми будеш сестра, па да учиним грехоту!

Кад ју је помиловао, те засјаше јој се очи и сама Хатуш-ханума видје да ни она не би могла остати увијек сестра. те у души брже боље одустаде од свог предлога али не хтједе да то Халил ефендија осјети.

А од тога часа Халил-ефендија још је више волио своју хануму, која је то већ и својом љепотом заслуживала. Да није било те љепоте, са које је Хатуш-ханума у свој касаби била чувена, можда би се Халил-ефендија и преломио на њен предлог.

Али, ако није тад хтио узети другу жену, са којом би му Алах дао дјеце, он је потад размишљао често о том. И овако се домислио: узео бих још једну жену а са Хатушом да не прави ахретлук, већ да му и она остане жена. Ама и то би учинио кад би нашао ружну жену, која га не би одвојила од Хатуш-хануме и на коју Хатуш-хануме не би кс'кндисала, те да му Хатуше остане увијек мила, њу да љуби и милује а од друге жене само дјецу да добије.

А један пут се деси нешто, што таман добро дође. Мухасебецијa премјешта се, иде чак у Анадол за дефтердара, па зове Халил-ефендију, као тасилдара, који сву касабу познаје, а и млађи му је, те

са својим мужем, те постану брат и сестра, а муж узме другу жену себи. Такав брат и сестра одржавају најстрожије братске односе, те се за то тај чин и назива *ахрешл'к* т. ј. побратимство, које мора трајати све до страшнога суда; *Мухасебецијa* — главни финансијски чиновник округа, више него благајник; *дефтердар* — што мухасебецијa у округу, то дефтердар у вилајету.

да му он збрине бригу, да му распрода из куће оно што не може на тако далек пут носити. Продавао је миндере, сандалије, мангале, огледала и све друго што није за пут. И сам Халил-ефендија купио је себи што-шта ситније. Продавало се много дана и свако вече Халил ефендија предавао је дефтердар-бегу есап и новац. Један пут тако у вече вели му дефтердар:

— Ништа ми није фајда, имам велики борч а далек је пут. Би ли ти мени, Халил-ефенди, могао још за нешто наћи муштерију?

— Ефенд'м?...

— Имам једну џарију, млада је, није баш много лијепа ама млада је још. Не ћу да је водим, продао би и њу...

— Ефенд'м, нијеси питао пашаларе?

— Питао сам, неће.

— Да видим, белки ће се наћи неко.

— Гледај, гледај, Халил-ефенди!

— За колико би је дао, бej-ефенди?

— Искај 40, ама спусти и на 30 златних лира. Зна и радити, моме харему она је измет чинила.

— Да видим!

Кад Халил-ефенди пође, дефтердар га још један пут викну:

— Знаш што, макар и до 25 лира нека буде, толико сам је ја купио.

Халил-ефенди оде право кући, те кад су били за вечером, разговарај ово и оно са Хатуш-ханумом па јој и то приповједи, како дефтердар продаје џарије. Па тек што доврши ријеч а Хатуш-хануме:

Сандалије — столице; *мангал* — покретно огњиште; *есап* — рачун; *фајда* — корист; *муштерију* купца; *лира* — турски златни новац од 23 динара; *измет* — служба, послуга.

— Знаш шта, ефенд'м, да је купиш ти. Ти, нико други.

Халил-ефендија се насмија.

— Што збориш тако лудо? Што ће мени?

— Што ће ти?! Узми је, узми, ја ти кажем узми је!

— Пеки, и кад би је узео, а гдје су ми паре?

— Да нађемо, ефенд'м.

— Па онда, шта ће чаршија казати? Халил-ефенди четири стотине гроша ајлук а купује џарије.

— А ако ти она да дјецу?

Халил-ефендија се чисто трже код ових ријечи, погледа у хануму па се замисли, замисли се дубоко. И кад су легли да спију, свако за се, али су једно исто мислили дуго и дуго под ноћ. Халил-ефенди чак се један пут у ноћи дизао, те и цигару припалио, што никад досад није чинио.

А кад се у јутру пробудио, те измио се и узео авдес, сио је као обично под онај орах и отпочео градити цигариће и слагати их у кутију, док му стигне кава. Док он није направио ни три цигаре, а Хатуш-хануме већ слази са доксата и носи на служавнику велику чашу студене воде, једно парче локума и двије каве. Но, што је данас необично, на том служавнику лежи још и једна низа златнијех дуката; двије танке ниске бисера и једна игла дијамантом искићена.

— Шта је то? — пита изненађено Халил-ефендија.

— То? — чисто се чуди Хатуш-хануме. — Па знаш . . .

— Знам? Ич ништа не знам!

Ајлук — мјесечна плата; — *авдес* умиваље пред молитву *парче* — комад; *локум* — слатки колач.

— Нећу да се китим... ето... узми то... продај, ја ли остави аманет у неког, па узми паре.

— Ама што ће ми?

— Па... — додаде Хатуш-хануме. — Купи дефтердар-бегову царију.

Халил-ефендија не мога друкчије него загрли Хатуш-хануму те јој ижљуби уста, грло, чело, косу...

*

То вече у Халил-ефендијиној кући не бјеше их само двоје, већ троје. Била је ту и Зелха, коју је дефтердар-бег, за хатар Халил-ефендији, дао за пет лира јефтиније.

Зелха је младо и слабуњаво дјевојче, тек јој је петнаест година; мала, ниска чела, ватрених као жар очију а црне косе. Била је по оцу Черкескиња а по мајци Туркиња. Дефтердар-бег ју је купио још прије неколико година, док је била сасвим младо дјевојче, те више да му служи хануми као измећарка. Кад је дорасла до ових година, већ ју је и дефтердар мало припазио те је мање радила измећарске послове, али је ипак није толико одјенуо, да би се по томе могло рећи е му је била много за срце прирасла. За то се, ваља да, тако лако и ријешио да је прода. А није на њој ни изгубио, за двадесет лира је купио а за толико је и дао Халил-ефендији.

Хатуш-хануме је лијепо примила, као сестру. Радовала јој се чак и ако јој она, као царије, може само измећарка бити. Па и Зелха, колико је првог дана била мало и стидна и неумјешна, другог, трећег и осталих дана сави се око Хатуш-хануме, као око свога рођеног.

Па прођоше и неколико мјесеца, како она у кући, и дани теку лијепо и мирно, као и до сада.

Само сад у јутру и у вече, тамо под орахом, сједе барабар Халил-ефендија и Хатуш-хануме а Зелха их служи кавом. Па Зелха је и све друго узела на се; она их полива ибриком, кад се мију; она ставља софру, она стере душеке.

Халил-ефендија, као и прије, воли Хатуш-хануму и не одваја очију од ње. Зелху и не пази и не би ни очи окренуо на њу, да га сама ханума кој пут не помене.

А једног вечера, пред акшам, кад ће Халил-ефендија из џумата доћи, стала Хатуш-хануме већ пола сата раније код капицика, па све ослухује, кад ће му кораке чути. Па нешто весела у лицу; весело јој играју очи, не може ни да стоји мирно већ час извуче ногу из нал'не а час је увуче и једнако гвирка на рупу од капицика.

Кад ето ти Халил-ефендије, познаје му корак из далека, па и не чека да се капицик честито отвори, већ га хвата за руку.

— Ефенд'м, шта ћеш бакшиш да ми даш?

— Ама за што? — пита изненађен Халил-ефендија.

— Нећу, нећу празне руке да ми уђеш у кућу. Иди у чаршију па ми купи један мафез.

— Мафез? — пита Халил-ефендија а усијале му се очи од радости коју слути.

— Стамболски, са ојмама! Иди брже, а ја ћу те чекати овдје на капицику.

Халил-ефендија задовољно врти главом, смијеши се и додаје:

— Пеки, пеки! — те се обрће и одлази у чаршију.

Барабар — заједно, напоредо; *ибрик* — бакрени суд, из кога се вода лије; *мафез* — шамија, убрадач; *ојме* — китице, са којима се ките ивице у мафеза.

Хатуш-хануме чека, не мрда од капиџика. Ама прошло пет, прошло десет декика, прошло и черек сата а она чека, те га дочека.

— Е, ево ти мафез! — вели Халил-ефендија, кад уђе у капиџик и даде јој завијутак у хартији а нестрпељиво очекује новост за коју је капару већ дао.

— Није мени овај мафез, него... носи Зелхи...

— Је л' истина, дина ти?! — пита радосно Халил-ефендија, а видиш како му се усне стегле а сузе му наишле на очи.

— Истина је!

Халил-ефендија погледа захвално на небо; диже руке у вис, те некако неразговијетно изговори:

— Алах... ко ће као Алах... Алах! — те отрча у кућу а Хатуш-хануме за њим.

А по тад Зелха нешто мање ради по кући, не да јој Хатуш-хануме. Па и боље је одјевена. А Халил-ефендија иде поносним челом кроз чаршију, ребри се и гледа високо, те се у дућану Шабан-ефендијином један пут и сам мифтија пред толиким беговима запита:

— Што ли је овом, те је толико подигао главу?

А кад већ прође још неки мјесец и роди се Зелхи дијете, па још мушко, е чуда од Халил-ефендије. Тијесна му касаба а уски сокаци. Па онда и људи му чудни; он им прича да је отац, да има мушко чедо, а они му пожеле хајир, ама нема да се онако радују, као он, нема да се заплачу или да се задовољно смију или да се захваљују Алаху, као он.

Па онда бакшиш, колики је бакшиш однио Зелхи и љубио је, љубио јој косу, чело, очи, уста,

---

Декик — минут; *черек* — четврт; *дин* — вјера; *мифтија* — вјерски достојанственик, поглавица; *хајир* — срећа.

образе и грло. Па онда се окренуо Хатуш-хануми, те и њу љубио, љубио и грлио. Цио свијет да му је, он би га грлио и љубио. А није заборавио и у џамију отрчати онога сата; није заборавио и сиротињи удијелити; па и оним псима на ћошку код беледијског фењера купио је сад за осам металика хљеба.

Па што се он радовао, али Хатуш-хануме! Носила оно дијете, љубила га, пјевала му... И кад би се дијете заплакало, њој то слађе било сад слушати но што је раније слушала у бахчи, кад сутон падне, пјесму билбилову. Она је баш вољела да дијете плаче; кад ћути, мртва јој кућа а кад плаче, пуна кућа, пуна разговора за којим је та кућа тако дуго чезнула.

Халил-ефенди га назвао, дабоме, Худаверди, а Хатуш-хануме му дала од милости име *Паша* и тако га је звала, па сви послије уз њу пристали.

И Зелха се радовала, али њена је радост била радост матере, она друге радости није познавала.

И тако у Халил-ефендијину кућу уљезе живот и снови које је некад сањао, добише опет маха. А што да не, кад сад већ нијесу на празно. Ето, он има дијете. има сина, па дао му је и име које је хтио. Сад још да га Алах подржи и поживи, па да израсте и књигу изучи те да стане забит, па бег, па паша, те да служи цара, да цар зна за његово име, те и за име његовог оца, Халил-ефендије. Не ће он тада бити тасилдар са четири стотине гроша, отићи ће у Стамбол. Тамо ће Худаверди-паша имати свој сарај, па ту ће он са Хатуш-ханумом гледати кућу, јер Худаверди-паша не може та ситна посла гледати, он ће служити

Билбил — славуј.

цара, он ће с њим разговарати и царске, големе работе свршавати.

А док је он тако сањао, сањала је и сирота Зелха један сан, али сан, који није имала коме а и није смјела исповједити. Она је ћарије, сиротица, њу купују и продају. Сад је већ и кроз друге руке прошла, а ко зна шта је још чека; њу могу и отјерати и отпустити и продати. Али сад, сад је она дала своме господару мушко чедо и поклонила му толику радост, па зар је право да остане и даље ћарије? Зар није право, да је Халил-ефендија узме за жену*, поред Хатуш-хануме, јер ријетко је то да ко није тако учинио са својом ћаријом, кад је с њом дијете добио. А да ли ће Халил-ефенди тако учинити? Ето, то премишља Зелха, премишља и дању и ноћу.

А паша, Худаверди-паша, расте боме. Свучеш му гаће, кад да му их по други пут обучеш а већ му тијесне. Па онда она глава, та није глава него главурда; видиш, родило се да буде паша. А очи му лијепе, очи Зелхине, а друго на њему све Халил-ефендијино. Хатуш-хануме кад хоће ефендији да направи ћеф а она му само то прича.

— Ефенд'м уста, чело, нос, све, све, све твоје!

Па онда Паша пашински је и живио. Не знаш који га више његује, Зелха или Хатуш-хануме; чисто се отимају која ће га повити а која му што додати. И ове двије жене, ако нијесу ни за часак биле себичне кад им је требало дијелити љубав једнога човјека, готово су биле себичне, кад је било да присвоје љубав овога дјетета. Било је часова кад је Зелха тога ради и узданула. Успављујући који пут Пашу и љубећи га, шапутала му је јадна:

---

* Ријетко да који ћарију не узме за закониту жену кад с њом добије дијете, али то није обавезан учинити.

— Тебе ми отимају, ти си њихов... а твоја мајка још је ћарије!

Па прошла боме и година и двије и три. И Паша ходи, трчи, збори, зна ти и неке марифете, зна направити темена и шта ти не зна. А сви за њим трче, пазе да га не огребе три, да га не очеше ексер, да не падне.

Па тако расте Паша, расте, те дорасте и за мејтебе. Опет једна, двије, три године, те Паша изучи писмо, изучи и руждије двије године, те стао читав момчић од дванаест година.

Дванаест година, није то шала; Халил-ефендија већ натоварио године на леђа; Хатуш-хануме још увијек лијепа и поносна, но већ стала зрела жена, али од Зелхе, од оне слабуњаве и сироте дјевојчице, која је у шеснаестој години родила Халил-ефендији дијете, израсла је сад прекрасна љепотица. Развила се, оснажила, испунила се; набујала јој коса, набујале груди, образи освјежили а очи. оне ватрене као жар очи, што су и од прије Зелху красиле, зад су тек жегле, сад су тек добиле праву снагу, као оно жеравица кад се у пламен разбукти.

Да ли је то Зелхина љепота која чини те је Халил-ефендија од неко доба брижан и суморан? Брига му притисла чело те му и главу обара, а он ју је тако високо носио од како је сина имао. Тешко да је њена љепота то, јер он је и сад још волио само Хатуш-хануму, која је и лијепа, но која је сво своје срце поклонила Паши, те тиме понова заробила Халил-ефендију.

Да ли су можда године, које га брину? А што би га и оне бринуле; није толико стар да не ће моћи (само ако буде Алаху по вољи) дочекати, да

Марифет — вјештина; *темена* (правити) — шаку донијети до усана и чела и тиме поздравити.

види свога Пашу, како је дорастао да цара послужи; како се уздигао високо, сјео цару уз кољено и пронио Халил-ефендијино име кроз свих седам царевина.

Брине а не казује бриге.

Једном тако пред акшам, сједе на доксату он, Хатуш-хануме и Зелха. Зелха принијела мангал и филџане па клекла крај мангала, те наслужује ефендији и хануми каву а кад јој Халил-ефендија да изин, узме и себи једну. Паша на поље, пред кућом, сакупио абабе те дигли тамо џеву колико их грло подноси.

Хатуш-хануме срче свој филџан а испод ока мјери Халил-ефендију. Види она нешто јест код њега, али не може никако да намјери како да се запита. А кад Халил-ефендија испуши цигару, те узе перце да нешто прочисти цигарлук, наже му се Хатуш-хануме ближе, те поче:

— Ефенд'м нисмо ли и веће гајле дијелили; за што кријеш од мене оно што ти на челу пише а што ти душу мучи?!

Халил-ефендија је погледа мило, али тим погледом у једно рече, да му се не казује што би имао касти.

— Или . . . — настави тихо Хатуш-хануме, а Халил-ефендија ману руком да пресијече тај мухабет.

Хатуш-хануме заћута а Зелха, која разумједе да је то неки мухабет, који можда она не треба чути, измаче се и оде неком послу.

Халил-ефендија не сачека да га ханума још једном запита, већ разману рукама, хукну, па вадећи из џепа кутију са дуваном, поче тихо, чисто шапћући:

Изин — дозвола; *гајле* — брига.

— Док нијесам добио сина, то ми је било највеће гајле . . . Мислио сам, ако ми га Алах да, само ћу срећне дане имати . . .

Ханума га гледа у очи а и не покушава да га прекине.

— Мислио сам, само ћу срећне дане бројати! — понови Халил.

— А што да их не бројиш' ефенд'м? Дао нам је Алах колико нам треба; у кући нам је мир и љубав и здравље . . . Паша нам је добар као гугутка, а здрав као што Алах хоће, кад хоће . . . Што ћеш више?

— То је оно! — уздахну Халил — Ја би хтио нешто више. Видиш, Паша је свршио овдје мејтебе, свршио и руждије, па . . . ти знаш мој мерак . . . хоћу да га пошљем у харбије-мејтебе у Стамбол . . . морам тамо да га пошљем, а немам . . . знаш да немам!

Хануме се замисли. Што је имала накита она је већ дала да се Селха купи, другог нема а да има дала би и то.

— Остави, ефенд'м, тај мерак. Кад се не може! Биће Паша срећан и без харбије-мејтеба — додаде ханума тихо, тек колико да покуша утјешити ефендију.

— И може он бити срећан али не ћу ја бити срећан! Тај ме је мерак свог обузео. Толико је година, хануме, како ја то мислим; не бива да сад заборавим! — одговори Халил бо̀но и баци до пола испушену цигару у цвијеће а одмах извади другу да припали.

— Па . . . треба ли много паре, ефенд'м?

Харбије-мејтебе — војничка школа.

— Треба,.. десет лира на годину, четрдесет лира за четири године и башка други мастраф...

— Много! — додаде Хатуш-хануме.

Халил-ефендија заћута, дуго заћута, па се онда диже са своје клупице, ману руком, те пође додајући:

— Ето ти, сад знаш!... — те изађе кроз капицик и оде у чаршију.

Послије већ нијесу Халил и ханума о томе никад говорили. Кад би који пут и спазила ханума да је Халил замишљен а она би му причала много других ствари да само заборави гајле.

А један пут, послије много дана, кад дође Халил пред акшам кући, мрдну нешто очима на Хатуш-хануму да пође за њим у одају. Ту сједе на миндер, па и фес затури колико му се загријало чело, а ханума сједе на малу сандалију крај миндера, те да чека шта ће то тако важно бити.

Са Халиловог лица не можеш прочитати ни да ли је што добро ја ли лоше, што ће рећи. А ћути, дуго ћути те једва најзад поче:

— Нашао сам паре! — рече на један пут.

— Алаху нека је хвала за све! — додаде Хатуш-хануме а лицем јој сину радост преголема.

— Што ме не питаш како? — додаде мало зловољно Халил-ефендија.

— А шта да те питам ефенд'м, ти знаш. Како си ти наредио, тако је и добро!

Халил заћута, мислећи ваља да да ли да каже.

— Дошао је нов паша! — поче за тим. —

Башка — за се; *мастраф* — трошак.

Ћурд а Стамболија, зенђил . . . има велик харем . . . па . . .

Хатуше га погледа добро у очи, но он полако, тихо настави . . .

— Па . . . чуо да је у мене лијепа џарије . . . иска да је купи . . . нуди ми педесет лира . . .

Хатуш-хавуме се замисли, наслони главу на руку, па се дуго, дуго замисли. Жао јој бијаше Зелхе, што се научила на њу и што је Зелха била добра, али . . . што ће јој лоше бити, она је џарије те џарије, боље јој бити у паше но у тасилдара а послије . . . више је Хатушу бољела брига Халилова и срећа Пашина.

— Шта кажеш, хануме? — поче опет Халил, по што видје да се Хатуше дуго замислила и не одговара.

Ханума диже главу те тихим, неодлучним гласом додаде:

— Ја кажем . . . да је дамо!

— Је л', кажеш и ти?

— Па, ефенд'м . . . ако је да тебе прође гајле . . . ако је за Пашину срећу! . . .

То је био сав разговор, а сутра на подне, кад се Халил врати кући, саопшти хануми да је примио капару и да ће послије подне, кад преда џарију, примити и све остало.

Хатуш-хануме позва у своју одају Зелху, намјести је да сједне крај ње на сиџаде те јој поче полако разлагати; како су се она и ефендија збринули за њену срећу — продали су је у пашински харем. Нијесу то учинили новца ради, она им је добра и не би је никад новца ради давали већ, ето

Ћурб — азијско племе Курди.

за срећу опет њеног дјетета, јер тим новцем они ће школовати малог Пашу, њиховог Пашу, послаће га у Стамбол, те да буде велики и срећан човјек.

Ма да је Зелха џарије, ма да је то судбина, са којом би она требала да је измирена; указа јој се ипак једна тешка суза у оку али, мораде хануму пољубити у руку, па тек кад оде у своју одају а она зари главу у душеке и тешко стаде нарицати.

Послије дугог плакања диже се те стаде са овог и оног краја купити своје хаљине и везивати их у бохчу. У том дође и Паша, кога је толико тражила; она га зовну, затвори за њим врата, па га притиште на груди и стаде као над мртвим нарицати. Дијете се узневјерило па је гледа што јој је, али га она и даље љуби, љуби му косу, очи, образе, врат, груди, руку, љуби га, јер он одиста за њу умире.

— Што ти је? — пита је Паша.

— Мене су продали, сине, продали су ме... а ти остајеш, ти си њихов, ти ћеш са тим парама, што ће они за пазар добити, ићи у Стамбол... мајка те никад, никад више не ће видјети... не ће ни чути за тебе... Ја сам им требала само да те родим... Сад им не требам... сад им требају паре, па су ме продали!... — Тако је јецала биједна жена, па је чупала косу, кршила прсте или их чврсто обавила око малога Паше и стегла га на груди, као дављеник, као лавица своје лавче, на које је ловац пушку наперио.

А дијете, не разумијевајући шта се све то збива, покушавало је чак и да јој се отме из загрљаја. Кад би га она само пустила!

Узела је и маказе те му исјекла мало косе; метла је у своју бохчу и једну његову папучицу и један његов стари фес и један мали минтанчић.

И Халил и Хатуше слушали су њену писку, па и сами су плакали. Жао их било добре Зелхе и њених болова, па је нијесу хтјели ни узнемирити, већ пустили нека се исплаче.

У том већ стадоше и кола пред вратима а тада Халил није имао гдје, већ дође на праг Зелхине одаје.

— Зелха! — викну је.

Она мирно подиже главу и погледа га покорним погледом, као што роб гледа господара.

— Зелха — вели јој Халил — остави се плача. К'смет је, ваља да, такав био. Можда је за твоју срећу и за срећу твога дјетета. Била си нам добра и да није било нужде, не би те давали, али... ето, морало је бити!...

— Хвала, ефенд'м — одговори мирно Зелха и приђе те му пољуби скут од капута.

— Ето, кола чекају! — дода Халил-ефендија више тронуто но мирно.

— Хаз'р сам, ефенд'м — одговори Зелха, па се диже и узе собом бохчу.

И Халилу и хануми пољуби понизно руку и скуте од хаљине и узе алал. Не окрете се више дијете погледати. Она га је оплакала, она га је сахранила и није имала снаге више да га погледа.

Само кад дође на праг кућњи, она паде на кољена те лијући сузе цјелива праг, а за тим се окрете Халилу и Хатуши, те дода:

— Чувајте га!...

* * *

А неколико дана за тим, у оним ватреним колима, што су спустила читав облак дима на по-

---

Алал (узети) — опроштење узети.

љану кроз коју пролијећу, сједио је већ мали паша, Худаверди-паша, на свом путу за Стамбол.

А иза решетака богатога пашинога харема, тужно је гледала у небо млада и лијепа Черкескиња, која се тјешила још једном једином надом:

— Он ће можда постати човјек, велики човјек. Имаће пара, па ће се ваља да тада сјетити и своје мајке. Откупиће ме он тада ако ме само нађе. Онда ћу и онако бити врло јефтина, јер ћу већ бити стара!...

Бедель.

У Баждар-махали, испод оног ченара, код којега се дијеле сокаци а у оној маленој кућици, што лежи онако усамљена, иза дугачкога зида Ремзи-бегове бахче, сједи Етем и његова млада ханума Наџије. Кућица ониска, с поља без пенџера и блатом олијепљена а унутра једва три аршина бахче, ако и толико има. Нема више него једна одаја и пред њом мутвак и пред мутваком широка стреја, ослоњена на три дирека, тек колико да се има пред кућом мало хлада.

Сиротињска кућа па сиротињска и кирија, шесет гроша на годину; па и то Етем није платио, него остао дужан. Не би њему ни било до куће, нити ју је имао одаклен плаћати, али се женио те је жену ваљало гдјегод и довести. И Етем и Наџије су пусте сироте, ама су се замиловали. А

Ченар — платан; *мутвак* — кухиња.

млади су, па уз помоћ Алахову, ваља да ће овако заједнички боље проћи а ако не, оно ће заједнички сиротовати и опет љубити се.

Етем ради у неког терзије, те нема више него четири гроша на дан и то кад има посла. А не ради на дућану но доноси посао кући својој. Тако донесе по гдје-кад какав јелечић, ја ли чакшире, ја ли дизлуке, да их гајтаном окити; те сједне у соби на асури, метне посао на кољена и превије грбачу, па не диже главу од сабаха до акшама.

Мала, ниска собичица, те пенџери јој само педаљ високо од душеме; по поду прострте асуре а уз зид наслоњени свуд около сламни јастуци, па онда око зида полице и на њима сâнови и синије и већ сва сиротиња Етемова и уз један зид долап, те ту оно мало јастука и јоргана, што их Нације донијела. Е па ту, на асури, крај једнога пенџера прекрсти ноге Етем а крај другог Нације, те и она плете, не би ли својом муком што зарадила, те да се има од куд јести и чиме кирија плаћати.

— Ако ти је тешко, Нације, остави работу. Нека се ја сам мучим! — вели јој Етем, па је гледа у очи онако како се у севдаху гледа.

— Зар ти само да се мучиш? Није ми тешка мука крај тебе! — вели му она, па оставља работу те му се ближи и грли га својом лијепом руком.

— Ето... за овај јелек имам узети још девет гроша а то нам је доста за три дана.

— А послије? — пита Нације.

— Биће још посла...

— Ма ако не буде?

— Ако је за што више, али... за толико,

Дизлуци — докољенице, тозлуке; *асура* — простирка од трске; *душема* — патос, под; *сâнови* — бакрени тањири; *синија* — софра.

колико да се једе и кирија плаћа не брини, Наџије. Нећу и ти да се мучиш! — додаје одлучно Етем.

— Ама ја хоћу у сриједу у хамам, па ми треба сто пара. Ето, таман толико ћу добити од коншике за ове чарапе...

— Е, пеки, пеки! — додаје Етем, ама га до дна душе заболе што нема ни толико да своју жену пошље у хамам. Бјеше га као мало и стид од жене, јер нема него мјесец дана како су се узели а прије тога пет година се вољели.

— Него, право кажеш! — додаде брзо Наџије. — И да хоћу, не могу у хамам. Немам ферецу; она, што сам је за свадбу имала, није била моја, позајмила сам па и вратила... ја немам, па нећу ни моћ' у хамам.

Етема спопаде још већи срам, те обори очи а тешко уздану:

— јест, боме, немаш ферецу... ето, видиш, и ферецу треба да ти направим...

— Немам ни ферецу, ни фистан, ама... кад се не може не може, трпићемо! — вели Наџије.

Етем зарони главу још више у посао, па пошто подуже поћута и ваља да промисли, он тек диже главу остави јелек на асуру а иглу забоде у колено; извади из појаса кутију те стаде градити цигару, а вели:

— Истина, Наџије, пошто би то било једна ферецa и један фистан, али... онако... нешто лијепо и добро... Кад човјек прави, треба да прави нешто добро, да ваља и да траје.

— А што питаш, Алаха ти? — вели Наџије и смије се.

Хамам — топло купатило; *ферецa* — горња хаљина; *фистан* — доња хаљина.

— Тако! Кажи ти мени... Видиш, ја као мислим, да се негдје замолим, да узмем неколико лира на зајам, па да те лијепо одјенем... баш онако према љепоти твојој! — збори јој он чисто поносито, као да ју је већ одјенуо.

— Остави, дина ти тај лаф, кад не може бити. Кс'мет нам је, видиш, да овако сиротујемо...

— Ама, што не може бити? — додаје он као мало увријеђен. — Ја хоћу да си ми још љепша... узећу паре... платићу макар мало поскупо фајду... ама знам како ћеш ме послије још више вољети...

— А зар те мало волим?... Хај, море, хај! Што не може бити, за што да зборимо, те да само сладимо уста лафом... Камо прво да платимо кирију; па јеси ли сто гроша дужан што си свадбу учинио; па зар немаш и петнаест гроша дужан вергију; па имамо у бакала девет гроша за каву и шећер и три гроша за зејтин; па видиш, да си и ти го; што имаш те чакшире на теби, то ти је све...

Етему се натушти младо чело, притиште пола испушену цигару палцем на ђон од кондуре, те је загаси; уздану за тим дубоко, прихвати лијевом руком јелек а десном иглу, те преви наново грбачу, па поче радити и тамам два сата не диже главу, нити проговори.

*

Једнога дана пред акшам, однио Етем посао што га довршио, те да прими паре и да узме, ако има још посла; па задржао се ту вечер у чаршији дуже него што би он то други пут. Забринула се

Лаф — говор; *к'смет* — судбина; *фајда* — корист, интерес; *вергија* — пореза.

баш Наџије, јер ево прошао већ и акшам, а тад се чаршија затвара, те ако је било до посла, морао га је битисати, а у каву да је свратио, не може бити, јер није њему ни једна пара на одмет. Бар до сад није никад свраћао.

Стала Наџије код капицика и ослухује, јер хоће да га ту дочека, као што га сваки пут дочекује.

Вољели су се они, као што се гугутке воле. И у фукаре има срца као и у зенгина, а гдје има срца и младости, мора бити и севдаха. А лијепа је Наџије, те није ни Етем баш пошљедни. Да је ко знао њену љепоту, не би она сад уз Етема сиротовала, ама је нико до Етема не знадијаше. И од кад би се, болан, они узели, али су све остављали с године на годину, док Етем стече мало пара. Па кад најзад видје, да никад пара неће стећи а он рече: „Ваља да је писано да заједно муку мучимо; женићу се, па како Бог да!“

Па млади су још̌те, а имају доста дана пред собом, те ваља да ће се и на њих Алах осмјехнути и другачи им к'смет намијенити.

Ама само што ово данас би Етему, те се толико задржа. Наџије још чека а има већ повише него један сат како чека. Већ и пазвант чукну један пут о онај бињек пред Ремзи-беговом капијом, а то већ један по акшаму. Једва се тад за ћошком зачуше кораци Етемови. Иде весео а Наџије толико страховала и шта већ није слутила.

— Што је, море, што учини толико? — пита га и љуби.

Гугушка — кумрија; *фукара* — сиротиња; *зенгин* — богат; *севдах* — љубав; *пазванш* — онај што ноћу чука сате, ноћни стражар; *бињек* — повиши камен, постављен пред капијом, да се са њега узјаше коњ.

— Ех, што је? Што је, да је... ајдемо у кућу! — вели, па је хвата за бијелу руку и води у кућу.

— Зло није? — пита она, а види да зло није.

— А што би зло било... Алах сиротињи не чини зла, но само добра!

Сједоше на асуру и он је весело грли а она га само гледа у очи, све чека хоће ли јој већ приповједити што-год. Али он ћути, прави цигару и пуши и ћути. Једва послије проговори, али мирно, као да није мало час онако весео био.

— Дина ти, Нације, ја те један пут запитах, а ти ми не одговори: колико мислиш да ће коштати једна фереџа и један свилен фистан... ама онако, да је нешто лијепо... да је према теби...

— Ех, зар ти је још то гајле? — вели му она, а срце јој, женско срце, ипак заигра весело; зар добиће од некуд фереџу и фистан, те и она моћи изаћи у свијет и показати колико је лијепа, кад то до сад нико није знао.

— Хоћу да ми кажеш?

— Али што да ти кажем, кад не може ништа бити!

— Ех, онда бар кажи ми право: би ли ти била срећна код мене, кад би ти ја то наградио; би ли ме повише вољела?...

— А да направиш борч?...

— Јок, него да зарадим паре, па да ти наградим, а?

Она не мога да се уздржи, него јој потекоше двије сузе радоснице, загрли Етема, па му љуби и образе и руку и груди.

— Јест, Етеме, била би срећна!...

Гајле — брига; *борч* — дуг.

А он је у том часу био срећнији но она, срећнији но ма ко на свијету; топио се, уживао је и гордо узносио главу, те само што није почео шаком да се пљеска по грудима, те да збори као дијете:

— Јест, видиш, ја, ја то могу... Ја хоћу да си ти срећна код Етема; ја хоћу да се ти не мучиш код Етема, па могу ја то... а не да се срамим од своје жене!... Што треба, треба, какав би ја муж био, кад не би могао толико зарадити?!

Био је као пјан и ако никад ништа, до воде, не мође у уста...

*

А сјутра дан, кад оно истина. Оде Етем најприје те плати шесет гроша кирију за цијелу годину; па онда плати оних сто гроша борча, што је узео да учини свадбу и још на тих сто гроша дванаест гроша фајде; па плати муктару вергију, што бјеше дужан; плати и бакалу оно педесет гроша, те тако све, ама баш све исплати. Па онда оде у Емин-ефендије најбољег туђара, што из Стамбола доноси басму; пробере басму лијепу, те љепше не може бити и још мор свилу за ферецу. Одреза колико аршина треба, те као дијете, ама баш као дијете, све скакућући отрча низ чаршију, па кући, да учини радост Нацији.

А и учинио јој је радост те голему. Кад је отворио ону басму и ону мор свилу, а њој засјале очи. Није то никад она понијела, а није боме ни многа друга, јер Етем баш узео као што је казао; кад се прави, да се прави нешто добро, и да ваља и да траје, и још да је лијепо према Нацијиној љепоти.

Мукшар — старјешина махале, кмет; *шуђар* — трговац; *мор* — модро (виолет).

Па није заборавио ни чад'р и још какав чад'р, мор-ипек, исто као за ферецу, а исписан свиленим концем, те неко цвијеће по њему, мислиш руком си га узабрао па по чадору посуо.

И колико је Нације била срећна! Та заборавила на све друго, већ узела онај чад'р под једним пазухом, а басму и свилу под другим, па све скакуће по бахчи и пјева, те јој сад први пут би тијесна кућа. А кад се тако умори, она дотрча Етему, те га љуби и грли и све плаче од радости.

Етем отрча сам да доведе жену, која ће срезати и сашити. А Нације јој наручује, да што прије, ама што прије да буде готово.

— Може ли сјутра у сабах? — пита Нације.

— Не може, хануме, ја ли сјутра у акшам, ја ли четвртак у сабах! — вели жена.

— Е, пеки, ама да буде!

Па кад оде жена а Етем, онако пун поноса, вели Нацији:

— Е, дедер сад, Нације, пеци једну каву, ама хоћу каву!... Онако... да знам, да сам је од твоје руке пио...

Она брзо испече каву, те метну и један грумен шећера повише и једну кашику каве повише, те се учини кава, какву Етем давно није пио.

Сједоше под ону стреју пред мутваком, да заједно испију каву, па тек сад се Нације осјети мало умирена те једва се сјети да запита оно, што јој прво бјеше на језику, ама што заборави питати кад видје басму и свилу и чад'р.

— Дина ти, Етеме, — вели, а наслонила главу на његово кољено, — кажи ми од куд ти те паре, ако нијеси борч учинио?

Чад'р — сунцобран, амрела; *ипек* — свила.

— Нијесам борч учинио, већ зарадио!... А што ће ти, да ти кажем... и онако казаћу ти, па остави сад...

— Јок, него да ми кажеш. Тако ти Алаха да ми кажеш!

— Па и да ти кажем! — вели Етем, кад досрка каву. — Видиш, срам ме бјеше од свијета и од тебе... али ништа од свијета, од тебе повише... да немам ни ферецу да ти направим... Па онда... Знао сам, колико ћеш бити срећна, ех, па ето! Волим, што сам то доживио, па... макар ја теглио колико било. Знаш овог нашег коншије, Ремзи-бега, син... он је имао три сина, ама један умр'о, те остала сад два... па онај млађи, дошао му вакат да иде у аскере... па, овај... Ремзибег зенђин... гдје ће он дати сина у аскере, те тражио неког сиромаха, да му плати, да буде бедељ, да иде за његовог сина, па...

— Етеме! — цикну Нација и загрли га чвршће.

— Па... знаш, погодили смо... педесет лира, половину сад ми дао, а половину... послије четири године... Кад одслужим... кад се вратим...

— Етеме, шта си правио?! — цикну још једном Нације.

— Ако, ако! — вели он. — Ништа... Само кад си ти срећна. Шта је то четири године, ништа... Имаш оца те у њега остани. Оставићу ти и доста пара... Моћи ћеш! А кад дођем, имаћемо и оних других двадесет и пет лира, па ћемо лијепо, ама лијепо живјети!...

— Зар не жалиш, Етеме? — пита га кроз сузе Нације.

Аскер — војник; *бедељ* — замјена Кад ко неће у војску, већ плати кому, да мјесто њега служи, онда се та замјена зове *бедељ;* Хришћани не иду у војску, већ плаћају нарочиту порезу, која се такође зове бедељ.

— Не жалим ни осам... чујеш ли, ни осам година не жалим за ову једну радост, што сам ти учинио!...

* * *

И сад је Етем тамо негдје далеко, кажу у Анадолу чак. Одслужио је једну и по годину бедења, треба му још двије и по године служити цара, и то ако буде срећан те га не захвати какво мухаребе.

А Наџије? Сад је лијепо одјевена; одјевена према својој љепоти, те ходи и у хамам и у чаршију и на теферич. Па се боме њена љепота и прочула и... не могу душу да гријешим, ама говори се да је заборавила колико је Етем за њу учинио, кажу много је заборавила. Сиромах Етем!

Мухаребе — рат.

Душмани.

I.

Колики су душмани Зејнел-бег и Лутфи-бег, то већ и мало дијете зна!

Сједе у једној махали и у истом сокаку, ама Зејнел-бег ходи чак у Ибрахим-пашину џамију, а Лутфи-бег у Ташџамију, само да се не сретну. Па и у исту кафу не оде, већ Лутфи-бег у Али-бабе а Зејнел-бег у Узун-Усе. Па се и касаба крај њих подијелила, те они што оде у Али-бабе, то је Лутфи-бегов тараф, а они од Узун-Усе Зејнел-бегов тараф. Те да видиш и ти тарафи се не гледају како треба. Кад дође да се бира азаја за меџлис, скочи један а скочи други тараф, те једни не дају Лутфи-бегу а други не дају Зајнел-бегу у меџлис.

Душман — непријатељ; *тараф* — странка, партија; *аза* — грађанин члан окружног савјета; *меџлис* — окружни савјет.

Кажу, ево већ двадесет година, да Лутфи-бег није прошао крај куће Зејнел-бегове, и ако му је туда пут кад слази у чаршију; већ опкаља чак иза баждахане, и зими муку мучи кроз оно блато. Кажу, још прије четрест педесет година, било је само једно гробље у нашој касаби, те како се те двије куће завадиле и задушманиле, један пут инат толико дођерао, да се нијесу хтјели ни у истом гробљу сахрањивати. Тако ето данас имамо два гробља.

Море не даду ни дјеци да се заиграју. Тешко чељадету ако би се преварило и огријешило. Док бијаше само једно мејтебе уз Ташџамију у вакуфској кући, Зејнел-бег дао тамо своје дијете, ама га одмах извади, кад посла и Лутфи-бег своје.

Па остави то, него да видиш и о пазару. Зејнел-бег пазари товар дрва, ја ли ћумура; сељак му тражи шест а он даје пет гроша, па попусти пет и по и, таман да зине да дâ још металик, а Лутфи-бег пусти каквог свога човјека, те дâ шест, само да му испред носа узме пазар.

Па тако води се један инат од како је свијета и вијека, јер у право да ви кажем, и не зна се себеп овоме инату и душманлуку. Тако су се мрзили њихови очеви, а и они нијесу знали за што ни крошто, а тако и њихови дједови. Који зна, кад је тамо то било, када су се те двије куће завадиле и омрзле, те тај душманлук слазио са оца на сина, па се и заборавило за што се омрзло.

Ајд' да кажеш, да су коншије. Онако, да их један зид дијели, па би се могло помислити завадили се њихови стари око неке стопе земље. Зар се мало коншија око тога завадило па и закрвило. Ама

Баждахана — мјесто, гдје је кантар општински; *инат* — пркос; *мејтебе* — школа; *вакуф* — црквено или џамијско имање; *металик* — десет пара; *себеп* — узрок.

нијесу такве коншије. У истој су махали, у истом сокаку, у истом реду, ама их дијели она кућица, у којој сједи Ути-ефендија хоџа и неке башче за њом.

А свијет као свијет, траже и причају и ово и оно о тој завади. Ама од куда ће знати, кад ни сам Лутфи-бег, па и Зејнел-бег, не знају ништа. Питаш Лутфи-бега:

— Ама, па од куд толики душманлук у ваших старих и што му је себеп?

— А ко ће га знати! — вели он. — Тек бадјава није. И кад погледаш какав је намћор и душман *ovaj* . . . (они један другом нијесу никад име помињали) . . . онда и видиш, да су моји баш имали хак!

Питаш Зејнел-бега, а он вели:

— Не знам! Ама да се нијесу моји стари завадили, ја бих данас! . . .

Једни веле још стари Зејнел-бегови дали дјевојку у кућу Лутфи-бегових, па је ови отјерали, те отад се те двије куће мрзе; други веле, није него стари Лутфи-бегови имали нешто дават' Зејнел-беговима, те учинили инћар, а трећи веле: „Аја, гдје ће толики душманлук за такве работе; мора да је међ' њима и крв пала, кад се толико мрзе!"

А било их је толико пута, који су хтјели да их измире. Једном дође и један нови мутесариф, те виђе, како то зло није само зло за двије куће, него и за читаву касабу; јер, бадјава, обје куће јаке, беговске, богате, па онда и Зејнел-бег и Лутфи-бег честити људи; не мож' иначе за њих ништа зло рећи.

Па не мога ни тај мутесариф ништа.

— Мој отац, мој дјед и сви моји били су

Намћор — груб, дрзак; *хак* — прво; *инћар* — порицање нечега, што је истина; *мутесариф* — окружни начелник.

душмани тој кући, — рекао би Лутфи-бег — па јој ни ја, валах, не могу бити дост!

— Они што бијаху постарији од нас, били су паметнији. Па кад се они не измире, ни ми, дина ми, не можемо! — казао би Зејнел-бег.

А тад тај мутесариф зовну хоџу Ути-ефендију, па му рече:

— Ама, хоџа-ефенди, зар ти не видиш, да је тебе баш сам Алах одредио, да сједиш ту, између ова два душмана. Како то, толики душманлук између твојих првих коншија а ти још хоџа, па ништа?

А тад му Ути-ефендија исприча све по реду, шта је и како је чинио, па ништа не могао учинити, те дигао руке.

— Ама немој дизат' руке. Ми можемо и покушати и дићи руке, а ти не можеш. Видиш, како је то Алах удесио, двије душманске куће, а између њих кућа једног хоџе. Гледај да их измириш и никако друкчије!

Баш посрамише Ути-ефендију ове ријечи, те се тај час диже па у магазу Лутфи-бегу. Поведе разговор одавде и оданде, па му вели:

— Видиш и Алах је наредио, да се тај душманлук на вама пресијече. У твојој кући не има мушке главе а у Зејнел-бега има син. И ти си га имао, али, видиш, Алаху било драго да ти га узме. На коме ћеш душманлук оставити за собом, а Зејнел-бег има на коме. Твоја дјевојка ће се дати у јабану; а Зејнел-бег оставиће сину аманет, да ти кућу угаси; да ти оџак растури, да ти и женску крв мрзи, кад већ не буде мушке, која би се бранила!...

Лутфи-бег је и сам на то мислио често. Док му бијаше дијете живо, одио је он много поносније; стезао је песницу много љуће, али, од кад то

Јабана — туђина; *аманет* — опорука, завјет.

дијете изгуби, а кућа остаде на једној дјевојци, као да му неко подреза крила. Колико пута — а увијек кад би спазио Зејнел-бегова Сејита — сјео би уморан и тешку муку мучио. Па опет се није дао муци.

— Неће се моја кућа угасити, Ути-ефенди! — вели он хоџи. — Ама узећу ја у кућу макар и пошљедњега рс'за; узећу фукару од фукаре; даћу му имања; даћу му дјевојку, само да узме моје име и прими мој аманет!

Види хоџа, ту није фајде, већ врти главом; збира обрве на чело и спушта их, па трпа бројанице у џеп, те хајде дома.

II.

А ако Ути-ефенди није умио рећи и није могао ништа учинити, онда нико и неће; јер, Ути-ефенди је много учен хоџа: шта није он читао и гдје није путовао. Један пут је одио и у Стамбол, те излазио и пред Шеих-ул-ислама и овај га питао за много што-шта. Кад иде сокаком, не гледа ни лијево ни десно, већ све преда се, и увијек нешта шапће, а шта шапће, нико не зна. Истина држи двије жене, ама више сједи уз ћитаб него уз жене.

Колики људи иду у њега за науку и савјет, а он сваког лијепо прими и сваког поучи; а кад му кажеш хвала, а он вели:

— Ако сам ти добру науку дао, хвала оном, који ме је умудрио те да ти помогнем; ако ли сам лошу, гријех ми на душу, а тебе Алах нека умудри, те да ме не послушаш.

Рс'з — неваљалац, безобразник; *фукара* — сиромах, голаћ; *Шеихул-ислам* — вјерски старјешина у Цариграду; *ћитаб* — књига.

Само га једно немој питати за савјет, а то ако ћеш да се жениш. Овако ће ти рећи:

— Жена је жена, па била лијепа ја ли ружна; била из добре куће ја ли из најгоре, све ти једно! Има ли какве разлике која ће те мачка изгребати, црна ја ли бијела? Да је жена била за свијет, не би је пророк покрио те да се не види!

И још би казао:

— Жена никад не спије, она ноћу смишља као и дању. Може човјек десет година смишљати, па се неће досјетити чему ће жена за десет декика!

Кад се оно враћао од Лутфи-бега, паде му на памет нешто, што никад досад не би њему пало на памет. А то је: да каже својој старијој хануми све о душманлуку Лутфи-беговом и Зејнел-беговом и како је примио аманет на себе да их измири, те да види, хоће ли се она досјетити, како би то могло бити.

Насмија се прво сам себи, од куд и то да му дође на памет. Па не само што се насмија, него се чисто и постиђе пред собом. Зар он, толико учен и чувен, па у жене да тражи памети?! Ама колико год да се смијао и стидио тога, толико му се више врзло то по памети.

— Ето, Ути-ефенди, ти сваки пут кажеш: жене су овакве, те онакве. Па види, је ли истина, што збориш?

Тако је сам себи шаптао, па најпослије ријеши се, колико да окуша је ли истина, да ће женска памет стићи и тамо гдје не може човјекова.

Тако он то каже хануми. А ханума, као да је знала, да би Ути-ефенди волио да се жена овдје ничем не досјети, одговори брже боље:

— Их, болан, па то је колај, те још како!

Декик — минут.

— Шта кажеш?! — пита Ути-ефенди.

— Тако, колај!

— Ама, ја се мучим ево већ толике године, да их измирим, па не могу.

— И не можеш. Те работе не пишу по књигама, то су наше женске работе.

— Ама какве женске? — пита и чуди се хоџа.

— Знаш за што женске, ефенд'м? За то, што ја мислим, да су жене и завадиле те двије куће. То су прве куће, беговске, богате, коњичке; морале су неки пут лијепо живјети, те их жене завадиле; па куд ће те ви људи сад да их развађате.

Ути-ефенди се учини са свим тако, те овако рече у себи:

— Жена је зло, ама и у зла има колико толико памети; те кад ти га је Алах дао, а оно бар вајди се, ако умијеш, те исциједи оно памети колико је у зла може бити.

И од тад Ути-ефенди остави ту работу својој хануми а он диже руке.

А Садбер-ханума удри оном страном, којом нико до сад није удрио. Удеси она лијепо, да Сејит Зејнел-бегов види Шерифу Лутфи-бегову, а ни он да зна која је то дјевојка, ни она који је то момак.

А Шерифа лијепа као неубрана јабука а Сејит момче да га на далеко нема.

И лако било Садбер-хануми удесити ту работу, јер Шерифа јој на капицик доходила, кад је хтјела, а Сејит опет, дост са хануминим братом Салијом, те га Сали и довео. А од тад, Сејит чисто излуђе; те моли и преклиње Салија да од сестре дозна, која је то дјевојка што је онда видје. А ханума одговара:

— Јабанџика је, ама је од добре и големе куће, куће која се не би постиђела Зејнел-бега. А још

му кажи Сејиту — додаје ханума брату — да и дјевојче излуђе за њим.

А истина и Шерифе не остаде мирна већ пита:

— Хануме, аман, хануме, који је?

— А што питаш кад ти је залуд. Истина воли те и излуђе за тобом, ама јабанџија је.

— Видјела сам га још један пут, кад је сокаком одио, ама не овако из близа — вели Шерифа.

— Доходи овдје, ама није одавде.

Е, већ послије знаш како је то ишло, кад се двоје младих замилују. Садбер ханума је све чинила, што је могла чињет', да се дјеца још повише заволе. Један пут је удесила и да се састану, те их оставила и да зборе и да се љубе. Могло је из тога и што лоше изаћи, ама не изађе, него добро.

То је било у горњој одаји Садбер-хануминој. Никог није било дома, до ханума што се забављала у мутваку, а они, Сејит и Шерифа, сјели на широк миндер и зборе једно другом слатке мухабете и милосне ријечи. То се први пут састали, а већ два три пут се до сад видјели.

— Аман, елмас'м, узела си ми душу, узела си ми срце, те дај ми бар име твоје!

А кад му се она рече, ко је и чија је он испусти њену руку, као да је усијано гвожђе држао. Нешто му застаде у грлу, као да се душа дотле испе. На лицу му се исцрта ужасан гњев; руке задрхташе; младо му се чело набра а пред очи паде му ноћ, страшна, непровидна ноћ, густ и дебео мрак... и земља под њим поче да се њија и да дршће а таваница и кров му се спустише на теме, те му ту отежа, силно му отежа. Учини му се да неће моћи толику тежину подњијети, већ, ено ће да падне, да се сруши, и он и кров над њим.

А сирото дјевојче, кад га видје таквог, видје и не разумједе што је то, задрхта и запишта; па зари

лице у јастуке и тамо просу поток суза, не знајући ни за што, ни крошто. Па кад је прође мало страх, скочи, те да потече вратима, да побјегне од овог страшног човјека, којега је до мало прије волјела више него све на свијету. Али је он дочепа за руку и гурну је душмански на миндер. На бијелој руци оста јој црвен биочуг, као да си га жеженим гвожђем уписао и са лијепих очију потече јој поток суза.

— Алаха ти, тако ти дина... тако ти онога, што ти је најмилије: ко си и шта хоћеш од мене?

— Ко сам?! — једва издуши он. — Е, то сам те и уставио да ти кажем. Ја сам Сејит... Сејит Зејнел-бегов!

Њу опече неки огањ по образу, па сађе у срце, те у крв... задрхта и хтједе да цикне, али од големa страха изгубила глас, те миче усницама а не збори, и маше рукама, као да би хтјела да одгура од себе каквог сатану, који јој се наврзо на душу. Од превелика страха и сузе јој усахнуше. Најзад дође до гласа, те машући руком поче шаптати:

— Бјежи... иди даље од мене... бјежи!... Проклет да је, ко нас је изварао... и мене... и тебе!...

Он пође вратима, да изађе.

— Још нешто!... — прошапта она, а лежи тамо на миндеру, као рањена кошута и не диже главе.

Сејит застаде.

— Било шта је било... изварали су и мене и тебе... али... ако знаш шта је аман... не говори никоме ово... Нећеш ли?

— Нећу, а... ћути и ти и за тебе је боље!...

Те опет пође вратима и не осврћући се, и дохвати се кваке, па кад је потеже, а он окрете

још једном само главу. Не да каже због, већ тако окрете главу. Не зна ни сам за што.

Шерифа уморно дише на миндеру и брише исплакане очи дугијем рукавом од кошуље и док она једну сузу избрише, друга се заблиста, као да је нека рука сјела да јој кити трепавице елмасом. По јастуку, како изнурена пала, просула се црна коса њена, те као да је ноћ опколила, како би они елмас на трепавици што љепше засјао.

Сејит задрхта још једном цијелим тијелом и рука му паде с кваке. Он застаде тамо. Свака му се нога учини тешка и претешка, те је не може да пренесе преко прага. Ако није тешка а оно је закована за патос, јер ето не може да је макне. Он би баш волио да што прије прекорачи праг; само то да му је, само да прекорачи праг; само да се дочепа слободног ваздуха, па ће га све проћи, све ће заборавити, али... ево гдје то не може. Хоће, баш хоће, а... не може! Отрже се још један пут, па прибра сву снагу и маче понова руку до кваке, али... нема сад већ више снаге ни у руци, не може кваку да потегне. Ослабила му, са свим му ослабила рука и дршће...

А кад пође један корак натраг, њему се учини она нога лака, лака као перо и — није закована. Али му сад језик тежак. Хоће нешто да каже, и зна добро шта хоће да каже, али не може језиком да крене. Па кад пође још један корак натраг, а оно и језик му олакша, а и са очију му се скиде онај мрак...

А она, Шерифа, дршће, дршће, као рањена кошута и сузи као рањена кошута. А оборила очи и не смије да их подигне.

— Ти ми, Шерифе, не рече... хоћеш ли ћутат'... нећеш ли ником рећи све ово?...

— Ћутаћу... — одговори она тихо.

— Био сам те препао . . . — настави он — а ти нијеси крива . . . као ни ја.

Она ћути, али јој оне сузице, што су блистале на трепавицама, кануше сад на руку па с руке смилише на јастук, а нове се сузе набраше на трепавицама . . .

— Ако сам ти крива . . . опрости ми! . . . — прошапта најзад она.

— Опрости ти мени! . . . — додаде брзо он и сад га већ језик лијепо служи али, као да му памет сад поче одрицати службу. Смисли једно, па каже друго.

— Наши су очеви душмани, — настави он — а ти . . . ти си женска страна . . .

Њој потекоше понова плаховито сузе и нека ријеч, што је хтједе да каже, загуши се и Сејиту сад памет отказа са свим службу; срце му на ново заигра, очи на ново засвијетлише: чело се на ново разведри и руке добише маха, те обгрлише понова онај лијепи, онај витки стас Шерифин . . .

III.

Има хак хоџа Ути-ефенди, што вели: „Жена је зло, ама и у зла има памети!“ Тако је и тако би било, само још да не има — језика.

Смисли, досјети се, удеси, ама — каже. Не може да држи. Не можеш ти тајну зачуват' кад је зна жена, а шта тек мислиш кад је још знају двије. А у Ути-ефендије и није једна жена, него двије.

А ако ће Шерифина тајна прекорачит' прага Садбер-ханумина, те заћи у махалу, а из махале као и сваки лаф, у чаршију; тада тешко њој, тешко њој! Зар Лутфи-бег да чује тај покор; он би је убио, па у ријеку бацио.

А Зејнел-бег, па шта би он чинио?! Море, исјекао би Сејита све на комадиће, па онда запалио и кров да затре и кућу, у којој му се Сејит родио.

Мани, не може се ни помислити шта би све било, кад би се чуло! Па сад можеш мислити, како је било охладило срце у сироте Шерифе, а како у Сејита, кад се чу оно, што су они мислили да нико не зна и да нико сазнати неће, те им је боме ваљало што прије мислити, што ће и како ће, јер ни једно ни друго не смију чекат' задњи сахат.

Али, ако тај лаф и није допро до ушију ни Зејнел-бегу ни Лутфи-бегу (ваља да и за то, што им нико није смио казати); једног јутра доприје до њих у чаршију много гори абер.

Ама, као мућа просу се абер тог јутра с једног краја касабе на други: „Лутфи-бегова Шерифа избјегла са Сејитом Зејнел-беговим!" Мислиш јангија обузела сву касабу, толико се то узмувало и ускомешало. Море, то трчи једно другом у мâазу, то се пита, то се ишчуђава. А у махали само чујеш трескају капицици, то коншике јуре једна у друге, те да свака чује ја ли сама што каже. И у кафи, ако ћеш, ни о чем се другом не збори. Сваки је рад да чује, како је то било и како је могло бити. Ахмет-кондурџија прича чак, како су његова дјеца чула од неке ришћанске дјеце (која су очима видјела све како је било,) па вели:

— Јутрос сабаиле Сејит је сачекао Шерифу иза оне мале текије; она је понијела и једну бошчу а он понио пушку и једну торбу, па код Куру-

---

Абер — глас; *јангија* — пожар; *маава* — магаза, дућан; *кондурџија* — обућар; *шекија* — џамија без минарета, капела.

чешме чекао их један стрем покривен, те стрем послије одмакао низ доњу махалу.

— Јок — вели Алил пазвант — ја сам у тај сахат спазио један стрем како одмаче пут воденице; не може бит' да је прошао доњом махалом.

А Тефик-ефенди ћатиб, вели да је крај његовог пенџера прошао у тај сахат стрем (то га и пробудило,) те не мож' бит' да је ударио ни доњом махалом нити на воденицу.

Сваки друкчије каже, па сваки друкчије и мисли. Једни веле: „Ако је, баш добро је!", а други веле: „Није добро, него је срамота!" Пријатељи Лутфи-бегови бране његову кућу, па веле: „Дјевојка је дјевојка, без памети је, а лудо, него он је заварао!" А пријатељи Зејнел-бегови веле: „Омађијала га, онаквог момка!"

А већ чаршији је лако зборит' и овако и онако, бар лакрдија ђумрук не плаћа. Али како је од јутрос Зејнел-бегу а како Лутфи-бегу.

Кад оно чу јутрос у чаршији абер Зејнел-бег, а пресјекоше му се најприје ноге и замагли му нешто пред очима; као нека црна тица да му прелеће крај очију те га ошину гаравим крилима. Хоће да крене ногом, потече дома, ама не може да макне, него остао на сандалији, као прикован. Нити може да се издуши, него га нешто притисло у грудима, те мислиш оде човјек без абера и алала. Донесе му за тијем чираче чашу воде, испи је, те се поврати човјек мало, па се полако диже, те хајде дома а оборио главу; нити гледа, нити види што. А како стиже, паде болан у постељу. У грудима му неки големи терет и ноге му студене а руке му

Стрем — кола, која коњи вуку; *сандалија* — столица; *чирак* — шегрт.

дршћу и глас сасвим изгубио. Око му се замутило а чело му топло, мислиш огањ гори под њим. Гледа га ханума и тјеши, ама како ће га утјешити кад и сама плаче и проклиње. Али он ни ријечи не збори, само што чешће ставља руку на груди, те као да би се хтио пожалити, да му се ту у грудима нешто откинуло.

Потекоше одмах достови Зејнел-бегови, те их је ено пун селамлик, ама он неће никог да прими. Забравио врата на својој одаји, те само ханума што му сједи крај душека и двори га.

А Лутфи-бег? Он кад чу шта је јутрос било, задрхтао је као звијер кад је врелим гвожђем озлиједиш, загризао је усну те сам себи рану учинио и браду искрвавио. Па онда, само што је неколико корака учинио, од чаршије до куће, те удри ногом у капицик да извали шип и да улети у кућу. Прође као помаман преко доксата, те чак ногом фурну мангал што га ханума изнијела ту, да се распали, те се просу онај жар по чистоме, као смиље жутому патосу. Па кад се срете са ханумом, а он писну као змија, те је дочепа за косе и простије је по душеми, те стаде је газити крвнички ногама. Ето, толико година живи са ханумом и причало се о њиховом животу а сад ово први пут стави руку на њу. Па ћаше да буде и гора белаја, јер док се ханума превијала по патосу, он оде уз мердевине, те у своју одају да скине отуд алтипатлак; но дотле, срећом и ханума избјеже у коншилук. А он, кад оста сам у кући, поче бјеснити, те удри руком у џам и сву руку искрвави, па дочепа и једну сандалију, те груну њом у орман и поломи тамо неке

Селамлик — аудијенција, соба за примање; *џам* — стакло на пенџеру.

шишиће. А нити му крив ни џам, ни орман, ни ханума, него тако, од преголеме муке, па мора на некоме да искали. Па онда стао да виче и да праска. Не каже ни једну ријеч, него тако виче као звијер кад је раниш; а очи му закрвавиле и играју му зуби, те све цвокоћу једно о друго, као на љутој зими.

Хвала Богу, те у том стигоше и достови, те га почеше умиривати; узеше га за руке, па га поведоше у селамлик. Ту се као мало утиша, али не што се умирио, већ као да га стиже умор, те пусти достове да чине са њим што хоће. Они га посадише на шиљте и он сједе; донијѐше леген те му измише руку и усницу и он ћути; направише му послије и цигару и припалише, те шућур, поче пити ону цигару и тако, као да се мало умири.

Како му је било њему, како опет оном Зејнел-бегу, не умије то нико казати. Ни једном ни другом не бијаше лако.

И од тад ето Зејнел-бег, ево ће скоро година дана, не изађе из куће никад, никад. Оду му достови на селамлик, хоће и да збори с њима, али из куће никад да изађе.

Лутфи-бег излази али не говори ни с ким. Ни на селамлик не прима много, једног, двојцу. Није их отјерао, но одили му људи, па кад ни с ким не мухабетлше а они пресјекли. Једном је хтио и да прода кућу, те да се исели из наше касабе али га достови уразумише. Што му је кс'мету кабајет кућа и касаба и гдје ће. У несрећи баш човјек треба да сједи тамо, гдје крај душмана има и достова; а гдје ће сад у туђој касаби тражити нов дослук.

Тако су му зборили те, ено, послуша их.

Шућур — добро (као хвала Богу); *кабајет* — кривица.

IV.

Нема бољега иљача од вак'та. Рану, живу рану да имаш, па можеш мећати какве хоћеш мехлеме, док јој не прође онај вакат, колики њој треба, неће зарасти.

А каквих ти све јадова није било на овоме свијету, па све то вакат покри, те се и заборави.

Па тако би и са јадом што стиже оне двије беговске куће. Изађе, боме, једног дана и Зејнел-бег у чаршију. А што ће, чојек је, те му се хоће да конуштише. Што је било, било; имао је сина а сад га нема, па ето то је све! Да није било тако писано, не би се ни догодило. А послије (тако је један пут говорио Зејнел-бег Ути-ефендији), он сина и сад воли, он га се не одриче, па чак и признао би га под кров, али без „оне". Ту крв неће под свој кров.

Ути-ефендија то послије причао у кави, па неки тамо рекоше, како је и Лутфи-бег омекшао; због сад са људима, оди им и доходе му. Истина о ћери не жели ни да му се помене, нити је се зажелио. Једном, кад му је неко помену, рече он:

— И сад кад је сретнем, убићу је! — Па од тад нико му већ више не помену.

А Сејит и Шерифе, далеко тамо, чак у четвртој, петој нахији, живе мирно и задовољно. Истина немају онога рахатлука, што би га имали под очевим кровом и сиротују и муче се, ама су задовољни, јер се воле.

Сејит је стао у службу у једног туђара, те добио шест стотина гроша на годину, па с тим живе онако како се може.

Иљач — лијек; *вакат* — вријеме; *мехлеми* — лијекови, који се мажу на ране; *конуштисати* — обходити се.

Шта је било и како је било кад су измакли, они нијесу знали а и боље што нијесу знали, Али је Сејит, кад је прошло неколико мјесеца, писао једном свом досту писмо, те му онај отписао и казао му све по реду, шта је и како је било.

Други пут је опет писао Ути-ефендији хоџи, те му у писму рекао: „Алах, па ти! Учини, ако што можеш. Нека бар мени отац опрости, али нека и Шерифу прими под кров. Ја без ње нећу и не могу. Не тражим од оца да се измири са Лутфибегом; ни Шерифе то не тражи, али се овако више не може. Живимо са шест стотина гроша а Алах ево хоће и да нас благослови."

И још много му је у тој књизи казао и баш лијепо накитио, јер платио је десет гроша у најбољега ћатиба, да му ову књигу састави. Ама Ути-ефенди не одговори му ништа.

Потад је дигао руке, те није више ни писао, али је често у акшам обилазио ханове, неће ли наћи каквог јолџију, који би му што казао отуд.

Један пут, баш тако послије акшама, враћа се из једнога хана, гдје се од једнога јолџије научио, како је сад већ мало побоље; како му је отац као мало и омекшао, те излази и конуштише — па трчи Сејит да овесели Шерифу. Али кад под пенџере, а он чује у Шерифиној соби неки збор и мухабет. Униђе у капију, па тек што је притвори, а из оне собе доприје му до ушију плач малог дјетета.

Њему пођоше сузе на очи, те застаде у авлији, у мраку, да побрише сузе чевретом, да га не би тако сузног видјели, те да се осрамоти. Попипа се за тим по џеповима, па се осјети срећан, што нађе један бешлук, неби ли имао што бакшиша дати.

Хан — гостионица; *јолџија* — путник; *чевре* — марама.

Даће цио бешлук и ако га је спремио сјутра за пазар.

А у јутру, како није имао што за пазар а он вели Шерифи:

— Ако... ја нијесам гладан; а ти?

— Нијесам ни ја Сејите, али... — она погледа у малог, што се био запурио под јорганом.

— Не брини.. не води гајле — додаде брзо Сејит — наћи ћу ја! Па је узе миловати, и њу и дијете.

А послије се замисли, замисли се дуго.

— Видиш, Шерифе, — вели — и до сад нам је било тешко и тијесно... што је шест стотина гроша... А сад?

— Алах је велик! — вели она, а сузи јој око.

— Слушај! — каже Сејит — ... Ми ћемо ићи! До сад сам се и бојао, ама сад се не бојим. Може мој отац и убити ме... и мене и... тебе... Ама ово не смије!...

Шерифе сакри главу под јорган, те јој ударише сузе а Сејит, што сад докона то боме, за неки дан и учини.

Лијепо се диже у ханове, нађе тамо стрем, погоди се, па покупи шехове и чељад, те сиротињски, уз кору хљеба и сира, превали пут од три дана, те трећег дана једва у ноћ стиже у нашу касабу. Па гдје ће и како ће, онако доцне, већ зачука халком на капију хоџи Ути-ефендији.

А добро те бијаше ноћу, те се у касаби ни једна ријеч не чу.

V.

Био је баш рамазан, а пао у јесен, те закраћали дани а ноћи како и треба; дуге, те, као ство-

---

Бакшиш — напојница; *бешлук* — новац од пет гроша; *шехови* — ствари.

рене за мухабет и сједење. Тек што се узме ифтар, а тек видиш кроз мрачне сокаке, овамо и онамо фењере, и за сваким фењером по једна гомилица људи ја ли жена. Једни оде у једног а други у другог, да проведу ноћ. Данас ћу ја у тебе а ти сјутра у мене, те како би се потрошило оно триест ноћи, што их ваља пребројати и пробденисати, те да се доспије до Бајрама.

И Зејнел-бегов и Лутфи-бегов селамлик пуни скоро свако вече. Оде им достови, а и они оде у достова. Ути-ефендија коншија и једном и другом, па био и у једног и у другог, те ваља и они њему да дођу. А он још удесио, те кад ће један доћи, позвао и другог, а осим њих, позвао и многе хаџаларе и пашу и мифтију и бегове од реда.

Пун му селамлик, те који на миндер а који боме сјео и на ћилим доли. Заколутао дим и замаглио те испунио сву одају. Једни пију наргилу а други цигаре; једни броје бројанице а други мухабетишу и уз све чујеш онај сркут каве, што је дијете сваки час уноси те служи.

У једном ћошу, тамо до мифтије, сједи Зејнел-бег и мирно пије цигару а збори тихо, полако. А ту и Лутфи-бег, ама далеко у други ћош. Доста је и то! Јер да је било прије годину и двије и три, па да су се овако срели у чијем селамлику, један би се дигао те отишао. А сад сједе. Ваља да их сломила несрећа и уморио душманлук. Свакоме се откинуло по једно парче срца, те знаш како је човјек, кад је без цијела срца не мари већ ни за шта.

А и истарило се. Зејнел-бег и није толико истарио колико што је ислабио; повила му се глава на груди а упале му очи, те мислиш већ нема ни

Ифтар — вечера.

снаге више. А Лутфи-бег баш истарио и осиједио за ово годину дана. Бијела му брада, једва која црна длака да се задржала; а ни око му није више онако љуто и ватрено, већ благо као у дјетета.

Како је да је; тек ово први пут да се они састадоше, у туђем селамлику, па остадоше. Истина, крију један од другог очи и сваки мухабетише са својим коншијом, ама и то је доста.

Кад дијете прислужи и трећу каву, узе да збори Ути-ефендија. Вели:

— Ноћ је дуга, те, ако је изин, ваља што и казати.

— Дедер, хоџа-ефенди — додаде паша — ми смо и дошли у тебе да научимо што.

Хоџа прибра бројанице, па их стаде онако скупа пребацивати из шаке у шаку, те поче казивати. Вели:

— Ово што ћу вам казиват, нијесам из књига научио, већ сам чуо од једнога дервиша, који је много свијета прошао, многим се свјетскијем мудростима научио...

Ту мало Ути-ефенди ућута, као да се домишља, те за тим настави:

— Био један цар, те имао два сина. Царевао је дуго и срећно, те не имао рашта да зажали. Царевина му била дуга и широка, хватала од једнога мора до другога, имала многе ријеке и градове, горе и планине ...

На селамлику наста тишина, чујеш само кад ко сркне наргилу, те ова заклобоће; ја ли бројанице како звецкају; ја ли кад се ко закашље. Сви упрли погледе, те да чују причу Ути-ефендијину.

— Кад би те му дође писани сахат, — настави хоџа — а он дозва себи своја два сина, да се алали.

Дервиш — калуђер; *алалити се* — опростити се.

Рече им тада по једну добру ријеч и остави им царевину, да се слажу и да њоме владају. „А осим царевине, имам и један повећи аманет, који хоћу да вам оставим, онакав какав је и мени мој отац оставио!“ — рече им цар, па истрже из своје браде једну малу, кратку а бијелу влас, па им вели: — „Бијела брада казује мудрост, а ова длака прва је влас која је у ме обијељела. Остављам вам је у аманет, да је чувате као очи у глави. Док је она код вас; док вам је она у кућу, бићете срећни; ко се од ње одвоји, биће несрећан и проклет!“ — Цар издану, а синови примише царство и почеше лијепо и срећно владати, јер су очеву длаку чували као најсветију амајлију... Ама једнога се дана завадише због жена. Онај дервиш што ми је ову причу казивао, не каже да су се баш због жена завадили, ама ја тако мислим; јер, са чега би се друго браћа завадила, до са жена!...“

Сви се тихо насмијаше и заклимаше главом, те хоџа настави:

— Па та свађа оде далеко, нити јој се крај могаше сагледати; те не оста, него да се дијели царство, јер у једноме не бијаше обојици мјеста. Па и раздијелише га. А лако им то и бјеше, кад је царство пространо и велико. Раздијелише за тим и хазну и све друго богаство, па дође ред и на ону очеву длаку. Свако је хоће себи, да не би носио проклество а длака се не да дијелити. Хоће око длаке да се покрве; један је хоће а и други је хоће, а длака тако мала и кратка, једна трун, те се не да ни дијелити, ни резати, ни сјећи, ни цијепати!... Што ће они и како ће, већ зови једнога најмудријега хоџу, да им он пресуди, у кога је право длака да остане. Хоџа мисли и премишља,

---

Хазна — благајна.

прегледа длаку, може ли је некако пресјећи, те сваком по пола дати; ај, не може; не може је ни расцијепити; те што ће и како ће, већ вели да му даду један дан изина, да прегледа ћитабе, те ће им дати карар. Оде кући, те претурај ћитабе, ама гдје су још ћитаби и о длакама писали, па макар што то бјеше и царска длака. Најзад се досјети јаду, те у јутру кад оде а он царевићима каже: „Ваш је отац био мудар човјек. Мислио је он да ћете се ви завадити, те лако царство подијелити, па вам је за то и оставио аманет који се не дијели и без којега не можете. Ако се измирите, те будете један уз другога, биће и длака крај вас, те и ви бити срећни; не измирите ли се, бићете несрећни. Ваш је отац био мудар човјек, те послушајте га!“ — И они послушаше, те се измирише и од тад су били срећни!... Ето то вам је прича! — заврши Ути-ефендија, па диже главу те погледа по свима редом.

— Е, јест мудро смислио! — рече прво паша.

— Јесте, валах — додаје мифтија и провлачи прсте кроз браду, те смишља што би још казао.

— А шта ти велиш? — пита Ути-ефенди Зејнел-бега, који сједи до мифтије.

— А да, оно што се не дијели, не дијели се — вели овај.

— Па јесу ли онда имали хак, што се измирише, кад не могоше длаку подијелити? — пита хоџа Лутфи-бега.

— Па да што би? — одговара овај.

— Е сад... нијесам ја још свршио казивање — настави мирно Ути-ефендија. — Хоћу нешто да вас питам, ама да ми кажете по души. Очев је аманет велик, ама има ли и још већи, је ли?

— Алахов је и већи — додаје мифтија.

Карар — ријешење.

— Е па кад се очев аманет не дијели, ако за дијељење није, ја да ли се Алахов дијели, ако за дијељење није?

— Не, валах — одговорише сви, а сви се гледају и ишчуђавају шта то хоџа хоће.

Али Ути-ефендија се диже полако са свога мјеста и изађе из селамлика. Задржа се мало негдје, а за тим ево га и носи на рукама лијепо мало дјетешце у бијелу и чисту повоју.

Сви се зачудише и ускомешаше, те неки тихи шапат прође кроз селамлик. А хоџа мирно гледа у све и дјетешце отворило велике очице, те весело гледа у пламен на свијећи.

— Рекосте, Алахов је аманет већи од очевог — поче хоџа, а глас му дршће — те ако није за дијељење и не дијели се. Видите ли ово невино дјетешце — и ту хоџа доби понова снажан глас, те узвикну — Видите ли га; ево овдје се састала, овдје се спојила и овдје се измирила крв Зејнел-бегова и Лутфи-бегова!...

За тим се окрете овој двојци:

— Зејнел-беже и Лутфи-беже!... Подијелили сте све што се могло дијелити и мејдане и гробље, и махале и кафе. Подијелили сте касабу на два тарафа, па вам мало било нас живе, већ подијелили сте и мртве, на два гробља. Остало је још нешто! Одите овамо, те подијелите и овај аманет што вам га је Алах послао. Одите... одите ближе!...

То хоџа заврши страшним гласом, гласом који заповиједа.

Све заћута и занијеми... Сви се погледи управише на Зејнел-бега и Лутфи-бега, а они... оборили очи и дршћу као на страшном суду, па приступају полако средини одаје, као осуђеници, као да морају, као да их то глас Алахов зове. Приђоше ближе, а једва их ноге донијеше, јер дршћу

им кољена... па прићоше још ближе и... још ближе...

А хоџин глас још непрестано игра им као мач над главом и покоравају му се. На сваки његов позив, они приступају по један корак ближе. Најзад дигоше главе да виде дијете, али им се погледи сретоше, а очи им пуне суза, и срца им дршћу, и душе им играју...

— Дијелите ову длачицу... дијелите ово парче меса... *дијелите овај Алахов аманет... дијелите!* — узвикну још једном хоџа пуним, свечаним гласом.

Али му се глас већ није више чуо. Зејнел-бег и Лутфи-бег чврсто се загрлили, а у селамлику дигла се граја и сви гласно узвикују, а дижу руке небу:

— Алах је велик! Ко ће као Алах!

Талаки-селасе.

I.

У Хаџи-Агушевих је најљепша бахча; лије богате и пребогате цвијетом; око сваког стабла обвио се филџанчичек а около, крај плота, високи ђунеш-чичеји.

Ту је зимбил, ту каначичак, замбак, кандил, к'на, феслијен, шебој и већ, шта ти ту нема. У јутру кад прођеш сокаком, крај Хаџи-Агушеве бахче, а теби се напуни душа мирисом. А како би ти се

Талаки-селасе — значи *три пут пуштена.* У Мухамеданаца ко три пут пусти жену, не може је више узети, осим ако је тако пуштену ко други узме за жену, па је за тим онај пусти. Бива да ко год од једном пусти жену на *талаки-селасе,* т. ј. три пут рече: „пуштам је" и онда се то рачуна, као да је три пут пуштана, те више му не може бити жена. — *Филџан-чичек* — ладолијеж; *ђунеш-чичеји* — сунцокрет; *замбак* — крин; *феслијен* босиљак; *к'на* — лијепи човјек, цвијет, којим Туркиње боје нокте на рукама и ногама; *мујезин* — хоџа; *фереџа* — горња хаљина у Туркиња.

напунило око, да ти је да преко плота нагвириш у ту бахчу, кад њоме шета Хаџи-Агушева снаха Нафије, или цвијеће заљева, или плијеви лије, па јој бијели прстићи са црвеним к'на-ноктима и сами изгледају као цвијетићи.

Кад се што о рамазану донесе у магазе, Емин ће прво за Нафије одрезати; у кујунџије ће наручити најљепше белензуке, од чисте срме; у терзије ће скројити јелек сав златом покривен; нал'не ће максуз наредити, да се бојом обојадишу, а седефом окките. Нафијин сандук увијек је пун локума, леблебија и другог шећера. Па зар би хтјела она што више?! Колико су јој завиделе хануме на тој срећи и рахатлуку, па колико је и она сама признавала себи да је срећна.

Једнога дана, послије подне, искупиле се хануме у њe. Нафије простре сиџадета по чардаку; на један велики служавник исјекла кришке бостана; у два три сâна по сиџадету метла тутун; па ту кахва и студена вода и локум, а у ћош сјела Мека Циганка, удара у деф и пјева, те разговара хануме, које су посједале на ниске јастуке у округ, па ћеретају и надвикују се.

Мујезин хануме, забитска жена, има као највише поштовања у друштву и њен се лаф слуша. Она зна све, све новости у граду и све сваће харемске; зна и врачати, зна и лијечити а кажу, што она умије направити баклаву, можеш је пред цара изнијети. Забитска жена, па проскитала много градова, те много и зна, а ширет жена да јој равне нема. Па она прича о мужевима, и све се хануме

Нал'не — нануле, дрвена обућа; *максуз* — нарочито; *локум* — слатки колач; *леблебије* — пржени грашак; *рахатлук* — спокојство, задовољство; *тутун* — духан; *деф* — дахире; *забит* — официр; *лаф* — ријеч, говор; *баклава* — слатка пита; *ширет* — враголаста.

тресу од смијеха, јер свачијем мужу нађе по неку ману, или ако му не може шта наћи а она му макар шта прикачи. Халиме-хануми вели:

— Твој муж шишман, фучи-гиби, да те воли, не би тако шишман био!

— Хи, хи, хи, хи! — на то хануме и све прште од смијеха.

— А твој муж — вели Нурије хануми — пије ко Влах. Ти се мажеш ђулом, да му мирише у душеку, а он смрди на ракију. Кад прође мојим сокаком, а мени смрад кроз кавезе удари у нос.

— Хи, хи, хи, хи! — опет хануме.

— А твој муж — окрете се Зарифе-хануми — лијеп, ама трчи за Јеђупкама. Ето Мека му зна шаркију његову, па нек ти каже, ако хоћеш.

— Хи, хи, хи! — опет све остале хануме, па да се поваљају по сиџадету од смијеха.

Па тако Мујезин-ханума маниште сваком мужу, а кад се осврте Нафије-хануми, треба и њој нешто да каже, а држи јој мало хатар као домаћици, па се промишља.

— Кажи, кажи и њој! — гракнуше као чавчице све остале хануме, па и сама Нафије навалила, нека јој каже.

— Твој човјек на око човјек — вели Мујезин-хануме, — ама студен, не умије да воли, не умије да љуби.

Нафије се прва слатко насмија, па поче пљескати длановима, а и све друге за њом. Послије натјераше Меку, те отпјева пјесму о Јеђупки и мужу Зарифе-ханумином, те се и ту слатко исмијаше и прошалише.

Шишман — дебео; *фучи-гиби* — као буре; — *кавез* — решетке на прозорима харемским; *Јеђупке* — циганке; *шаркија* — пјесма.

А кад мујезин са једне оближње џамије огласи акшам, дигоше се хануме, пребацише фереџе преко лица, те хајд кроз низак капицик свака својој кући, дајући једна другој ријеч, да се у други петак зберу у Нурије-хануме . . .

А кад се акшам спусти, у чаршији падоше ћепенци, удрише се на магазе катанци, те хајд сваки својој кући, па и Емин Хаџи-Агушев, све брже него други. Неки из чаршије по двоје по троје одоше на теферич у брдо, у лозје, да мало испруже ноге и да испију онако у хладу, по једну чашу студене воде; други одоше у „Кавакли-бахчу", да на простртој асури, а уз филџан câде-каве, одиграју по једну таблу, па тек да оду кући. Али Емин нигдје; он из дућана право кући, да што прије види Нафију, да је види и да је чува.

Стари Хаџи Агуш волио је, што му се дјеца толико милују, али није волио што је Емин више уз жену, но уз људе.

— Не ваља то, Емине! — рећи ће му једном. — Жени досади, мјесто да јој омилиш.

А истину је казао Хаџи-Агуш. Нафије је често била мрзна, зловољна, а ни сама није знала, за што. Колико је волјела Емина, опет се осјећала слободнија кад он није код куће, јер ако би погледала гдје, он јој је пратио поглед; ако би што проговорила, он би јој мјерио ријеч.

То вече, кад је легла спавати, почело је још нешто морити. Како то, да њен муж не умије љубити; зар други умију боље љубити? Оно истина, то је Мујезин-ханума у шали рекла, ама опет, у свакој шали има и по мало истине. Може бити, да је то само шала, али може бити и да је истина? Па тако, мислећи само на то, наслонила се руком

Капицик — мала врата.

на јастук; испија пошљедни, најслађи дим из цигаре, а другу јој руке узео Емин, милује је и шапуће јој нешто; пита је, а она не чује... Замислила се дубоко. На један пут се трже као иза сна, па и не одговарајући на оно што јој Емин казује, обгрли га руком, па га пита:

— Да ми кажеш нешто право, Емине?

— Хоћу, елмас'м!

— А нећеш ми зло узети ријеч?

— Нећу, Нафије.

— Тако ти Алаха!

— Алаха ми!

— Је ли — па га ту обгрли и другом руком, а са јелека јој, који се још на једну копчу држао, прште и та копча, те се раширише недра, као оно вал кад из кланца избије на ширину. — Је ли, да ли ви сви мушки једнако љубите; да ли има који љепше љуби и који лошије?

— Како који зна! — вели сухо Емин, а нека га хладноћа прође кроз срце.

— А ти љубиш најљепше, је ли; ти љубиш најљепше... — па га привуче себи и снажно притиште на груди. Он паде у душеке, али јој изви главу из загрљаја, а кад она потрча да га поново загрли, он је грубо одгурну, па изиђе из собе и оде у бахчу. Ту узе сандалију, па сједе између' лија и направи цигару, па другу, па трећу, па четврту... Што ли му би, Боже?!

А Нафија се угризе за језик и претрну. Она сирота то зборила невино, као дијете, а гле он се љути. А неби му ни зборила, да се није у Алаха заклео, да јој ријечи не ће примити за зло.

Кад се Емин вратио у одају, а Нафија завукла главу у јастуке, јастук јој сав мокар од суза, а она

Сандалија — столица.

спава . . . Забацила једну руку више главе; просула косу по душеку; јелек метла крај душека на сандалију, а она копча, што прште кад Нафијино срце онолико нарасте, ено је на сред одаје на сиџадету.

Кад је улазио Емин у собу, био је стиснуо песнице, с врата му први поглед пао на алтипатлак, што виси о чивилуку, више његовог душека, и снажно притиште, а кад је погледао у Нафију, а њега као опет прође зло срце; дубоко уздану као рањена звијер, па се полако саже до Нафијина душека и, пошто мало размисли, узе крадом њену косу те је пољуби, али крадом и тихо, да она не осјети.

А сјутра се рано, врло рано Емин диже. Зловољан, па и Нафије ћути, не смије ни ријечи да му збори. Поли му из ибрика, те се уми; послужи га локумом и чашом студене воде, па за тим кавом и цигаром, коју му она сама начини и улијепи.

А кад је Емин отишао, Нафије се завуче у своју одају, па тај дан је и цвијеће заборавила залити у бахчи. Све до у вече, док Емин није дошао из дућана, није излазила из одаје.

А Емин јутрос није ни отишао на магазу, већ сврнуо кроз Махмуд-бегову махалу па отишао тамо на крај касабе у Купт-махалу, гдје су оне ниске кућице од блата, око којих је увјек сабрано по стотину голишаве дјеце, опаљене коже а свијетлих очију; из којих се кућица чује непрестана свађа жена и лупа гочева и арлукање паса. У једној од тих кућица, оној крај потока, сједи Челебија, позната Циганка, која је толикима и толикима уврачала срећу.

Алтипатлак — револвер, који шест пута пуца; *ибрик* — бакрени суд, из кога се вода пије; *купш-махала* — Циганска махала.

А младим бећарима, које први пут севдах обузме и младим мужевима, које љубомора једе, најлакше је врачати. Реци им оно што им годи, потврди им оно, што им срце слути, па ће ти казати хвала.

Знала је Челебија, да Емин има младу лијепу жену, а видјела га тужног и суморног, па јој то доста било, да почне, а Емин ће се већ исказати.

— Тебе мори, ефенд'м, големо гајле; срце ти је час студено а час га секлет обузме.

— Јесте! — вели Емин-ага.

— А све је то због жене, ефенд'м, због ње је?

— Валах и јесте!

Пред Челебијом чанак воде, по води плива један кончић, што јој Емин од свога чепкена откинуо, а она гледа у кончић и замаче руку у воду, па шара прстима по ваздуху.

— Голем секлет, ефенд'м, имаш шујбе... нијеси миран... не фаћа те мјесто... сан ти се одбио. Волиш хануму, ама ти се њене ријечи виде као лажовне; је ли тако, ефенд'м?

— Евет, све је тако!

— Е, е, е... — отеже Челебија. — Буди јунак, писано је тако. Тебе твоја жена не воли, омаћијана је, не воли те...

И још је ваздa Челебија надовезала, јер је знала, да јој је код Емин-аге алтилук готов, али Емин већ није више ни слушао. Њему је било доста оно неколико ријечи, да му утврди сумњу, па кад се један пут то десило и прекрхало у души, ни савјети старога Хаџи-Агуша нијесу више могли помоћи.

Сирота Нафије! Видјела је она, да је Емин грдно љут; да га је велики секлет обузео, па је

Секлет — јед, чамотиња, сумор, нерасположење.

оптрчавала око њега, да га полије, да му дода пешкир, сандалију; да му направи цигару, — али је Емин од оне ноћи остао хладан и само је по гдје-кад погледао, па и то сухо и студено.

А једнога дана, на позив Еминов, искупише се тројица старијих људи: Хаџи-Етем ефендија, Јонуз-бег и Исмаил-ага, у селамлик Хаџи-Агушев. Хаџи-Агуш што је могао, знао је да му је Емин рђавог табијата, што га више савјетује, све ће тврђи бити, па га пусти, нек чини сам, како хоће.

Пошто звани испише каву, изиђе пред њих Емин, те поче казивати: Таква и таква и таква ствар: Ја своју жену нећу више, она ме не воли, већ воли неког другог...

— Размисли се, синко, још један пут — поче први Хаџи-Агуш.

— Не могу, не могу више 'секлет да носим; изгоре ми душа, не фаћа ме мјесто, одбио ми се сан.

— Па добро, јеси ли се увјерио што, или само шујбе имаш? — прозбори Јонуз-бег.

— Имам шујбе одавно! — одговори Емин. — Нијесам се увјерио кога воли, али сам се увјерио, да мене не воли.

— Пеки, пеки, ама да зовнемо најприје кога од њене стране, па да вас миримо — поче Етем-ефендија.

— Нећу да се мирим, ја хоћу талаки-селасе.

— Талаки-селасе?! — упита зачуђено и сам Хаџи-Агуш, који није дотле помишљао, да ће Емин тако далеко тјерати.

— Јест, талаки-селасе!

Селамлик — соба за примање гостију; *табијат* — нарав; *пеки* — добро.

Хаџи-Агуш размисли мало, размисли, па онда превуче руком преко браде, те додаде:

— Па, нека ти буде, синко!

Етем-ефендија, Јонуз-бег и Исмаил-ага погледаше се испод очију, припалише још по један дуван, колико да добију мало времена, па се Етем-ефендија опет окрете Емину, те понови:

— Хоћеш талаки-селасе?

— Талаки-селасе! — потврди Емин одлучно.

— Знаш-ли, да по шеру муж, кад пусти просто жену, може је узети натраг кад хоће, а кад је пусти на талаки-селâсе, не може је узети натраг, осим ако би се она, као пуштена, за кога другог удала, па је и онај пусти на талаки-селасе, те је онда први муж може узети, јер је не узима као своју пуштену жену, већ као туђу жену, која је пуштена*?

— Знам то!

— Е, добро! — наставља мирно Етем-ефендија. — Ако ти кад-год буде жао, немој на нас зажалити.

— Нећу зажалити!

— Онда, одговарај, Емине! — поче Етем-ефендија мало друкчијим гласом. — Пушташ ли жену?

— Пуштам је?

— Пушташ ли жену?

— Пуштам је!

— Пушташ ли жену?

— Пуштам је!

---

* Дешава се, кад муж пусти жену на талаки — селасе, па је жели опет узети, да се замоли у кога свога пријатеља, те овај запроси и вјенча се са оном женом, па је само једну ноћ држи, а сјутра дан пусти је на талаки селасе, те је тако први муж може узети, као туђу пуштену жену.

Шер — закон, коран.

— Е пуштена је! — додаде Емин-ефендија. — Нека јој је просто! „Задржаваш ли своју жену, понашај се према њој часно; отпушташ ли је, отпусти је великодушно!“ вели наше писмо. Емине, тако да чиниш, како ти вјера каже. Оно што је њено и што си јој ти дао, дај јој; немој јој никакве неправде чинити! Онај који тако ради, ради сам против себе!

Сирота Нафије није ни знала, што су се тамо у селамлику сабрали, па јој је ипак зебло срце . . .

II.

Вратила се у оца, у Ибрахим-аге. Клела се, да није крива и Ибрахим-ага јој је вјеровао, а имао је и хак, што јој је вјеровао. Тјешио је, говорио јој је, да неће остати тако, да ће јој наћи срећне, да ће је опет удати за кога. А кад то помену, а Нафије прекиде сузе, па му вели:

— Не треба мени среће, ја само Емина волим, само њега, и ако му се не вратим, умријећу под тугом!

Сиромах Ибрахим-ага, чим је могао послије овога, да је теши?

А истина је; отерао је од куће, бацио јој срамоту на образ, ал' она га је ипак волела и само њега. Сад га је тек више волела од како је далеко од њега.

А Емин? Мислио је, биће рахат, скинуће секлет с душе, кад један пут прекр'а. А преварио се, болан! Сад га тек није хватало мјесто, па ни сан. Какав сан, кад му слика Нафијина није дала спати; видио ју је на душеку; видио ју је у бахчи; чуо је њен глас из друге одаје; љубио је по гдје-кад онај јастук,

---

Хак — право.

на који је она главу полагала, а у долапу нашао је и једне мале нал'не њене, које ваља да случајно заборавила, па их је мало, мало, те вадио и гледао.

Па онда, бар да су га остављали на миру, али једнако му те овај те онај прича, како Нафије плаче за њим, како само њега воли и како вене, а сад бар неби морала лагати и претварати се, кад ју је отерао!

Један пут је замолио и једног доста, те овај послао хануму своју у Нафије, као на виђење, а Емин ће проћи махалом, па да достова ханума види и чује, шта ће рећи Нафије. Прође, тако, Емин, а Нафије, кад га спази кроз кавезе претрну сва, па скочи на кавезе, те гледа, гледа за њим, све док није замакао за ћош. А кад се одмаче од кавеза она загрли пријатељицу, па јој вели:

— Не могу, не могу без њега . . . Испи ме севдах! . . .

— Па кад те неће? — пита је ова.

— Нека . . . ја га опет волим. Да хоће бар да прође који пут сокаком, да га видим . . . доста ми је да га видим само! . . .

То послије ханума причала своме ефендији, а овај Емину. Па од тога дана још горе. Колико пута пође, да изиђе у Кавакли — бахчу, не води га тамо пут, али он пође Нафијиним сокаком. А кад год прође, каје се што је прошао и што је тако мехак.

Чуо је послије, да је Нафије сама извадила шаркију, у којој пјева свој дерт и заклиње се, да ником, ником неће љубав поклонити.

Хаџи-Агушу није смио ништа говорити, увијек се правио, као да неће ни да чује за Нафије, али је своју нову муку повјерио тези Хатиџе — хануми. Теза му вели:

Дост — пријатељ, рођак.

— Да видимо и ово, Емине. Ја ћу наћи једну стару жену, па да јој пошљем абер као од стране Сулејман-бега да је воли, да хоће умријети за њом, и моли је да га пусти једно вече у бахчу. Сулејман-бег је дилбер, на око је, аџамија је, севдахлија је ... Кад се окупе хануме, само о њему говоре и свака га жели; превариће се белки и Нафије, па ћемо видјети, је ли јој криво срце или није!

Добро је смислила теза, па је за тим и нашла жену, једну старицу, која је таман тај посао и знала како ваља. И отишла стара у Нафије, а понијела под пазухом бохчу пуну чевриња, тулбента и учкура, као да продаје.

— Нафије, кз'н, — вели јој стара — млада си, лијепа си, грехота што си без мужа.

А Нафија ћути, па преврће чевриће, те овај загледа, а онај мјери.

— Толико вријеме без мужа, а око ти сама ватра, кз'н; будала си ако мислиш, да је само један муж на свијету. А дá, најљепши дилбер у касаби умрије за тобом; разболе се што иска, да ашикује с тобом. Знаш га, Сулејман-бега?

Нафије подиже очи, те погледа строго у бабу, па јој вели: — Само је један човјек, нане, којега ми душа хоће, за другог немој ми зборити.

— Емин, је ли? — дода стара. — А он болан ашикује кроз махалу; ономад га видјели људи, кад је искочио с плота Емрула-агиног.

Нафије преблиједе, па се угризе за усне и поче јој дрхтати глас, као код дјетета, кад хоће да се заплаче.

— Он мене не воли ... знам — рече тужно.

— Чујем, хоће и да се жени — додаје стара

Чеврић, чевре — марама кићена срмом; *тулбента* — чембер; *учкур* — свитљак.

брзо, а Нафије испусти чевриће из руку, па задрхта и наиђоше јој двије крупне сузе на очи, те кроз плач проговори:

— Нека му је просто! Нека му Алах дâ, да га друга жена воли толико, колико сам га вољела, па ће бити срећан! — али послије ових ријечи, није умјела више да разговара, и није разумјела више шта јој стара говори.

А стара је сазнала, што јој је требало, те оде одатле у Еминове тезе, и наказива јој све по реду, што је чула.

А Емин, када је и то чуо, још горе му, и поче већ скоро сваки дан пролазити Нафијином махалом. Дању прође, а у вече се љути сам на себе, што је тако слаб, те се сад двије муке дохватиле у његову срцу да дијеле мегдан. Ни онај Емин, ни дај Боже! Исушио се, ислабио, бијега од свијета, и не мухабетише.

А један пут, баш се уби, колико се љутио на себе. Пролази он Нафинијим сокаком, кад да дође на двааест аршина до њене куће, а на пенџеру се растави мало кавез, и паде с прозора струк каранкила на калдрму. Кад он дође близу, осврну се, да фо не иде сокаком, па се саже и дохвати онај струк, па га метну на срце, на уста и на чело, а онда извади из појаса чевре, те зави цвијет у чевре, и опет тури у појас. А озго, кроз кавезе, гледала су то два свијетла ока, гледала су и задовољством су сјала.

Кад је дошао кући да пукне од муке, баци онај струк карамфила чак преко плота а, послије мало ... мал' се опет није пео преко плота, да га дохвати.

Мухабет — разговор.

Ето тако су двије муке тјерале мејдан по његову срцу. Па којој муци да одоли?

А једнога је дана морао да прекрха, тако се више није могло, а прекрхо је тамо, гдје је било најтање. Но је сад настала једна још љућа мука и голем белај.

Он је отјерао жену на талаки-селасе (бар да је отјерао без тога), те да би је узео натраг, треба она да се вјенча за неког другог, па макар само једну ноћ, да проведе с тим, а сјутра дан, да је тај пусти на талаки-селасе, па тек, да је може Емин узети.

Ох, ох, ох, што је учинио, што је учинио!

Да он сам да Нафију, да с другим проведе, па макар и једну ноћ, он, који је Нафију и од сунца крио. Ето, ето шта је сам од себе учинио, и кад би бар могло да не буде тога. Али ако је хоће, мора бити.

Размишљао је на овог или оног, па се уставио на свога доста Рагиба терзију. Рагиб истина није стар, ама је добар човјек, мудар и рз'лија, а велики дост Еминов. Но, да сам иде у Рагиба срамота је, а да се исповеди Хаџи-Агушу, опет срамота му доходи, те како ће и шта ће. Најзад мора те мора рећи оцу, па било дан прије или послије. А кад му је казао, једне вечери, мислио је, Хаџи-Агуш ће се зачудити такој одлуци, али он се не зачуди, него слеже раменима и мирно додаде:

— Знао сам ја то, Емине!

Диже се затим једног дана Хаџи-Агуш у Еминова доста Рагиба на магазу. Сједе на ћепенак, а Рагиб-ага у ћош, прекрстио ноге и кити срмом један јелек. Хаџи-Агуш час пуши, час броји бројанице,

---

Белај — бијела, невоља.

па као зине да проговори, те опет заћути. Види Рагиб-ага, нека мука јест у хаџије.

— Имаш нешто да ми кажеш, Аџо-ефенди? поче Рагиб-ага.

— Баш ти хвала што отпоче — брзо хаџија на то — а да ти не откину, ја бих ћутао још један сахат.

— Па казуј! — додаде Рагиб-ага, те оставља посао у страну, а вади кесу, те савија цигару, и ослања се лактовима на кољена, те се тако нагиње ближе Хаџији.

— А знаћеш што је и да ти не казујем. Аџамијска работа, старачка брига. Онај мој аџамија, а твој дост... тако, пусти жену ни за шта, баш ни за шта...

— Ни за шта валах, Хаџија. Ево сви колико нас је, знамо, да је то честита жена, ама луда памет... Говорио сам му тада и, Алаха ми, још ми оста хатр што ме не послуша, а бројим му се најбољи дост.

— Казивао сам му и ја... Па ето, сад хоће да је узме, не може без ње...

— И нека је узме, валах, није је требао ни остављати.

— Па како ће?

— Па, тако како је и пустио, колај.

— Није колај — отеже Хаџи-Агуш — пустио је на талаки-селасе, па му сад ваља наћи доста, ама салам човјека, који би му дао бесу.

— Евет, Аџо-ефенд'м, друго чаре нема!

— Нема — додаде Хаџија — него... он је као мислио на тебе Рагиб-ага, ти да је узмеш, да се

Хатр — криво; *колај* — лако; *салам* — честит; *беса* — ријеч, тврда ријеч, завјет; *чаре* — излазак, начин.

један дан вјенчаш њоме, па сјутра дан, да је пустиш на талаки-селасе, те да је он може узети.

— На мене? — учини Рагиб-ага. — Не бијаше ли побоље, да је узео ког старог човјека?

— И тако бива — наставља Хаџија. — Ама добар дост је поуздан, те ће одржати ријеч колико и стар човјек, коме жена не треба.

— Имаш хак, хаџо-ефенди. Кад је он смислио, нека је на мени!

Ето тако удеси тај посао Хаџи-Агуш, те и Емину бијаше право, и ако га је мучило то, што ће Нафије бити туђа жена, па макар тај био и тако велик дост, као што му је био Рагиб-ага.

III.

Свршила се свадба и Рагиб-ага је увео невесту у харем.

Ноћ је већ помрачила небо, и угасила кандила; мјесец је ниско сјао, а меки јесењи вјетар разносио је дах са оних старих липа из чаира Јусуф-Фетаовог, тамо иза воденице, које ноћу тако лијепо испуштају свој мирис, те цијелим се градом шири, као да га Алахова рука кади измирном.

А у ниској харемској собици Рагиб-агиној, побацине по сиџадету шарене димије, срмено јелече и свилено фереџе, а три душека наслагана једно на друго, да Нафији буде мекше.

И она наслонила главу на јастук, а коса јој се просула по јастуку, а очи заклопила, те јој дуге трепавице бациле сјенке на бијеле образе.

Ваља да сања, сања Емина!

Чаир — лучица (поље крај ријеке); *измирна* — мирис, који се у ватру тура.

А Рагиб-ага клекао крај душека и гледа је, гледа је дуго; цигару је већ давно недопушену заборавио на сандалији, а груди му се високо дижу, и очи му се сјахте као два жишка. А муж је, макар само и ове једне ноћи, опет муж је. Па је хвата за руку, и милује је, љуби је; љуби јој прсте на руци, љуби јој длан и судланицу; љуби јој меки превој код лакта, и љуби јој раме па шапће:

— Аман, аман! Да сам знао... Да сам знао да си толико лијепа, Нафије, не бих пристао, да се женим тобом за ову једну ноћ!

Па онда јој узима косу, и љуби је, и обвија је себи око руке, око врата и опет је љуби, и опет јој шапће:

— Аман, Нафије, да сам знао да си тако лијепа, не бих никад кабулио, да се женим само за ову ноћ!

Па је онда грли, грли је мушки; љуби јој очи, чело, образе, уста, врат; љуби, љуби, љуби, а пољупци му врели као усијано гвожђе, и сваки му се пољубац упије на образ, на уста, као пијавица, те се не може лако откинути.

А Нафије? Колико год је у почетку хтјела, да остане равнодушна, према овој ноћи, у којој мора бити туђа жена само дванаест сати; колико год је сањала само о своме што скоријем састанку са Емином; колико је год морала трпељиво сносити љубав свога привременог, једноноћног мужа... ипак се разбуди; отвори очи, у којима је дрхтала нека нова, досад њој непозната ватра; рашири руке и њима снажно обгрли снажан стас Рагиб-агин и очајно узвикну:

— Ох, дакле истина је, истина је!...

Кабулити — пристати.

И поток суза полеће јој низ образе.

Међу тим Рагиб-ага и не дочу њене ријечи, он само виђе сузе на образима; он их својим врелим као жар усницама исуши, а својим снажним рукама обгрли Нафијин меки струк; притиште главу своју на њене груди, и оста дуго тако снивајући тога часа о Еденским орошеним вртовима, гдје теку извори меда и млијека, гдје праведни неће осетити ни врућину, ни ледену студ; гдје ће из извора Селсебила пити ђумбир из сребрних пехара, под сјенком палама и нарова, а опкољени лијепим младим дјевицама са великим црним очима; дјевицама, које наликују на зимвил и на мерџане; дјевицама округлих недара, дјевицама, које никад човјек није такао. А кад се Нафија мало разабра, поново јој ударише сузе на очи и очајно узвикну:

— Ах, дакле истина је, истина је!...

Рагиб-ага јој пољупцима пресијече ријеч на уснама, а тихо, шапућући јој на уво, припита:

— Шта је, елмас'м, шта је истина?

— Истина је, да има људи, који лепше љубе!... и који лошије љубе?...

— Тебе, елмас'м, само овако може човјек љубити, а не другачије — и ту је Рагиб-ага поново притиште на груди толико снажно, да јој дах у грудима пресијече. — Само овако... само овако... шапуташе даље Рагиб.

А Нафији сад тек ударише сузе на очи.

— Што сам сазнала, што сам сазнала?... — и поче кршити прсте. А Рагиб јој милује косу и пита је:

Еденски вртови, — које Коран обећава правовернима, на ономе свету; *ђумбир* — шербе.

— Па како ћу елмас'м, да те дам сјутра? Рана ће ми остати на срцу.

А Нафије плаче и премишља нешто; груди јој се високо дижу; очи јој сјакте топлотом сунца, па у један пут паде Рагибу на груди, и пропишта:

— Не дај ме!...

Па је од ових ријечи обузе неки страх и загњури главу Рагибу на груди и поче дрхтати, као да ју је гром ударио.

Ваља да у том часу појавило јој се лице Еминово, оно блиједо и сухо лице, што се ње ради осушило и испило; оне тамне Еминове очи, што су се скоро угасиле, чезнући за њом.

А Рагиб и сам један час промисли; срамота је, да прекрха ријеч, коју је дао, и да изгуби доста; грехота је, да прекрха љубав, коју је у срцу осјећао и да изгуби срећу.

Али он то промисли само један час, само један декик; да није било Нафије крај њега, можда би друкчије смислио, али овако... притиште је на груди, па диже руку у вис, као да се куне, те вели:

— Тако ми Алаха, и да хоћу, не могу те дати! Камо среће, да нијесам пристао, да се женим тобом само за ову ноћ, али... кад је већ било... не могу те дати! Знам и срамота је и грехота прекрхати бесу, али... не могу те дати!...

* * *

Па и не даде је. Гризла га је савјест; клонио се, да се не сретне са Емином, јер га је срамота било; знао је и за пријетње Еминове, али — он је имао права, да задржи жену, са којом се вјенчао.

А једнога дана, о Бајраму, кад 'но грокте пушке са свих страна, пуче и једна из Хаџи-Агушевог

дућана и погоди Рагиб-агу више појаса, баш испод лијеве сисе.

Однијеше га кући, да га вида Нафије, а она га и не запита, чија је то пушка. Дођоше и мејмури из конака, да учине институк, и да запитају на самрти Рагиба, на кога му плаче срце, али Рагиб не рече, чија га пушка уби. Само кад дође сахат, он зовну Нафију, да је још једном пољуби и онда јој рече:

— Дужан сам му био... Нека му је просто!...

Вида — лијечи; *мејмури* — чиновници; *конак* — суд; *институк* — испит, саслушање.

Лале.

Како је било и што је било напријед, нећу ви казиват'. Нећу ни ја да гријешим душу!

Једни веле овако а други онако, и кој' ће ту знат' како је баш право било. А тешко ти је и нађ' истину, кад се то не дешава сваки дан те да мож' рећи: овако беше ови пут а онако они пут, те ово сад овако и овако ће бит'.

Де си ти чуо до сад, да је ришћанска цура одбегла за Арнаутином, мањ' ако је зо́бром уграбио. Бар код нас се то први пут деси кад оно Цвета Трипкова одбеже у харем Рагиб-Аги. Једни веле: претио јој заклаће јој браћу, кров ће јој упалити, кућу раселити, те она — веле — нек буде што буде с њом а бар своје да спасе, па отишла му; други веле јок, него га миловала и баш га онако од душе миловала па све заборавила, и р'з и дин, те му отишла на руке.

А то јутро, кад Цвета одбеже, Ћосе-Хусеин у Узун-Усиној кави, кад досрка четврти филџан, оваку реч рече:

— Знао сам ја е ће ту бити неки маскарлук. Море чија магаза запустила — Рагиб-агина; кој' се жали на ћесатлук — Рагиб-ага. Што има туђар у чаршију, свако подавио ноге па ту, на ћепенак од сабаха до акшама, Рагиб-агин ћепенак пуст а Рагиб-ага испружио ноге те где је да је, у варошмахали је. Знао сам ја е ће ту неки маскарлук да буде!

И истина би маскарлук!

Што има старије од младости? Она не пита већ чини што хоће; старија је она и од памети и од р'за, па ето видиш и од дина!

* * *

Те прође лаф од једног краја касабе до другог, па изиђе из касабе те у нахију, а из нахије оде даље. Ни длан о длан ниси ударио а пет нахија знало већ за тај маскарлук, де ришћанка одбегла у Арнаутина.

А лако је лафу сад протрчати за дан и ноћ, кад и лаф ка и човек, путује теловима и машинама, а не носе га више кириџије као што негда беше.

Те и у свих пет нахија једни веле овако а други онако. Једни веле беше зор, те Цвета мораде а други веле: јок, него хтеде; учини јалнш'лк, извара се.

Па извади се и песма:

Рагиб-ага седи
На сандалију
А Цвета му служи
Љуту ракију.

Па и та песма потече с једног краја касабе те на други, те с краја на крај нахије па оде у свих пет нахија.

Тел — жица, телеграфска у овом случају.

А ако питаш и ко први пронесе лаф кроз чаршију а за лафом ко пронесе песму — нико други до Ћосе-Хусејин у Узун-Усиној кави. Друго јутро пошто одбеже Цвета, кад Ћосе-Хусејин досрка пети филџан кафе, рече ту ријеч и песму, па још додаде:

— И не зову је више Цвета него Лале!

* * *

Истина је, назвали је Лале; обојили јој нокте к' ном; сасекли јој косу те пустили золуфе, онако елбасанске золуфе; одвели је у хамам те налепили боју; сакројили димије и све удесила Рагибова мајка, да се заборави Цвета, а да Лале што љепша стане.

А стала истина лијепа, те у Стамболу је нема такве. Само што јој око замутило а душа јој се стегла, те нешто болује а не казује.

— Што је Лале? — пита је Рагиб-ага, а пита је лијепим гласом и милосно.

— Тешко ми је, жао ме је мајке и браће . . .

— Па нека ти дође мајка, нека ти дођу браћа, добро су дошли!

— Они неће доћи.

— Нека дођу! . . .

— За њих је Цвета умрла . . .

— Све ће проћи, Лале, све ће проћи! — теши је Рагиб-ага — шта још вакат није излијечио. Измиримо се, па ће доћи и ићи ћемо им.

Други пут је опет затече, пуне јој очи суза.

— Што је, Лале? — опет је пита лијепим гласом и милосно.

— А јутра је болан Ђурђев-дан. Јутра ће мајка у цркву па онда дома, па ће доћи родитељи и пријатељи, па ће . . . — а оно даље сузе настави.

— Па, Лале, ко ти крати. Ја ти не тражим да мијењаш веру; ти се ето крстиш кад хоћеш, молиш се Алаху по твоме адету. Чувај твоју веру ка

и ја моју. Ја ти иштем срце а душу ти не иштем. Нека душе вјерују свака своју веру, а срца ... срца нека нам једну веру вјерују.

— Ти си добар, Рагибе — кроз сузе вели Лале и дохваћа му се руке те је приноси устима и челу — али, ето, ту ме боле, ту под срцем; да ми је да одем до цркве, да помиришем онај тамњан; да целивам ону икону ... Јутра је слава наша, јутра ће се резати колач у нас, јутра је ...

Рагиб-ага сав уздрхта и лице му се измени; осети како му нешто паде на душу па је притиште и раздроби и земља се под њим угибе а глас му се у грлу засуши, те уморан клону на миндер и притиште чело на јастук па се ту притаја.

Лале се чисто преплаши.

— Што ти је, Рагибе? —

— Ништа ... ништа .. — шапће он — проћи ће, проћи ће.

Па остаје још дуго тако оборене главе те дахће и уздише, само што му сузе не потеку. Затим диже полако главу и устаде те пође вратима и уз пут још додаде:

— Проћи ће ... сутра ће проћи! ...

* * *

А кад сутра свануо лијеп прелијеп дан, те ти се чини као да се Алах кроз тај дан милосно насмијешио на свој инсан. Замирисао багрем отуд и одовуд, те мислиш нека рука хавом пронијела леванту и измирну. Што је ђумбир и што шербет, ону хаву у лијепом дану да пијеш, па да се болан лијечиш. Није хава него мислиш млијеко је!

Цвијет издигао круну а пробудила се птица. Бубица се разгријала те се узноси хавом и водице промиљеле те разговарају; мислиш онај поточак из доње махале шапће овоме из горње: „Чист сам као дијете, бистар као суза, весео као птица, ако си и

ти такав, ајде да се сретнемо под градом, те да заједно течемо!"

Их, да је свакад такијех дана, човек би друкчији био, јер кад је тако лијеп дан а ти се сећаш Алаха и његове милости, па на зло и не мислиш.

А данас још ришћански празник, те тамо из далека, из горње махале, тихо удара мала камбана, сазива оне који Пејгамбера вјерују да му се помоле.

А како би Лале и прежалила данашњи дан, данас кад јој је слава?

Али Рагиб-ага се јутрос рано пробудио, обукао је стајаће рухо; матер је и сестру послао негде још синоћ а остао сам са Лалетом. Пољупцем је пробудио а кад се измила и удесила, узео је за руку па, не говорећи јој ништа, одвео је у ону малу собицу иза амамџика, у сарахчану.

Тамо су велики сандуци, све под кључем и катанцем. Он отвори један велики сандук те вади полако шехове из њега и слаже их на други а све ћути, ни речи не збори. Па кад подиже и последње што је било, диже са дна сандука једну икону.

— У тебе икона, Рагибе? — пита Лале а обрвице јој се подигле високо, уста сабрала а шаке саставила.

Рагибу заигра жилица на слепом оку; сабра му се суза у оку а задрхта му доња усна.

— Пред том се иконом ... молио Богу мој дед и сви, сви пре њега ... сви ...

Лале задрхта душом а не умеде језиком већ очима га пита а Рагиб настави:

— Тако ... било је ... сад се више не поврати!

— Па свети Ђорђија? — пита преплашено Лале и крсти се и целива икону.

— Свети Ђорђија, Лале, то је била слава мојој кући; мој отац, рахмет ејлс'н, — вадио је ту

Пејгамдер — Исус Христос.

икону сваки пут о светом Ђорђију из сандука и припаљивао јој свећу . . . и слао у цркву зејтин . . . и ја тако чиним и дан данас . . .

Лале дрхташе као прут пред иконом а сузе јој потоком лију, а кад Рагиб узе да јој усном суши сузе, она га нежно отисну и кроз сузе му рече:

— И моја је слава . . . св. Ђорђија је и моја слава . . .

— Јест и твоја! — вели болно Рагиб-ага а лице му се мења и уморан клону на сандук и обори главу на руке, па дршће и уздише, само што му сузе не потеку.

Дуго и дуго тако сеђаше а тада се диже, ама мушки погледа у Лале па, мало дрхтавим али јасним гласом, јој вели:

— Цвето . . . ми нисмо једно за друго . . . имамо једну сдаву . . . не смемо грешити душу . . . него . . . по Богу сестра да си ми од сада . . . ајде . . . ајде, спреми се, да те водим мајци и браћи . . .

*

Опет прође лаф с једног краја касабе на други, па изађе из касабе те у нахију, а из нахије оде даље а одатле у пет других нахија.

Опет једни веле овако а други онако, а ми знамо како је било, те нам није ни стало до сокаклакрдије.

А на све лакрдије озго, Ћосе-Хусејин кад досрка шести филџан кафе у Узун-Усе окрете се те (било је девет шајита) рече:

— Ја мишља Рагиб-аги доста беше један маскарлук а он гле, па два учини!

Шајит — сведок.

PG
1418
N8R3

Nušić, Branislav Đ
Ramazanske večeri

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY